

"גם לנשמה מגיע אוכל"

הלות לחשה חיזורים ואקטואליה לפי סדר פרשיות השבוע

פרשת וירא שנת תשפ"ו

גיליון מספר: 555

כאשר הבורא דופק על דלת האדם

יש רגעים שבהם נדמה שהשמים עצמם יורדים אל פתח אוהלו של אדם. רגעים שבהם העולם נעצר, והנוכחות האלוהית איננה דיבור או צו אלא פשוט הגעה. "וירא אליו ה' באלוני ממרא והוא יושב פתח האהל כחם היום" (בראשית יח א). זהו הרגע שבו נולדה מצוה שאינה כתובה במפורש בתורה אך כתובה בלבו של כל אדם, מצוה של לב אל לב ביקור חולים. באותה שעה ה' איננו מצווה אלא מבקר, איננו מדבר אלא נוכח. הוא בא לשאול בשלומנו של אדם שחלה מתוך מצוה, אברהם ביום השלישי למילתו. ומאותו רגע נקבע יסוד עולמי שחסד אמיתי איננו רק נתינה של ממון, אלא נוכחות של לב. ביקור חולים איננו רק הלכה, הוא שיעור באהבה, בשותפות ובאנושיות.

ומאותה פגישה באלוני ממרא נמשכים קווי אור לאורך כל הפרשה: שלושה מלאכים באים לאברהם והחסד נמשך ממנו אליהם, שרה שומעת וצועקת מבפנים, סדום נחרבת אך אברהם עומד בתפילה בעד אחרים, לוט ניצל אך אשתו נצבת בדממה, אברהם עומד במבחן עקדת יצחק וכל פסוק זועק את אותה אמת: חסד אמיתי איננו בריחוק אלא בקרבה. לראות, לשמוע, לעמוד לצד האחר זו שליחות אלוהית.

בעלון שלפניכם אנו עוסקים בדיוק באותו השורש. מהי מהותה של מצות ביקור חולים, האם היא מן התורה או מדברי חכמים, ומה המשמעות בכך שהקב"ה בעצמו בא ולא שלח מלאך. האם מצות ביקור חולים היא בעיקר במעשה, בהליכה, בראייה, בנוכחות או בעיקר בלב, בדאגה, בתפילה.

ומכאן נולדת השאלה הבוררת של דורנו: האם אפשר לקיים ביקור חולים גם מבעד למסך. האם שיחת טלפון, הודעה חמה או מילה של עידוד יכולים להיחשב קיום של המצוה האלוהית הזו, או שמא החיסרון במפגש ובהשתתפות הממשית משנה את עצם מהותה של המצוה. והלא הקב"ה עצמו "וירא אליו" ראייה פנים אל פנים, לא קול מרחוק. האם נוכל אנו לדמות לו גם בעידן דיגיטלי שבו הקרבה מתחלפת במרחק והחיבוק במילים.

שאלות אלו נידונות בהרחבה בין דפי העלון מתוך עיון הלכתי ומחשבה עמוקה על עולמו של אדם. מהו שורש החיוב של ביקור חולים, האם חלה מצוה זו גם על נשים, על תלמידים ועל שכנים, כיצד נבחין בין חסד אנושי לחסד אלוהי, ומה למדנו מגדולי הפוסקים בדורות האחרונים שעסקו באותה שאלה מתוך לב בוער של אהבת ישראל.

הצטרפו אלינו למסע של פרשת וירא מאלוני ממרא ועד מיטת החולה בדורנו, ממראה השכינה ועד קו הטלפון, ממעשהו של אברהם אבינו ועד לבו של כל יהודי המבקש להידמות לבורא.

בואו וגלו בעלון שלפניכם: מדוע הקב"ה לא ריפא את אברהם בעצמו אלא שלח מלאך, האם מצות ביקור חולים היא מדאורייתא או מדרבנן, מדוע נאמר שהמבקר חולה נוטל אחד משישים מצער, והאם אפשר באמת לבקר חולה גם מרחוק.

תמצאו את כל התשובות בפנים, ותגלו שהביקור החשוב ביותר איננו רק זה שאנו עושים אצל אחרים, אלא זה שהקב"ה עושה אצל כל אחד מאתנו, בכל פעם שאנו כואבים, והוא יורד אלינו לא בציווי אלא באהבה, ואומר: "וירא אליו ה' באלוני ממרא".

עלון זה יוצא לאור בס"ד ע"י בית המדרש "בית - יוסף"

לע"נ רבי יוסף ב"ר יצחק ז"ל ויצמן

רחוב קרית יערים 32 גבעת זאב

ניתן לקבל את העלון מידי שבוע: בהודעה ליוצא: 052-8144488 או בהודעה למייל: beitmidrash2@gmail.com

1. האם מצות ביקור חולים מן התורה או מדברי חכמים?

ובדברי החזקוני (שם) נאמר בפשטות: "לבקר את החולה ללמדך שהקב"ה מבקר חולים, כדי שילמדו ממנו בני אדם לעשות כן", כלומר אין זה תיאור היסטורי בלבד אלא יסוד נצחי של דרך חיים ומצוה.

נמצאנו למדים מכל המפרשים כי פסוק זה איננו רק תיאור של מראה נבואי, אלא יסוד במידותיו של הקב"ה ובחובת ההידמות לו ללכת בדרכיו, לראות בצערו של הזולת ולבקר.

בגמרא במסכת סוטה (דף יד ע"א) נאמר: "תניא, רבי חמא בר חנינא אומר: מהו שנאמר אחרי ה' אלוהיכם תלכו וכי אפשר לו לאדם להלך אחר השכינה, והלא נאמר כי ה' אלוהיך אש אוכלה הוא, אלא הלך אחר מידותיו של הקדוש ברוך הוא, מה הוא מלביש ערומים שנאמר ויעש ה' אלוהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, אף אתה הלבש ערומים. מה הקדוש ברוך הוא מבקר חולים שנאמר וירא אליו ה' באלוני ממרא, אף אתה בקר חולים. מה הקדוש ברוך הוא מנחם אבלים שנאמר ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלוהים את יצחק בנו, אף אתה נחם אבלים. מה הקדוש ברוך הוא קובר מתים שנאמר ויקבור אותו בגיא, אף אתה קבור מתים".

דברי הגמרא מגדירים את מהותה של מצוות ביקור חולים: היא ביטוי מובהק של "והלכת בדרכיו" (דברים כח ט), דהיינו להידמות לבוראו במידותיו של חסד ורחמים. מצוה זו, לפי הגמרא, איננה רק מעשה של טוב לב, אלא קיום ישיר של הציווי האלוהי ללכת בדרכי ה', ולפיכך שורשה עשוי להיות מן התורה. וכן בגמרא במסכת בבא מציעא (דף ל ע"ב) נאמר: "והודעת להם את הדרך אשר ילכו בה" (שמות יח כ) זו גמילות חסדים, ואת המעשה אשר יעשו' זו ביקור חולים", וכפי שמבאר רש"י שם: דרך זו היא דרך של חסד, והמעשה הוא מעשה של השתתפות בצער הזולת, וזו עצם מצות ביקור חולים.

עוד מצינו בגמרא במסכת נדרים (דף מ ע"א): "אמר רב דימי, כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה, וכל שאינו מבקר את החולה גורם לו שימות", ומבאר הגמרא שהטעם הוא מפני שהמבקר מתפלל עליו ונותן בליבו תחושת חום וחיים, ואילו מי שאינו מבקר מניחו בבדידותו ואינו מתפלל עליו. עד כדי כך חמור הדבר, שדרש רבי עקיבא על תלמידו שחלה: "כל שאינו מבקר חולים כאילו שופך דמים", ללמד שחיוב הביקור איננו רק מוסרי אלא נוגע ממש בחיי אדם.

נמצא כי לפי דברי חז"ל, מצות ביקור חולים נובעת מהליכה בדרכי ה' ומן הציווי "והודעת להם את הדרך אשר ילכו בה", ויש בה השפעה רוחנית, נפשית וגופנית על החולה.

בעל ההלכות גדולות, בה"ג (עשין לו), מונה במניין המצוות את מצות ביקור חולים כמצווה עצמאית מדאורייתא, וכותב שכשם שהקב"ה מבקר חולים כך מצווה האדם להידמות לו, שנאמר "אחרי ה' אלוהיכם תלכו". לשיטתו אין זו רק מצוה מוסרית אלא חיוב ממש מן התורה.

כך גם כותב היראים (סימן ריט) שמצות ביקור חולים בכלל מצוות עשה של תורה, ומביא ראיה מן הפסוק "והודעת להם את הדרך אשר ילכו בה", והרי זו "הליכה בדרכי ה'", שהרי כן דרכו של הקב"ה לבקר חולים.

וכן פסק הסמ"ג (עשין ז) וכתב: "והודעת להם את הדרך אשר ילכו בה זו גמילות חסדים, ובכללה ביקור חולים, שהרי נצטוונו ללכת בדרכי השם, ומהו דרכו של הקב"ה לבקר חולים, שנאמר וירא אליו ה' באלוני ממרא". הרי שמקורו מן התורה.

גם הסמ"ק (עשין מז) פסק כדבריהם, שזו מצוה מדאורייתא, אלא שפרטיה נמסרו לחכמים.

וכן כתב בעל החרדים (פרק ט) ש"מצות ביקור חולים היא מן התורה, אלא שאינה נמנית בפני עצמה, כי היא בכלל מצוות ואהבת לרעך כמוך, וכל שכן בכלל והלכת בדרכיו".

מאידך, הרמב"ם בספר המצוות (שורש ראשון) ובהלכות אבל (פרק יד הלכה א) כתב בלשונו: "מצוות עשה של דבריהם לבקר

בעולם שבו האדם נמדד לא במעשיו הגדולים אלא באכפתיות הקטנה, באה התורה ופותחת את אחד מרגעיה הנשגבים בתמונה פשוטה לכאורה: "וירא אליו ה' באלוני ממרא והוא יושב פתח האהל כחם היום" (בראשית יח א). לא נאמר מה נאמר, לא הוזכר דיבור, לא נמסרה נבואה. רק הופעה. רק נוכחות. הקב"ה בא אל אברהם. לבקר את החולה. זוהי הפעם הראשונה בתורה שבה הבורא בכבודו ובעצמו יורד אל ברואו לא כדי לצוותו או לבחנו, אלא כדי לשאול בשלומו. מאורע זה, שכולו חסד אלוהי, הפך ליסוד עולם במידות האדם ובחיובו ההלכתי במצות ביקור חולים.

השאלה המרכזית עולה מאליה: האם מצות ביקור חולים היא מצוה מדאורייתא, שנלמדת ממידת בוראה של התורה עצמה, או שמא מדרבנן בלבד, גזירת חכמים שנוספה כפרי חסדם ודקדוקם של בני אדם? ומה נלמד מכך שהקב"ה עצמו, ולא מלאך, בא לבקר את אברהם, ואילו לרפאותו שלח את רפאל? הרי בידו היה לרפאותו מיד, ולשם מה כל החלוקה הזאת שבין ביקור לרפואה? נראה שיש כאן יסוד עמוק: הקב"ה בא ללמדנו ש"הלכתא רבתא" נמסרת כאן, שורש המצווה איננו רק במעשה אלא בהליכה בדרכי ה'. אם היה הקב"ה בא ומרפא בעצמו, היינו סבורים שמהות ביקור חולים היא רפואת הגוף בלבד, ושהיא מיועדת לרופאים בלבד. לכן ביקרו ה' בעצמו ללמדנו שמצוות ביקור חולים היא עצם הנוכחות, עצם האכפתיות, עצם ראיית הסבל של האחר, גם בלי יכולת לרפא. ואילו רפאל בא לרפאות להראות שיש שליחות נפרדת לרפואה עצמה.

עתה, מתוך הבנת עומק זה, נפנה לעיין במקורות ההלכה עצמם ונברר האם שורש מצות ביקור חולים הוא מן התורה או מדברי סופרים, ומה הם יסודותיה ומטרותיה.

נפתח עתה בשלב הפסוק והמפרשים על הפרשה, שהוא יסוד הבניין לכל ההבנה ההלכתית.

הפסוק פותח: "וירא אליו ה' באלוני ממרא והוא יושב פתח האהל כחם היום" (בראשית יח א). פשוטו של מקרא איננו מפרש את מטרת ההתגלות, וממילא לא נודע על מה נאמר "וירא אליו". כאן נכנס רש"י בפרושו על התורה (שם): "וירא אליו לבקר את החולה, אמר רבי חמא בר חנינא יום שלישי למילתו היה ובא הקב"ה ושאל בשלומו". ראה זה פלא, רש"י אינו מפרש כלל את עצם ההתגלות כנבואה או דיבור, אלא כמעשה חסד של ביקור חולים.

הרמב"ן בפרושו על התורה (שם) מקשה מדוע נזכרה התגלות זו בלשון "וירא אליו", הלא אין בה לא נבואה ולא דיבור. ומבאר שזו הייתה השראת שכינה לכבודו של אברהם ביום שלישי למילתו, וממנה נלמד עניין ביקור חולים שנעשה לשם עידוד החולה ולנחמתו.

הספורנו (שם) מדגיש שהמטרה הייתה להודיע כי השכינה שורה על האדם גם בשעת חוליו, ללמדנו שהאדם איננו נזנח בעת חולשתו, ואף אז זוכה לביקור ה'.

האור החיים הקדוש (שם) שואל מדוע התורה הדגישה "כחם היום", ומבאר שמטרת הביקור הייתה דווקא בשעה שהחום גבר ואברהם כאוב מחוליו, כדי להודיע כי אין מניעה של זמן ועייפות בעשיית חסד, ואף הקב"ה מלמדנו כך.

הכלי יקר (שם) מתבונן בפסוק ואומר כי העובדה שהקב"ה בא ולא ריפא בעצמו מלמדת כי עיקר מצוות ביקור חולים איננה עצם הרפואה אלא עצם הביקור, העמידה לצד החולה, הנוכחות, והשאלה לשלומו זהו שורש החסד.

רבנו בחיי בפרושו על התורה (שם) מציין שהפסוק נכתב כדי לגלות גודל מעלת מצות גמילות חסדים, ומוסיף שמכאן למדים שגם לבקר חולה הוא חלק בלתי נפרד ממידת החסד שהאדם מחויב בה, כשם שהקב"ה ביקר את אברהם.

גם לנשמה מגיע אוכל

חקירות הגות
מחשבה חידודים
ואקטואליה
על פי סדר
פרשיות השבוע

ובדברי בעל ספר חסידים (סימן תתקכ"ה) מצינו יסוד נשגב: "כשאתה מבקר חולה אל תשב על מיטתו, כיון ששכינה למעלה מראשותיו של חולה, אלא שב לפניו ושאל בשלומו, ודבר עמו דברי עידוד", ללמדנו כי בבוא האדם לחולה הוא נכנס למקום השראת שכינה, ועל כן עליו לבוא ביראה וענוה, בלב רך ונכנע.

החתם סופר בחידושו על הגמרא במסכת נדרים (דף מ ע"א) הוסיף טעם עמוק נוסף: שתפילה הנאמרת בפני החולה גדולה מתפילה מרחוק, כי בה אין צורך להזכיר את שמו, ובכך נמנעת התעוררות דינים עליו, וכך התפילה מתקבלת ביתר קלות. ועל כן סיים החתם סופר ש"כל שאינו מבקר חולים הרי הוא כשופך דמים", לא רק מצד חסרון החסד, אלא מפני שמחמיץ הזדמנות של הצלת חיים ממשית בכוח תפילתו.

הגאון רבי חיים פלאגי בספרו נפש כל חי (חלק ב פרק ג) כתב: "המבקר את החולה צריך שיכווין בדעתו שהוא הולך להמשיך עליו חסד מלמעלה, וכאשר ישב אצלו ושאל בשלומו, יאמר לו דברי נחמה, כי בזה גורם להקלת דיניו", ולימדנו שפעולת הביקור איננה רק אנושית אלא גם עליונה, שהיא המשכת חסד מן השמים.

ולבסוף, הפחד יצחק (אגרות וכתבים, מכתב לג) חידש חידוש לשוני עמוק ויסודי: "המילה ביקור איננה רק מלשון ראייה אלא מלשון ביקורת ובדיקה", כמו שנאמר ביחזקאל (לד יא) "ודרשתי את צאני ובקרתים", ולפיכך מי שבא אל החולה רק כדי להיראות כעושה מצוה, ולא בודק באמת מה חסר לו ומהו סבלו – לא קיים את מצוות ביקור חולים אלא עשה מעשה חיצוני בלבד.

מכאן מתברר שהאחרונים ראו במצוות ביקור חולים לא רק מעשה של רחמים, אלא עבודת הלב של ממש, הכוללת דאגה מעשית, תפילה פנימית, רגישות אנושית, והידמות למידת חסדו של הבורא. זוהי מצוה שבה האדם מתקרב למידת הרחמים האלוהית ביותר, וממילא מקיים בה גם את יסוד "ואהבת לרעך כמוך" וגם את "והלכת בדרכיו".

הגאון רבי שמואל הלוי וואזנר בספרו שו"ת שבט הלוי (חלק ה סימן קכח) כתב בלשונו הזהב: "ודאי שמצוות ביקור חולים כוללת לא רק שאלת שלום אלא השתתפות אמיתית בצעריו של החולה, ועיקר קיומה הוא בהרגשת לב, דהיינו שיבין המבקר כי שכינה שורה למעלה מראשותיו של חולה, וצריך הוא ליראה ולהתפלל עליו בלב נשבר". הוא מוסיף כי גם בזמן שאין אפשרות לבקר בגופו, כגון בשעת מגפה או ריחוק, חובה עליו לבקר בדיבור או בתפילה, כי עיקר המצווה הוא דאגת הלב.

מין הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף בספרו שו"ת יביע אומר (חלק ח יורה דעה סימן לב) כתב באריכות שהחובב בביקור חולים יסודו מן התורה, שהרי נכלל במצוות "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט יח), אלא שחכמים הוסיפו גדרים ופרטים. והוסיף שם דבריו הנפלאים: "אין מצוה זו רק חסד גרידא, אלא גדר של קיום אהבה ורחמיני בין אדם לחברו, וכשמבקר את חברו הוא מקיים אהבת ישראל שהיא יסוד התורה כולה".

הגאון רבי משה שטרנבוך בספרו שו"ת תשובות ונהגות (חלק ב סימן תקלד) כתב כי במצווה זו ניכרת מעלת האדם ההולך בדרכי השם, כי כשם שהקב"ה ביקר את אברהם קודם שליחותו לרפא, כך גם האדם מצווה לבקר אף אם אינו יכול לסייע בגופו. ובלשונו: "הקב"ה לא ריפא את אברהם אלא שלח מלאך לרפאו, כדי שנלמד שמצוות ביקור חולים איננה תלויה ביכולת לרפאות, אלא ברצון לעמוד בצעריו ולהקל עליו ברוחו".

הגאון רבי חיים קנייבסקי בספרו אורחות יושר (שער גמילות חסדים) כתב: "ביקור חולים אינו רק חסד עם הזולת אלא תיקון הנפש של המבקר עצמו, כי על ידי שרואה אדם חולי וצרה באחרים, נכנע לבו ומתעורר לתשובה, ונעשה כלי לרחמים". נמצא שמצוות ביקור חולים פועלת לא רק על החולה אלא גם על המבקר, שהיא מטהרת לבו ומלמדתו ענוה וחמלה.

חולים ולנחם אבלים ולהוציא המת ולהכניס הכלה וללוותם, ואלו הן גמילות חסדים שבגופו שאין להם שיעור". הרי שהרמב"ם פוסק שמצוות ביקור חולים היא מדרבנן, ונכללת בכלל "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט יח).

וביאר הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות (שורש א) שדעת הרמב"ם אינה שוללת יסוד דאורייתא, אלא שלשיטתו אין מצוה זו נמנית בפני עצמה, שכן היא בכלל "ואהבת לרעך כמוך". החיוב הכללי הוא מן התורה, והפרטים מדרבנן.

בעל קריית ספר (להרמ"ק, הלכות אבל פרק יד) כתב: "חיוב ביקור חולים מן התורה, אלא שפרטיה מדרבנן", והיינו שחובת ההשתדלות והדאגה לרעך החולה היא דין תורה, אך דקדוקי זמנים ופרטים מדברי סופרים.

ובספר מרגניתא טבא ביאר: מצוות ביקור חולים עצמה מדאורייתא, אלא שאינה נמנית במניין המצוות לפי שדרכה נכללת במצוות גמילות חסדים.

נמצא לפי רוב הראשונים שיש מקום לשתי הבחנות: לדעת הרמב"ם מדרבנן בכלל "ואהבת לרעך", אך לדעת בה"ג, יראים, סמ"ג, סמ"ק וחרדים מדאורייתא ממש, ולדעת הרמב"ן וקריית ספר החיוב מן התורה אך הפרטים מדברי סופרים.

הטור (יורה דעה סימן של"ה) כתב בלשונו הטהורה: "כיון שחלה האדם מצוה על כל אדם לבקרו, שכן מצינו בהקדוש ברוך הוא שביקר חולים, שנאמר וירא אליו ה' באלוני ממרא", ומיד הוסיף שהמצווה חלה על כל אדם, ולא דווקא על הרופאים או אנשי חסד מובהקים, אלא על כל איש ישראל אשר בלבו חסד ותבונה. הרי שהבין הטור שמצוות ביקור חולים איננה ענין רשותי של טוב לב בלבד, אלא חובה גמורה המוטלת על כל אחד, ומקורה במעשהו של הקב"ה בעצמו.

ובשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (חלק ד, דפוס פראג סימן מ"ה) מצינו יסוד נוסף: שגדולה מצוות ביקור חולים יותר מכל מצוות שבין אדם לחברו, כי בה נכללים גמילות חסדים, עידוד לב, ותפילה, ושלושתן כאחד הם מעשים שיש בהם דמיון למידת הבורא, שהיא מידת רחמים טהורה.

הרמב"ן בספרו תורת האדם (שער המיחוש, דף יז עמוד ב) כתב בלשונו העמוקה: "ושמענין מהכא דביקור חולים כדי שיכבדו וירבצו לפניו ויעשו לו הצרכים הצריכים לחוליו, וימצא נחת רוח עם חבריו, ועוד כדי שיכווין דעתו לרחמים ויבקש עליו", ומבואר בדבריו כי שלושה עניינים כרוכים במצווה זו: עשיית הצרכים המעשיים, עידוד נפשו ושמתת לבו של החולה, ותפילה מעומק הלב. כל אחת משלוש המדרגות הללו מהווה חלק אינטגרלי מן המצווה, ולא נשלמה אלא בהתקיימן כולן יחד.

וכן כתב בעל השל"ה הקדוש (מסכת פסחים, נר מצוה מצוות עשה (כד): "דרך קיום מצוות ביקור חולים היא בגוף ובנפש ובממון". בגוף, לרוץ ולטרוח בכל צרכיו ולהמציא לו את כל רפואותיו. בנפש, לשפוך נפשו בתחינות ולהתפלל עליו בלב נשבר ונדכה. ובממון, להשתדל לסייע לו אם אין בידו אמצעים. ומוסיף השל"ה, שמי שמבקר חולים כהלכה ומקיים מצוה זו בשלמותה, הרי הוא מקיים בה את כל שלושת חלקי האדם, גופו, נפשו וממונו, ומתקדש בהם, שהרי בכל מדרגה הוא הולך בדרכיו של הקב"ה.

ובדברי בעל הערוך השולחן (יורה דעה סימן של"ה סעיף ב) נמצא דקדוק נפלא: "וכל המבקר את החולה צריך שיבקש עליו רחמים בפניו, ויאמר בלשון קצרה שלא תכביד עליו השיחה", והוא מדגיש שהמבקר אינו רשאי להאריך בדיבור, שלא יטריח את החולה ולא יכביד על רוחו, אלא יאמר דברי חיזוק קצרים ונכוחים, שינעימו את לבו ויעוררו בו אמונה ורצון לחיים.

והחפץ חיים בספרו אהבת חסד (חלק ג פרק א) כתב: "הנכנס לבקר את החולה חייב לעיין בצרכיו ולסעדו, כי עיקר המצווה היא לפקח על מחסורו, ואם רק בא ונכנס ואינו מתעניין – לא קיים המצווה כראוי", ובלשונו הרכה הוסיף כי עצם ההשתתפות בצעריו של החולה והידיעה שאיננו לבדו היא רפואה בפני עצמה, שהרי ידוע כי כוח הנפש משפיע על כוח הגוף.

עוד כתב הגאון רבי יעקב ישראל קנייבסקי בעל קהילות יעקב (מסכת נדרים סימן מג): "הקב"ה בא בעצמו לבקר את החולה ולא שלח מלאך, משום שישוד הביקור הוא השראת שכינה, והקב"ה מלמדנו שכל מקום שיש שם כאב שם אני נמצא". ומכאן למד שכשאדם מבקר את החולה כהלכה, זוכה גם הוא להיות שותף במעמד של השראת שכינה.

בדברי הגאון רבי בן ציון אבא שאול בספרו אור לציון (חלק ג פרק כא) כתב שהמצווה כוללת גם חיוב לפקח על החולה מבחינה רוחנית, לבדוק אם יש צורך להביא לו דברי תורה, חיזוק באמונה או עידוד, כדי שיזכה החולה לרפואה שלמה בגופו ובנפשו. ובלשונו: "הביקור האמיתי הוא כשנכנס האדם ומאיר את לבו של החולה באור התורה ובאהבת ה', ולא רק שואל מה שלום בריאותו".

ומצינו בדברי מרן הגאון רבי שמואל הלוי וואזנר הנזכר לעיל, שביאר חידוש מופלא: כי גם מלאכת התפילה בעד החולה יש בה דרגות. יש המבקש רחמים בעלמא, ויש המתפלל מעומק לבו מתוך ראייה ממשית של סבלו, וזהו עיקר קיום המצווה, כי ראיית הסבל היא עצמה מעוררת רחמים רבים בשמים.

רבנו יוסף חיים הבן איש חי בפרשת וירא (שנה שניה הלכה טז) כתב בלשונו היפה: "מצות ביקור חולים גדולה מאד, כי בה האדם מתדמה ליוצרו יתברך אשר ביקר את אברהם, ועל כן יזהר אדם כשיכנס אל החולה שיראה פניו בסבר פנים יפות וידבר אליו בנחת ויעודד רוחו, ובזה יתעלה החולה וירפא במהרה".

הגאון רבי שלמה זלמן אוירבאך בספרו הליכות שלמה (פרק ז הלכה א) כתב: "הנכנס לבקר את החולה, ירגיש בעצמו כעומד במקום קדוש, כי שכינה למעלה מראשותיו של חולה, וכל דיבור ודיבור שידבר שם יהיה בקדושה וביראה", ללמדך שאין זו מצוה שבגוף בלבד אלא גם בקדושת המחשבה והלב.

בספר מנחת אשר (ויקרא סימן כ) כתב הגאון רבי אשר וייס כי מצות ביקור חולים היא גילוייה של אהבת ה' בעולם המעשה, וכי היא מבררת את יסוד ההלכה שבאהבת רעך שהרי אין זה רק יחס חברי אלא מעשה של גילוי חסדו של הבורא דרך מעשיו של האדם.

נמצאנו למדים מדברי אחרוני האחרונים כי שורש מצות ביקור חולים נעוץ במעמקי הלב, ועניינה להשרות שכינה במקום של כאב, לעורר רחמים בעולם ולגלות את דמותו של הבורא דרך מעשה אנושי. היא מחייבת את האדם לא רק במעשה, אלא ברגש, בתפילה, ובאמונה.

והנה, לאחר שפרסנו את השיטות, נראה כיצד הדברים נוגעים להלכה ולמעשה, הנפקא מינות היוצאות מהדברים, שבו מתברר כיצד מתחוללות השלכות הלכתיות ממשיות מתוך ברור השאלה אם מצות ביקור חולים מן התורה או מדברין, ומהם גדריה המעשיים.

אם נאמר שמצות ביקור חולים מן התורה, כדברי בעל ההלכות גדולות, היראים, הסמ"ג והסמ"ק, הרי שחיובה נכלל במצות "והלכת בדרכיו" ו"ואהבת לרעך כמוך", והרי היא מצוה דאורייתא גמורה שיש בה דמיון לבוראה ממש. ממילא בכל מקום של ספק, ספק דאורייתא לחומרא, וכל שיכול לקיימה ואינו מקיימה, הרי ביטל עשה דאורייתא. לעומת זאת, אם ננקוט כדעת הרמב"ם, שהחיוב מדברין אף שנכלל באותה אהבה כללית, נמצא שמדברין גזירה חכמים לחזק מידת החסד, ולפיקח תוקפה קל יותר בדיני ספקות וטרחא.

נפקא מינה ראשונה לעניין מידת הטרחה שבמצווה. אם מן התורה חייב לטרוח, ללכת ולבקר גם במקום רחוק, כל שאין בזה ביטול תורה מרובה או היקף אחר. ואם מדברין די בביקור קרוב או בשליחת דברי עידוד, ואין מחייבים טורח גדול.

נפקא מינה שניה לעניין האם ניתן לקיים המצווה בשליח או בדיבור בלבד. לדעת הסוברים שעיקר המצווה עצם הביקור, דהיינו "לראותו ולהתעניין בצרכיו", אין יוצאים ידי חובה אלא

בביקור ממשי, שהרי נאמר "וירא אליו ה'" ראייה ונוכחות. אולם לסוברים שעיקרה לעורר רחמים, אפשר שדי בשליחת שליח או בדיבור, כי סוף סוף גרם לתפילה ולחיזוק נפשו של החולה.

נפקא מינה שלישית לעניין ביקור חולים בשבת. בשולחן ערוך (אורח חיים סימן שז סעיף ה) נפסק: "מבקרין חולים בשבת", ובמשנה ברורה (שם ס"ק יב) מבואר שהדבר מותר משום דצרכי חולה מצוה הם. אם מן התורה, הרי מצוה זו עצמה מצוה גמורה גם בשבת, ויש להקל במעברים ודרכים כדי לבקרו. ואם מדברין לא יטריח טירחה יתירה אלא כדרך ארעי, ולא ירבה בשיחה.

נפקא מינה רביעית לעניין סדרי קדימות בין מצוות. מי שצריך לבחור בין ביקור חולים לבין הוצאת המת, כתב הבית יוסף (יו"ד סימן של"ה) שהמוציא את המת קודם, שאין מי שיעשה במקומו. אך אם ננקוט שביקור חולים דאורייתא, הרי שאם יש אחרים שיעסקו במת והוא לבדו יוכל לבקר את החולה, יקדים את הביקור, שהרי יש בו גם חשש פיקוח נפש וגם קיום "והלכת בדרכיו".

נפקא מינה חמישית לעניין הפסק מלימוד תורה. כתב הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פרק ג הלכה ד): "אם יש לפניו מצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים לא יפסיק, ואם לא יפסיק". אם ביקור חולים דאורייתא, יש להפסיק אף אם אחרים עוסקים, שהרי כל הדבק בדרכי ה' מחויב בזה. ואם מדברין – לא יפסיק אלא כשאין מי שיבקר במקומו.

נפקא מינה שישית לעניין נשים במצות ביקור חולים. מאחר שזו מצוה שאינה תלויה בזמן, גם נשים בכלל החיוב, אלא שחובה להיזהר מדיני צניעות ויחוד, שכן חסד אינו מתיר איסור.

נפקא מינה שביעית לעניין עצם מהות המצווה האם היא מעשה גופני או עבודה שבלב. אם מן התורה עיקרה דמיון לבורא, "מה הוא מבקר חולים אף אתה", ועל כן קיומה במעשה, בביקור, בראייה, ובהשראת שכינה. ואם מדברין עיקרה דאגת הלב, השתתפות בצער, ועידוד רוחני. ולדעת הרבה אחרונים, שני הצדדים אמורים יחד דאורייתא היא בהשתתפות הלב, ודברין בפרטי מעשה.

ולבסוף, נפקא מינה עקרונית ועמוקה לעניין מהות קיום המצווה בתפילה. אם נאמר שעיקרה תפילה על החולה, הרי שמי שלא ביקש עליו רחמים לא קיים עיקר המצווה, שהרי שנינו (נדרים מ ע"א): "כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה, וכל שאינו מבקר גורם לו שימות". ואם המצווה מעשה ביקור בלבד גם ללא תפילה יצא, אלא שחיסר במדרגת השלמות.

נמצא אפוא, כי מחלוקת היסוד אם מצות ביקור חולים מן התורה או מדברין אינה עיון תיאורטי בלבד, אלא נוגעת לכל פינותיה של ההלכה טרחת המבקר, מקום הביקור, תפילתו, קדימתה למצוות אחרות, והחובה להפסיק תלמוד תורה בשבילה. כל אלו תלויים בגדרה העמוק של מצוה זו, אם שורשה במידותיו של הבורא, או שתקוה חכמים לבנות את לב האדם בדמות חסדו של מקום.

לאחר שביררנו את ההיבטים ההלכתיים ונפקא מינות רבות, נפתח עתה את ההרחבה הרעיונית, שבה נעמיק להבין את נשמתה של מצות ביקור חולים, את מהותה הפנימית, ואת מה שמסתתר מאחורי מעשה החסד הפשוט לכאורה.

בעומק הדברים, ביקור חולים איננו רק מעשה של חסד, אלא מפגש עם צלם אלוקים שבשברו. כשאדם חולה, נפשו מתכנסת, עולמו מצטמצם, גבולות גופו סוגרים עליו, והוא שוכח לעיתים את האור שהיה בו. והנה נכנס אליו אדם אחר, לא לרפא ולא לדרוש, אלא להיות. עצם הנוכחות, המבט, הדיבור הרך מחזירים את האדם אל תחושת ערכו, אל הידיעה שעדיין הוא חלק מן העולם, שחיי ראוים, שנשמתו חשובה. זהו ביקור ה'.

וכך ביארו רבותינו, שהקב"ה בעצמו ביקר את אברהם ביום השלישי למילתו, לא מפני שזקוק היה לרפא, אלא מפני שהעולם היה צריך ללמוד שהנוכחות האלוקית שורה במקום כאבו של האדם. ה' אינו מתגלה על פסגות אלא על פתח האהל, כחום

הרב קוק בספרו אורות הקודש (חלק ג, עמ' רס) כתב שישוד כל החולאים שבעולם נובע מחסרון אהבה, ושהרפואה מתחילה ברגע שאדם חש כי אוהבים אותו. נמצא שביקור חולים הוא רפואה בפני עצמה, כי הוא ממלא את לב החולה באהבה אלוקית דרך אהבת אדם.

ובספר נתיבות עולם (נתיב גמילות חסדים פרק א) כותב המהר"ל: "החסד הוא מעשה האלוקות בעולם, שהרי כל בריאת העולם אינה אלא חסד". ומכאן שמי שמבקר חולים מגלה בעצם את בריאת העולם במובנה הראשוני יצירת טוב יש מאין, הבאת אור אל מקום חסר.

ובהעמקה נוספת כתב הרב דסלר במכתב מאלוהיו (חלק א, עמוד לב): "עיקר עניין הנתינה הוא היכולת לצאת מגבול עצמך ולהיכנס לעולמו של הזולת". זהו ביקור חולים במובנו העמוק יציאה מעצמי, מן האנוכיות, וכניסה אל תוך עולמו של החולה, לראות את כאבו מבפנים. בכך מתגלה יסוד האהבה האמתית אהבה שאינה תלויה בדבר. ולפיכך, כאשר האדם מבקר חולה, אין זו רק מצוה אחת מתוך רבות, אלא מעשה של תיקון הבריאה. הוא מחבר את מה שנשבר, מגלה רחמים במקום דין, ומחזיר את אורו של הבורא אל תוך מציאות האדם.

נמצאנו למדים, כי מבחינה מחשבתית מצות ביקור חולים היא גשר בין שמים וארץ, בין האלוקים לאדם, בין הרופא לנפשו של החולה. היא המפגש שבין הרחמים העליונים והאהבה האנושית. ובשעה שהאדם מבקר חולה, הוא אינו עומד רק על יד מיטתו של פלוני, אלא ניצב בשער השכינה ממש.

אם נבקש להעמיק עוד ולהבין את משמעותה המוסרית של מצות ביקור חולים, נעמוד על היסודות הערכיים שטמנה התורה במצווה זו ועל הדרך שבה היא מעצבת את לב האדם ומזקקת את מידותיו.

האדם מטבעו בורח מן הסבל. הוא נבהל ממראה הכאב, חושש מן המפגש עם חולשה, ומעדיף את עולם הבריאים והחזקים. אבל התורה מלמדת אותנו שהמפגש עם החולי אינו רגע של פחד אלא הזדמנות לגלות בתוכנו את הצלם האלוני. שהרי גם הקב"ה לא שלח מלאך לבקר את אברהם, אלא בא בעצמו, ביום השלישי למיתלו, בשיא כאבו, "כחם היום". ללמדנו שדווקא במקום שבו האדם שפל וכואב, שם ניכרת מידת רחמיו של הבורא.

מכאן יסודה של המעלה המוסרית במצווה זו: היכולת לא לברוח מן הכאב של הזולת, אלא להתקרב אליו בענווה, בחמלה, באומץ. מי שמבקר חולה אינו רק מיטיב עם חברו, אלא מתקן את עצמו. הוא לומד כיצד לרחם באמת, כיצד להקשיב, כיצד להרגיש. זוהי עבודה של הלב, לא של הרגלים.

וכך כותב ספר החינוך (מצוה רמג): "משרשי המצווה, כדי שנגריל לבנו ברחמים ובחמלה, ונהיה מן הגומלים חסדים". התורה איננה מסתפקת במעשים חיצוניים. היא מבקשת לעצב את נפש האדם, לנטוע בו את הרגש האלוני של חסד, כדי שיהיה מרכבה לשכינה.

במדרש תנחומא (פרשת וירא) נאמר: "גדולה גמילות חסדים מן הצדקה, שהצדקה נעשית בממון וגמילות חסדים בגופו ובנפשו". כל מי שנכנס לבקר חולה מביא עמו את גופו, את זמנו, את לבו. הוא נותן לא מכיסו אלא מעצמו. בכך הוא נעשה מחנך מוסרי לעצמו לומד לוותר על נוחותו, לשאת בעולו של אחר, לראות את העולם דרך עיניו של הזולת.

הרמח"ל במסילת ישרים (פרק י"ט) כותב שישוד החסידות הוא אהבת הבריות, כי זו תולדת הדבקות בבורא שהוא הטוב האמיתי. כשאדם מבקר חולה, הוא מגלה בעצמו את אותה תכונה אלוקית היכולת לאהוב גם במקום חולשה, בלי תנאים ובלי אינטרס.

והמהר"ל בנתיבות עולם (נתיב גמילות חסדים) מוסיף שמי שגומל חסדים מגלה בכך שהוא מכיר שהעולם נברא כולו בחסד.

היום, כשהאדם חלש וכואב. במעמד זה נולדה מצות ביקור חולים מצוה שהשראת השכינה גנוזה בה.

וכבר כתב הרמב"ן בתורת האדם, כי תכלית המצווה היא ש"ימצא נחת רוח עם חבריו" לא רק שישודרו צרכיו, אלא שידע שאיננו לבדו. נמצא שמצות ביקור חולים אינה עוסקת רק ברפואת הגוף אלא ברפואת הבדידות, שהיא לעיתים המחלה הגדולה מכל.

והנה, הגמרא במסכת סוטה (יד ע"א) אומרת "מה הקדוש ברוך הוא ביקר חולים אף אתה בקר חולים", ומבואר שם שאין זו רק חיקוי אלא הליכה בדרכיו. פירוש הדבר, שכל פעם שאדם נכנס לבית חולים, או לחדרו של חברו, ומתכוף מעט לשאול לשלומו, הוא הולך ממש אחרי השכינה. ובמעמד זה מתקיים הכתוב (תהלים מא ג): "ה' יסעדנו על ערש דווי" כאילו אומר לו הקב"ה: כשאתה סועד את החולה, אני סועד אותך.

בעל ספר החינוך (מצוה תצא) ביאר שבשורש מצוות גמילות חסדים, ובכללן ביקור חולים, נטע הבורא יתברך באדם כוח הדמיון להיטיב, כדי שיראה ברעהו את עצמו. זהו סוד אהבת רעך שהחסד עם הזולת הוא בעצם חסד עם נשמתו של המבקר. כשמבקר אדם חולה, הוא רואה את שבריריות חייו שלו, ומתוך כך נפתח לבו אל הזולת ואל בוראו.

והוסיף רבנו יוסף חיים הבן איש חי בפרשת וירא, שכשם שהקב"ה בא לבקר את אברהם ביום השלישי, כך כל המבקר חולה מגלה אור של רפואה עליונה, מפני שכשנכנס אדם עם לב טהור אל מקום של כאב, הוא מביא עמו ניצוץ של חיים חדשים. ומפני כך כתבו המקובלים (זוהר חלק ג, קכא ע"א) שכל המבקר חולה ומחזק לבו, ממשיך עליו רוח חיים עליונה, והחולה מתרפא לא רק בגופו אלא גם בנפשו, כי אור השכינה מתפשט דרך המבקר.

נמצא אפוא שבשורש מצות ביקור חולים טמון סוד גדול חיבור בין עולמות. המבקר מעלה את החולה, והחולה מזכך את המבקר. הביקור הוא לא רק חובה הלכתית אלא פעולה רוחנית, מפגש בין כאב לחמלה, בין חולשה לאמונה, בין אדם לאדם ובין אדם לשכינה.

עתה נפתח את ההרחבה המחשבתית, שבו נעמיק להבין כיצד מצות ביקור חולים משמשת לא רק יסוד של חסד, אלא מראה עמוקה לתפיסת האדם והאלוקות, וליחס שבין הסבל לרחמים, בין הברית לבין השבר.

חז"ל גילו לנו כי בשעה שהקב"ה ביקר את אברהם ביום השלישי למיתלו, נוצר הדגם האלוני של יחס ה' אל האדם הכואב. לא נשלח מלאך שיבצע את החסד, אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו. כאן נקבע כלל נצחי: השכינה שורה לא רק על ההר הגבוה, אלא גם על מיטת החולה, במקום שבו האדם מרגיש שברו. ושורש מצוה זו הוא, כדברי הגמרא בסוטה (יד ע"א), "מה הקדוש ברוך הוא ביקר חולים אף אתה בקר חולים".

במחשבת ישראל נגלים כאן שני רבדים: האחד, מידת ההידמות לבורא, שהיא תכלית האדם. "והלכת בדרכיו" (דברים כח ט) לא הליכה גופנית, אלא הליכה רוחנית, להיות רחום, חנון, וגומל חסדים. השני, גילוי ערך האדם הנברא בצלם אלוקים. כאשר אדם מבקר חולה, הוא נעשה מעין שליח של הקב"ה בעולם, מגלה בעולם זה את מידת הרחמים האלוני.

הרמח"ל בספרו מסילת ישרים (פרק י"ט) כותב: "החסידות האמתית היא הדבקות בבוראו והשתדלות להיטיב לברואיו, כי בזה מתדמה האדם אל מידותיו יתברך". ומעתה נבין כי ביקור חולים הוא לא רק חסד עם הזולת, אלא עבודת ה' ממש. לא מצוה שבין אדם לחברו בלבד, אלא גם שבין אדם למקום, כי המבקר מגלה בעולם את מידת הרחמים האלוני.

וכבר כתב בעל ספר העיקרים (מאמר שלישי פרק לא), שההידמות לה' היא יסוד הדבקות: "לא תהיה דבקונו יתברך אלא בהשתדלות האדם להידמות לו במעשיו". כשאדם ניגש לחולה, מושיט ידו וליבו, הוא מגלה בעצמו את צלם אלוקים שבו רחמן, חנון, מיטיב, נושא בעולו של אחר.

לפיכך, ביקור חולים הוא השתתפות פעילה במעשה הבריאה החזרת אור החיים למקום של חושך.

ואף מבחינה פנימית, המבקר לומד לראות את עצמו באחר. ליד מיטת החולה נמסכות הגאווה והישות, והאדם נזכר בשבריריותו ובתלותו בבוראו. הוא מבין שאין אדם בריא לנצח, וכולנו נזקקים לרפואת ה'. כך מצות ביקור חולים מחנכת לא רק לחמלה אלא גם לענווה.

אמרו חז"ל (נדרים מ ע"א): "כל המבקר את החולה נוטל אחד משישים מצעריו". לא רק משום שהמבקר מסיר מצעריו של החולה, אלא משום שהוא עצמו נוטל חלק מצעריו, מרגיש אותו באמת, נושא עמו מעט מן הכאב. כך נבנה האדם הרחמן, האדם האמיתי, זה שאיננו אדיש לכאב העולם אלא חי אותו בלב.

ומכאן מתברר כי מצות ביקור חולים איננה רק פעולה מוסרית היא בית מדרש לנפש. כל כניסה אל חדרו של חולה היא שיעור בענווה, בשותפות, באמונה. האדם לומד מחדש לראות את העולם דרך עיני הרחמים, לדעת שכל נשימה וכל חיוך הם חסד אלוקי. בזה מתגלה תכלית האדם להיות שותף במידותיו של הבורא, להמשיך את חסדו בעולם, ולהפוך את לבו למעיין של אהבה.

ומכאן ניקח עמנו תובנות לחיי היום יום: כשאדם שומע שחברו חולה, קל לומר "שירגיש טוב" ולשלוח הודעה מנומסת. אך מצות ביקור חולים מלמדת אותנו שהמילים לבדן אינן מספיקות. עלינו לצאת ממקומנו, לבוא אל האחר, לשבת לידו, לשאול באמת לשלומו, לראותו בעינינו ולשמוע את קולו. עצם ההליכה, עצם הנוכחות, היא רפואה לנפש שלו ושלנו גם יחד.

האדם הנכנס לחדרו של חולה לומד שהחיים אינם מובנים מאליהם. פתאום נראית נשימה פשוטה כמתנה, חיוך כחסד. המצווה הזו מחזירה אותנו לפרופרציות של אמת, מלמדת אותנו שלא השלם הוא מי שאין לו מחלה, אלא מי שיש לו לב. לעיתים הביקור איננו נוח, הוא גוזל זמן, מערער שלוה, מעלה רגשות קשים. אך דווקא שם נבחנת אהבת הזולת. כי חסד אמת נמדד לא כשנעים אלא כשצריך. וכשאנחנו בוחרים להיכנס למקום של כאב, אנחנו נעשים שליחים של אור, ממשיכים את מעשה הבורא שביקר את אברהם ביום חוס ומכאוב.

עוד נלמד מכאן את כוחן של מילים. כמה טוב יכולות לגרום כמה מילים של עידוד, חיוך חם, מבט שמאיר. לפעמים אין לאדם מה לתת אלא לב שומע והוא בעצמו הופך לרופא. כך אמרו חז"ל: "כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה". כי אדם שמרגיש שאוהבים אותו, שחושב עליו משהו, כבר קיבל תרופה.

ומעבר לכל זאת, מצות ביקור חולים מעוררת בנו גם תפילה חיה ואמתית. כשרואים בעינינו את הכאב, מתפללים מעומק הלב, בלי נוסחאות קרות, אלא בתחנון אמת. תפילה זו נשמעת, כי היא נולדת מהלב ולא מן השפה.

ובחיי היום יום נזכור שהחולה איננו תמיד שוכב על מיטה. יש אדם שכואב לו מבפנים, יש שכן ששותק יותר מדי, יש תלמיד שנראה עייף מן הרגיל. גם אלו חולים, גם אלו מצפים לביקור. ביקור חולים איננו רק בבית החולים הוא בכל מקום שבו לב נשבר ממתין שיבוא אליו משהו.

אם נלמד להרים טלפון, לגשת, לשאול, לחייך, להקשיב נזכה לגלות שהחיים מלאים הזדמנויות לבקר, לרפא, ולהחיות. ובכל פעם שנבקר חולה, גשמי או רוחני, נזכור שאנו הולכים בעקבות צעדיו של הקב"ה, שהראה לנו את הדרך "וירא אליו ה' באלוני ממרא".

עיקר העניין: שורש מצות ביקור חולים נוגע בעצם לבו של האדם. זהו רגע שבו נבחנת דמותו המוסרית והאמונית של היהודי: האם הוא רואה את כאב הזולת כחלק ממנו, האם הוא חש את צער חברו כצער שלו. התורה לא סיפרה לנו מה אמר הקב"ה לאברהם, רק אמרה "וירא אליו ה' באלוני ממרא" כי עצם הראייה, עצם הנוכחות, היא הדיבור. אין צורך במילים כשהאהבה נוכחת.

אברהם יושב פתח האהל, חלוש, ביום השלישי למילתו, והקב"ה בכבודו ובעצמו יורד לבקרו. כאן נולדה מצוה שאין בה רק הלכה יש בה נשמה. ביקור חולים הוא לא רק מצוה שבין אדם לחברו, אלא מעשה של חיקוי אלוקי. האדם נעשה שליחו של מקום, מגלה רחמיו בעולם, ומחיה לבבות בכוח טובו.

וכאשר אנו מבקרים חולה, אין זה רק חסד עמו זהו חסד עם עצמנו, עם צלם האלוקים שבנו. שהרי מי שמסוגל לעמוד מול כאב, לחייך למרות הצער, ולהביא אור למקום חשוך מגלה שהוא נושא בקרבו ניצוץ של אלוקות.

וזו משמעות הפסוק (משלי יט יז): "מלווה ה' חונן דל, וגמולו ישלם לו" מי שחונן את חברו, כאילו הלווה לקב"ה עצמו. כי כשהאדם מתכופף אל החולה, הקב"ה עצמו שוכן שם, למעלה מראשותיו.

והרי זה פלא: בעולם שבו כל אחד מבקש את בריאותו, ביקור חולים הופך להיות מרפא כפול. כי לא רק החולה מתרפא מהביקור גם המבקר מתרפא. הוא מתרפא מן האדישות, מן האנוכיות, מן הזרות. הוא לומד שוב להרגיש, לחיות באמת.

וכך, בשעה שאדם יוצא מבית החולים או מביתו של חולה, רוח אחרת מלווה אותו. הוא נעשה עדין יותר, שפל רוח יותר, מאמין יותר. הוא יודע שהחיים שבריריים, שכל יום הוא חסד, וכל נשימה מתנה. ומאותו יום ואילך הוא מביט בעולם בעיניים חדשות עיני חסד, עיני רחמים, עיני שכינה.

ואולי זהו סודה של ההתגלות האלוהית באלוני ממרא ללמד שהאור הגדול ביותר מתגלה דווקא בצל החולשה, ושמי שנכנס אל צלו של האחר כדי להאיר לו מגלה שגם עליו מאיר אור ה'. כי ביקור חולים איננו רק מצוה, אלא מעשה בריאה מחדש, שבו האדם יוצר עולם קטן של חמלה, אהבה ונוכחות. ובאותו רגע נכתבת בתוכו שורה חדשה בספר החיים "וירא אליו ה'".

2. האם אפשר לקיים ביקור חולים באמצעות הטלפון?

אך בדורנו, דור שבו המרחקים מצטמצמים אך הלבבות לפעמים מתרחקים, כמה שאלה חדשה ונוקבת: האם מצות ביקור חולים מצוה שנולדה מן הקרבה, מן המבט, מן ההתרגשות, מן החום האנושי – יכולה להתקיים גם דרך טלפון? האם די בשיחה, במילים, בקול הנשמע מעבר לחוטי המתכת או לגלי האוויר, כדי לומר שקיים אדם את מצות ביקור חולים? או שמא אין זה אלא הד של חסד, רושם קלוש של מצוה, שאין בה את נשמת הביקור, את קרבת הגוף והלב, את השראת השכינה שלמעלה מראשותיו של חולה?

שאלה זו, לכאורה טכנית, הופכת להיות עמוד אש בפני ההלכה של ימינו. היא בוחנת האם מצות ביקור חולים תלויה במעשה החיצוני בהליכה, בראייה, בשהייה, או שמא תלויה היא בנקודת הלב, בתחושת האחריות, בדאגה הפנימית, באמירת מילה טובה ובתפילה חיה על רפואה שלמה.

יש רגעים שבהם הלכה פוגשת את הלב. יש מצוות שאדם חש אותן לא רק בראשו אלא בכל ישותו, במבטו, בצעדיו, בדמעו. מצות ביקור חולים היא אחת מהן. אין זו מצוה של טקס או של נוסח, אלא מצוה של נשמה מצוה שבה האדם לומד להיות אדם. כאשר הקב"ה נגלה אל אברהם ביום השלישי למילתו, "וירא אליו ה' באלוני ממרא" (בראשית יח, א), לא נאמר מה דיבר עמו, לא נכתב מה אמר לו. רק עצם ההתגלות עצמה, הביקור, נכתב. כי לא תמיד נצרכות מילים כדי לרפא לב, לפעמים עצם הנוכחות, עצם הראייה, עצם הידיעה שאכפת לך היא הרפואה.

חז"ל ראו בכך יסוד נורא: הקב"ה בעצמו בא לבקר את החולה. מכאן נולדה מצוה שאין בה רק חסד, אלא הליכה בדרכי ה'. וכשבני אדם הולכים בדרכיו של בוראם, כל צעד הופך תפילה, וכל ביקור התגלות של חסד אלוקי בעולם.

גם לנשמה מגיע אוכל

חקירות הגות
מחשבה חידודים
ואקטואליה
על פי סדר
פרשיות השבוע

תנאי מעכב שצריך ראייה פנים אל פנים, או שמא עצם הכוונה, עצם ההתעניינות, עצם השאלה אף היא נקראת "ראייה" בלשון התורה, כי גם מבעד למסך ולחוט, הלב רואה. הרשב"ם מפרש בקצרה אך ביסוד: "וירא אליו להודיעו כי ברצון ה' היה עניין המילה, ולכן נגלה אליו אחריה". ללמדנו שהביקור האלוקי אינו רק גמילות חסד אלא גם אישור שמיימי למעשיו של האדם.

רבנו יונה בפירושו על התורה (המובא בשם תלמידיו) מדגיש כי "וירא אליו" הוא לשון השגחה, היינו ביקור במובן של ראייה, בחינה והשגחה אלוקית על מצב האדם. כלומר, עצם הראייה משמעה פיקוח על שלומו.

האור החיים הקדוש מפרש בלשונו הנפלאה: "וירא אליו ה' לא בא אליו לדבר עמו, רק להשרות עליו שכנינו, ללמד דעת לאדם כי מי שמבקר חולה משרה עליו שכניה, והמבקר כאילו עומד עם הקב"ה באותו מקום". ומוסיף שם כי עצם גילוי השכינה באברהם היה לשם מצות ביקור חולים, כדי שכל אדם ידע ש"מי שמבקר חולה, נעשה שותף במידת הרחמים העליונה".

רבנו בחיי בן אשר מוסיף (שם): "הביקור האלוקי היה בעצמו ולא על ידי שליח, כי החסד אינו נשלח הוא בא. ללמד שכל מי שמבקר חולה בעצמו, ולא על ידי שליח, הרי הוא מדמה עצמו לקונו".

החזקוני כתב על הפסוק: "וירא אליו ללמד שה' ביקרו, ללמד שהמבקר את החולה עושה חסד גדול, כי על ידי הביקור נתפא החולה". לפי דבריו יש בכוח המצווה להשפיע ממש על רפואת החולה, לא רק על עידודו.

רבי יעקב מליסא בספרו תורת גבורת אנשים כתב בשם קדמונים שהקב"ה בא אליו "כדי להודיע שהמילה שלו שלמה ושלמותו נתקבלה", ומזה למד שכשאדם מבקר את חברו, עליו לחזקו לא רק בגופו אלא גם בנפשו, שידע כי מעשיו רצויים.

הבעל הטורים, שכבר הזכרנו דבריו ברמז, מוסיף עוד רמז: המילה "וירא" בגימטריה "לבקר", ללמד שאף הכתיב רמוז במעשה החסד הזה.

האלשיך הקדוש כותב בלהט קדוש: "הקב"ה בא אליו כדי להודיע לעולם מהו חסד של אמת, חסד שאינו מחפש תמורה. ובוזה ברא הקב"ה 'מידת ביקור חולים' בעולם, שכשם שהוא עשה כן, כן יעשו בניו אחריו".

ובדברי רבנו יוסף חיים הבן איש חי (פרשת וירא) כתב: "בוזה נרמז סוד גדול שהקב"ה מלמד לאדם דרך הרפואה העליונה, שהיא רפואה של לב ולא רק של גוף, ולכן ביקרו פנים אל פנים, כי עיקר הרפואה תלויה בהארת הפנים והלב".

ובספר הזוהר הקדוש (חלק ג, קכ"א ע"א) נאמר: "ביומא תליתאה למיליה אתחזי ליה קודשא בריך הוא, אמר ליה: ידענא דתצטער, בגין דא אנא אתחזית לך, דהא בשעתא דאינו בני נשא מצטערין שכונתא עמיהון". ללמד שכל חולה אינו לבדו, והשכינה עמו בצער, והמבקר אותו נעשה שותף לשכינה עצמה.

וכן כתב הרמ"ע מפאנו בספרו עשרה מאמרות (מאמר אס כל חי פרק מ): "שהקב"ה ירד אליו לגלות כי כל חולה שישראל מבקרים אותו, שכניה קדמה ובאה לשם".

המלבי"ם כתב: "וירא אליו אין זו ראייה סתמית, אלא גילוי פנים של חסד. ללמדנו כי הביקור האמיתי הוא גילוי פנים יפות, לשמח לב החולה". ומכאן יסוד נפלא לדברי חז"ל שהמבקר חולה נוטל אחד משישים מצעריו כי עצם שמחת הלב מסירה מן הצער. והמשך חכמה פירש: "כחם היום דווקא בזמן שהוא בצער רב, בא הקב"ה לבקרו. ללמד שהמבקר חולה דווקא כשהדבר קשה עליו, הרי זה חסד אמיתי".

נמצא אפוא כי מכל מפרשי התורה עולה רעיון אחד עמוק מצות ביקור חולים איננה רק פעולה חיצונית אלא ביטוי לנוכחות, להשגחה, להארת פנים ולדמיון לבורא. ולכן הפסוק "וירא אליו

והנה גדולי הדורות האחרונים מו"ר הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל, הגאון רבי יצחק יעקב וייס זצ"ל, הגאון רבי יצחק הוטנר זצ"ל, ומרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצ"ל עמדו על הסוגיה, כל אחד לפי עומק ראייתו. מהם שנשאו את הדגש על ההליכה והמפגש הגופני, ומהם שהעמיקו לראות את עיקר המצווה בנקודת החסד והדאגה.

והשאלה ממשיכה להדהד גם בימינו: האם אפשר לבקר בלב גם בלי רגליים? האם קולו של אדם כשהוא דואג, שואל, מנחם, מברך יכול לשאת עמו את מצות הביקור עצמה, כאילו עמד ליד מיטת החולה? ומה יעשה מי שמונע ממנו להגיע מרחק, סכנה, חולי או מגיפה האם התורה ביקשה ממנו דבר שאינו ביכולתו, או שנתנה בידו דרך אחרת לקיים את רצון הבורא גם מבעד לקו טלפון?

שאלה זו אינה רק פלפול הלכתי, אלא שאלת עומק על גבולות המצווה ועל עומקה: האם היא בגוף או בלב, במעשה או בכוונה, במפגש או בתפילה.

"וירא אליו ה' באלוני ממרא והוא יושב פתח האהל כחם היום" (בראשית יח, א). פסוק זה, שפתח בו הכתוב את אחת הסצנות המופלאות בתולדות האנושות, הוא גם המקור הראשון בעולם למצות ביקור חולים. רש"י בפרשו על התורה כותב: "וירא אליו לבקר את החולה. אמר רבי חמא בר חנינא, יום שלישי למיתלתו היה, ובא הקב"ה ושאל בשלומי". דקדוק נפלא הוא זה: לא נאמר בפסוק מה אמר לו ה', לא נאמר שנצטווה או שצווה, אלא "וירא" בלבד. אין כאן דיבור, יש כאן נוכחות.

הרמב"ן בפרשו על התורה מבאר שעצם ראיית פני השכינה לאחר הברית היא תכלית המעשה, כי בהתגלה ה' אליו רמז לו כי סבלו נרצה, וכי החולי הזה אינו עונש אלא תיקון. ללמדנו שהביקור האלוקי הוא ביטוי לחמלה, לא לרפואה.

אבן עזרא מדייק בלשונו שהמילה "וירא" נאמרה בלשון יחיד "אליו" כדי לרמוז שהמעמד לא נועד לפרסום אלא לקרבה. לא הופעה כלפי העולם, אלא ביקור אלוקי של אחד אל אחד, פנים אל פנים, לב אל לב.

והספורנו מפרש בדרך רכה ועמוקה: "וירא אליו להודיע כי חסדו לא סר ממנו גם בשעת חוליו, ולתת דוגמה לבני אדם כי יפקדו את חולי ריעים". כלומר, עצם המפגש נועד לחנך את הדורות ללמד שהביקור בחולה הוא מעשה אלוקי, לא רק אנושי.

רבנו בחיי בפרשו על התורה כתב: "וירא אליו בא אליו לבקרו, ללמד כי מצוה זו חביבה לפני המקום, עד שבא בכבודו ובעצמו לקיימה". לשיטתו, מצות ביקור חולים אינה רק גמילות חסדים, אלא מצוה של דבקות בה' כי אין דרך אחרת להידמות לבורא אלא על ידי חסד של אמת.

ובעל הטורים כתב על הפסוק: "וירא אליו בגימטריה לבקר חולים", ללמד שהפסוק כולו רמוז במצווה זו, ושהתורה עצמה קשרה בין ההתגלות האלוקית ובין ביקור החולה.

וכן כתב הרוקח בספרו (סימן שיב): "מכאן למדים שהמבקר את החולה כאילו מקבל פני שכניה, שנאמר וירא אליו ה' באלוני ממרא".

הכלי יקר מוסיף ומעמיק: "וירא אליו כדי לרפא את שבר לבו ולהשיב את נפשו בשמחה, כי שמחת הלב מחיה את הגוף". נמצא שהביקור איננו רק חיצוני, אלא ריפוי פנימי, כי לפעמים רפואה אמיתית מתחילה מנפש שמרגישה שאוהבים אותה.

ומדרש תנחומא בפרשת וירא פותח בלשון נרגשת: "אמר רבי חמא בר חנינא, יום שלישי למיתלתו היה ובא הקב"ה ושאל בשלומי, אמר לו: חביב עלי מראה פניך יותר ממלאכים". זהו שורש כל חסד בעולם: שהבורא עצמו רואה באדם, גם כשהוא חולה, את מראה פניו היקר.

נמצא כי עצם פסוק זה הוא היסוד לכל המצווה, והפך למופת של דורות שאין ביקור חולים אלא ראייה של אהבה, נוכחות של רחמים, ועצם הוויית המבקר נחשבת מעשה אלוקי.

וכשבאים אנו לדון אם אפשר לקיים מצוה זו באמצעות טלפון, הרי שהשאלה נוגעת בדיוק בנקודה זו: האם "וירא אליו" הוא

ה' באלוני ממרא" נעשה יסוד לדורות, שכל המבקר חולה כאילו עומד עם ה' עצמו. בגמרא במסכת נדרים (דף מ ע"א) נאמרו דברי יסוד שנעשו עמוד ההוראה לכל הדורות בעניינה של מצות ביקור חולים. שם מביאה הגמרא את המעשה הידוע: "מעשה בתלמיד אחד מתלמידי רבי עקיבא שחלה, לא נכנסו חכמים לבקרו, נכנס רבי עקיבא לבקרו, ובשביל שכיבדו ורצו לפניו חיה. אמר לו: רבי, החייתני! יצא רבי עקיבא ודרש: כל מי שאין מבקר חולים כאילו

שופך דמים".

חז"ל גילו כאן את מהות המצווה שאין היא חסד רך בלבד, אלא דין חיים ומוות ממש, משום שהביקור עצמו מחיה. ושואלת שם הגמרא: כיצד מחיה? ומשיבה: "כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה, וכל שאינו מבקר גורם לו שימות". ומבארת שאין הכוונה כפשוטה, אלא שכאשר אדם מבקר את החולה, הוא מתפלל עליו, נושא עמו את כאבו, דואג לצרכיו, ובכך הוא מחיה אותו בגופו ובנפשו.

רש"י שם מפרש: "מפני שהוא מבקש עליו רחמים שיחיה", אך תוספות הוסיפו: "ועוד שמחזקו בדברים ומסיר מלבו ייאוש". נמצא שעצם הדיבור, הנוכחות והעידוד הם עצמם חלק מן הרפואה.

והגמרא מוסיפה שם: "אמר רבי חנינא: כל המבקר את החולה נוטל אחד משישים מצערו". וביארו חכמים שאין הכוונה לחשבון מתמטי, אלא לרמוז שכשאדם מבקר חולה הוא נוטל ממנו חלק מצערו, מפני שהוא נושא עמו מעט מן הכאב, מרגיש באמת בצרתו, ובכך מקל מעליו.

ובאותו דף אמר רבי אלעזר: "כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה, וכל שאינו מבקר גורם לו שימות". והגמרא מביאה גם דברי רב דימי: "אילימא מפני שמבקש עליו רחמים שיחיה וכל שאין מבקר מבקש עליו שימות? אלא שאין מבקר אין מבקש עליו רחמים כלל". כלומר, עיקר קיום המצווה הוא עצם הערורות לתפילה.

עוד דרשו חז"ל במסכת שבת (דף יב ע"ב): "המבקר את החולה לא ישב על גבי מטה ולא על גבי כסא ולא על גבי ספסל, אלא מתעטף ויושב לפניו על הארץ, מפני שהשכינה שורה למעלה מראשותיו של חולה". הנה אפוא יסוד נשגב: השכינה עצמה נוכחת במקום החולה, והמבקר נכנס למרחב של קדושה ממש. ובמסכת בבא מציעא (דף ל ע"ב) דורשים חז"ל את הפסוק "והודעת להם את הדרך אשר ילכו בה" (שמות יח, כ): "זו ביקור חולים". וכן במסכת סוטה (דף יד ע"א): "אחרי ה' אלוהיכם תלכו וכי אפשר לו לאדם להלך אחר השכינה? אלא הלך אחר מידותיו של הקדוש ברוך הוא. מה הוא ביקר חולים – אף אתה בקר חולים". הרי שמצות ביקור חולים היא אחת מן המצוות שדרכן האדם מדמה עצמו לבוראו, והוא מקיים בכך "והלכת בדרכיו".

ובמסכת ברכות (דף ה ע"ב) נאמר על החולים: "אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו". ומבארים המפרשים, שבזמן כזה חבריו נדרשים לעמוד לימינו, לעורר בו רוח של אמונה ותקווה, ולסייע לו להתעלות מתוך ייסוריו. זו עצם מהותה של מצות ביקור חולים לא רק ביקור של גוף אלא ביקור של רוח. וכן נאמר במסכת סנהדרין (דף לט ע"א): "הקב"ה מבקר חולים, דכתיב וירא אליו ה' באלוני ממרא". מכאן שמצות ביקור חולים היא לא רק מצוה מוסרית, אלא חיקוי של מעשה ה' עצמו. ומי שמקיימה, נכתב עליו שהוא הולך בדרכי השכינה.

ובמסכת ערכין (דף טז ע"ב) נאמר: "המבקר את החולה אומר לו: 'שלום עליך', ויושב עמו שעה אחת, והרי זה מקיים 'אהבת לרעך כמוך'". ללמוד ששלום, עידוד ולב פתוח הם עיקריה של המצווה. נמצא מכל דברי חז"ל, שהמצווה מקיפה שלושה ממדים: בגוף, לסעוד ולסייע, כמו שעשה רבי עקיבא. בנפש לעודד ולשמח, להסיר ייאוש מלבו. וברוח להתפלל עליו ולהשרות עליו שכינה.

ומעתה, כשנבוא לדון אם שיחה טלפונית יכולה להיחשב קיום של מצוה זו, נצטרך לשאול: האם היא מסוגלת להכיל שלושת הממדים הללו גוף, נפש ורוח או שרק חלק מהם.

לאחר שעמדנו על דברי חז"ל הקדושים, נפתח עתה בשיטת הראשונים, אשר ביררו את מהות מצות ביקור חולים, את גדרה, ואת טעמה, והניחו את היסודות להלכה לדורות.

הרמב"ם בספרו הלכות אבל (פרק יד הלכה א) כתב: "מצות עשה של דבריהם לבקר חולים ולנחם אבלים ולהוציא המת ולהכניס כלה וללוות האורחים, ולהתעסק בכל צורכי הקבורה, ולשאת בעול עם חברו ולנחם האבל, וכללו של דבר כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך עשה אותם לאחיד". ובהמשך (שם הלכה ד) כתב: "מבקרין את החולה בכל יום, ואפילו כמה פעמים ביום, ובלבד שלא יטריח עליו". הרי שהרמב"ם ראה את מצות ביקור חולים בכלל מצוות גמילות חסדים מדרבנן, אך שורשה נוגע במצווה דאורייתא של "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח). הרמב"ם בספרו תורת האדם (שער המיחוש, עמוד יז) מפרט כי לביקור החולים שלושה עניינים: "כדי שיכבדו וירצו לפניו ויעשו לו הצרכים הצריכים לו לחוליו, ועוד כדי שימצא נחת רוח עם חבריו, ועוד כדי שיכוון דעתו לרחמים ויבקש עליו". ומוסיף הרמב"ם שאם ביקר חולה ולא ביקש עליו רחמים "לא קיים המצווה". נמצא מדבריו שעיקר המצווה הוא שלושה חלקים: סיוע גופני, חיזוק נפשי, ותפילה רוחנית.

הרא"ש במסכת נדרים (פרק ד סימן יג) מבאר את המעשה ברבי עקיבא, וכותב ש"ציווה רבי עקיבא לכבד ולרפץ לפני החולה, ללמד שהמבקר את החולה אינו רק לשאול בשלומו אלא לעמוד על כל צרכיו ולסעדו". מדבריו למדנו שהביקור הוא מעשה של שירות וחמלה מעשית, לא רק ביקור סתמי.

הטור ביורה דעה (סימן של"ה) כותב: "כיון שחלה אדם, מצוה על כל אדם לבקרו, שכן מצינו בהקדוש ברוך הוא שביקר חולים, שנאמר וירא אליו ה' באלוני ממרא". ומוסיף: "ומבקרין חולים בין גדולים בין קטנים, אפילו עכו"ם, מפני דרכי שלום". מכאן שמצווה זו כוללת כל אדם באשר הוא, כי היא מבטאת את מידת החסד העליונה.

וכן כתב בעל ספר החינוך (מצוה תצא): "משרשי המצווה, כדי שנרגיל לבנו ברחמים ובחמלה ונהיה מן הגומלים חסדים, כי בזה נמשך שלום בעולם, ויעמוד הישוב". הרי שמצווה זו איננה רק חובת האדם כלפי חברו, אלא יסוד מוסרי שמחזק את קיום העולם כולו.

בעל ספר היראים (מצוה רכ) מונה את מצות ביקור חולים בכלל מצוות עשה מן התורה, ולומד אותה מן הפסוק "והודעת להם את הדרך אשר ילכו בה", ומבאר שמצות ביקור חולים היא אחת מן הדרכים אשר ילכו בהן דרכי ה'.

גם בעל ההלכות גדולות (בה"ג עשין לו) מונה את ביקור חולים כמצווה בפני עצמה, ולא כחלק ממערכת גמילות חסדים. לשיטתו, יש בה עצמאות מהותית, משום שהיא מחייבת דבקות בדרכי ה', ולא רק חסד עם האדם.

ואילו הסמ"ג (עשין ז) והסמ"ק (עשין מז) וכן בעל החרדים (פרק ט) כתבו שמצות ביקור חולים מדאורייתא, שנכללת בכלל ההליכה בדרכי ה', שנאמר "אחרי ה' אלוהיכם תלכו", וכלשונם: "מה הוא מבקר חולים אף אתה בקר חולים".

הריטב"א במסכת נדרים (דף מ ע"א) כתב שמעלת המצווה אינה רק בסיוע לחולה אלא גם בהשפעה על המבקר עצמו: "שכשמבקר חולה נוטל חלק מצערו, ונעשה רחמן יותר, ודומה בכך למידותיו של הקב"ה".

ובספר המאירי (שם) כתב לשון חיה: "אין עיקר ביקור חולים בשאלה בלבד, אלא בביקור ממש, לידע אם יצטרך לדבר מה, ואם יוכל להקל עליו. וכל שאינו בא אלא לשאול בפיו, לא קיים המצווה אלא מקצתה בלבד".

ובדברי הר"ן על הרי"ף (נדרים דף יז ע"ב מדפי הרי"ף) למדנו יסוד נוסף: שהמבקר חולה מביא עמו נחת רוח ושמחה לחולה,

שולח דברי עידוד או תפילה הרי יש לו קיום חלקי, אך עיקר המצווה בלכתו בעצמו."

ובשו"ת שבט הלוי (חלק י סימן רסז) כתב מו"ר הגאון רבי שמואל הלוי וואזנר זצ"ל: "אף שכיום רגילים אנשים רבים לשאול בשלום חולים בטלפון, מכל מקום אין זה קיום שלם של המצווה, כי חסרים בה שלושת העניינים שכתב הרמב"ן: סיוע גופני, חיזוק נפשי, ותפילה בפני החולה. אך ודאי שאין זה בטל, ויש בזה מצוה קלה, בפרט כשיש אונס או חשש סכנה".

ומרן הראשון לציון הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל בשו"ת יחוה דעת (חלק ג סימן פג) פסק להלכה: "השואל בשלום חולה על ידי הטלפון אינו יוצא ידי חובת מצות ביקור חולים בשלימותה, שהרי עיקר מצוותה לראות את החולה ולהתפלל עליו בפניו, אך מכל מקום מקיים חלק מן המצווה, ובמקום שאי אפשר לו לבקר, כגון בחולי מדבק או ריחוק מקום, יש לו להתקשר אליו ולחזקו בדברים טובים".

עוד הביא מרן בשם הזוהר הקדוש, כי "מי שמבקר את החולה, השכינה קדמה ובאה לשם, וכשמבקש עליו רחמים שם, תפילתו נשמעת מיד". ולפיכך, תפילה זו עדיפה על פני תפילה רחוקה.

והגאון רבי אליעזר יהודה ולדנברג בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יג סימן פא) כתב: "הנמצא במרחק רב, ואין באפשרותו לבקר את החולה, יקיים המצווה על ידי מכתב או טלפון, ובלבד שיראה בכך מצוה ולא דרך נימוס בלבד".

נמצא מדברי האחרונים כולם יסוד ברור: עיקר המצווה בביקור גופני, שבו מתממשת הקרבה, נוצר חיבור של לבבות, ומתעוררת השכינה למעלה מראשותיו של חולה. אולם כשנבצר מהאדם להגיע, מחמת אונס, סכנה או ריחוק, עליו לקיים מה שביכולתו בדיבור, בשיחה, בעידוד, ובתפילה מרחוק. כי מצוה זו נמדדת לא רק בצעדים, אלא בכוונת הלב.

לאחר שבררנו את דברי האחרונים, נפנה עתה לדברי גדולי הדור האחרונים, אשר נדרשו לשאלת קיום מצות ביקור חולים בדור של תקשורת טכנולוגית, נסיעות ארוכות, ובייחוד בעיתות של מחלות מדבקות או חולי כללי כיצד ניתן לקיים את המצווה כשאין אפשרות ממשיכה להיכנס אל בית החולה, ומה גדרה של מצוה זו הלכה למעשה.

מו"ר הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל, מגדולי פוסקי הדור, כתב בתשובה יסודית בשו"ת אגרות משה (נורה דעה חלק א סימן רכג): "ובדבר ביקור חולים על ידי שאלה בטלפון... אף שכל העניינים שחשבו הטור והבית יוסף בשם הרמב"ן אינו מקיים, מכל מקום יוצא ידי מצוה של ביקור חולים משום שגם בעשיית אחת מן הפעולות נחשב שקיים מקצת מצוה. אך אינו שייך לומר שיצא ידי חובתו לגמרי, כי חסרים בביקור זה העניינים האחרים שיש בביקור חולים..."

ובהמשך דבריו הוסיף: "וגם מחמת שמהרהר מתרגש המבקר יותר ומבקש בתחנונים, וגם אולי מתקבלת שם תפילתו ביותר, משום דהשכינה מצויה שם עם החולה... אם כן ודאי כשאפשר לו לבקר בפניו עדיף, אך אם לא אפשר לו, בין מצדו ובין מצד החולה, הרי הוא מחויב לקיים מה שאפשר, וגם על ידי הטלפון יש קיום איזה עניינים". דבריו חדים וברורים: קיום המצווה בטלפון נחשב חלקי, אך אין לבטלה, משום שגם התעניינות, דברי עידוד ותפילה יש בהם ערך הלכתי.

הגאון רבי יצחק יעקב וייס בעל שו"ת מנחת יצחק (חלק ב סימן פד), הלך בדרכו של רבי משה וכתב: "נראה ברור דאף דקיום המצווה בשלמות לא הוי אלא בהליכתו לבקר בפועל, דאז שייכים כל העניינים שבמצווה, מכל מקום כשאי אפשר לקיים כולם, מקיים ג"כ המצווה בכל פרט ופרט, ויש הרבה עניינים שאפשר לעשותם לטובת החולה על ידי דיבור עמו או עם בני ביתו בטלפון". לדבריו, עצם השיחה עם החולה, הדאגה, השאלות, והעידוד הם עצמם חלקים של המצווה. אף שאין כאן השראת שכינה, יש כאן גמילות חסדים של ממש.

ושמחתו היא עצמה רפואה. ולפיכך כתב: "שיש בביקור משום חיזוק רוחו של חולה, כי יראה שיש לו אוהבים ודואגים לו".

רבי מנחם המאירי הוסיף בספרו בית הבחירה (שם): "כל המבקר חולה, לא רק גומל חסד עמו אלא מוסיף חיים לעצמו, כי נוטל אחד משישים מצער, ונעשה שותף לשכינה".

והרי שהראשונים כולם, כל אחד לפי דרכו, מגלים את אותה נשמה פנימית: ביקור חולים איננו רק מעשה של ביקור, אלא כניסה לעולמו של הזולת בגוף, בנפש ובתפילה. ומכאן שנפקא מינה גדולה תהיה לדון אם אפשר לקיים את מצוה זו גם בשיחה מרחוק, כאשר אין מגע, ואין ראייה, ואין שכינה נראית לעין.

עתה נפנה לענין בדברי האחרונים, אשר הרחיבו וביארו את גדר מצות ביקור חולים בדקדוק הלכתי, מתוך עיון בלשון הראשונים ובדברי חז"ל, והעמידו הלכה למעשה את גבולותיה, תנאיה, ומדרגותיה.

מרן רבי יוסף קארו בשולחן ערוך (נורה דעה סימן של"ה סעיף א) פסק: "מצוה לבקר חולים, וכל המבקר נוטל אחד משישים מחוליו, וצריך שיבקש עליו רחמים שיחיה, וייתן אל לבו שאין זה אלא גמילות חסד, ויזהר שלא יטריח עליו". ובהמשך (שם סעיף ד) כתב: "המבקר את החולה צריך שלא ישב לא על המטה ולא על כסא ולא על ספסל אלא מתעטף ויושב לפניו, מפני שהשכינה למעלה מראשותיו של חולה". הרי שהשולחן ערוך מגדיר את מצוה זו כמצווה מעשית ומוסרית גם יחד – מעשה חסד עם גדרי קדושה.

הט"ז (שם ס"ק א) ביאר את לשון השולחן ערוך "מצוה לבקר חולים", וכתב ש"לא דוקא כשיכולים להועיל בממונו, אלא אף בשאלה לבדה ובדיבור טוב יש מצוה, כי עצם תשומת הלב היא רפואה". נמצא בדבריו שאף מילה טובה היא קיום חלקי של המצווה.

הש"ך (שם ס"ק ב) מבאר שמצות ביקור חולים כלולה בכלל גמילות חסדים שבגופו, ועל כן נוהגת בכל אדם, בכל זמן, ובכל מקום. ואף שאין לה שיעור, מכל מקום כל ביקור אפילו קל נחשב מצוה.

הערוך השולחן (שם סעיפים א - ה) הרחיב מאוד בביאורו וכתב: "אין קץ למעלת מצוה זו, כי יש בה רפואה לגוף ולנפש, ויש בה תיקון מידות האדם, ויש בה הליכה בדרכי ה'. ולכן מצוה זו נוהגת בכל אדם, אפילו בחולה שאינו מסוכן, ואפילו בחולה גוי מפני דרכי שלום. וכל שכן בישראל, שצריך האדם להיות שותף בצערו ולחזקו בדברים טובים".

ובספר חסד לאברהם (להגאון רבי אברהם אזולאי, מעין שלישי נהר כב) כתב: "כאשר אדם מבקר את חולה אחיו, שורה עמו השכינה, ונעשה חיבור בין שני לבבות, לב החולה ולב המבקר ורחמים נמשכים לעולם כולו".

בשו"ת תשובה מאהבה (חלק ב סימן רמט) כתב: "מצות ביקור חולים היא אחת המצוות שיש בהן נשמה, כי עיקרה ברגש הלב ובהתרגשות הרחמים, ואם עושה כן כמצות אנשים מלומדה, אף שמקיים את הגוף של המצווה, חסרה בה הנשמה".

וכן כתב בעל החתם סופר בחידושי למסכת נדרים (דף מ ע"א): "יש בביקור החולים תועלת נפלאה, כי התפילה בפני החולה מתקבלת יותר, מפני שאין הוא מזכיר את שמו, וכיון שהשכינה שורה עליו, אין מתעורר עליו דין. ומפני כך המבקר מחויב לבוא בעצמו כדי להתפלל לפניו". מדבריו עולה בבירור שעיקר המצווה בביקור גופני ממש.

בעל הערוך לנר (נדרים שם) כתב טעם נוסף: "שהמבקר את החולה מחזק אמונתו של החולה, ומזכיר לו דברי נחמה ורחמים, ובה מציל נפשו ממשכבות רעות של ייאוש". נמצא שעיקר קיום המצווה אינו רק בעשייה אלא גם בהשפעת הלב על רעהו.

בעל בן איש חי (רבנו יוסף חיים, פרשת וירא שנה א סעיף ט) כתב: "גדולה מצות ביקור חולים, וצריך שיהיה המבקר נזהר בדיבורו שלא יבהיל את החולה, ולא ישאל אותו שאלות קשות, אלא ידבר עמו רכות ויברכהו בברכה שלימה. ויש לו לכוון בכל ביקורו שהוא הולך בדרכי השם יתברך". ומוסיף: "ומי שאינו יכול ללכת, אם

ובדומה לכך כתב הגאון רבי משה שטרן בשו"ת באר משה (חלק ב סימן קד): "עיקר קיום המצווה בגופו, אך על ידי טלפון ג"כ מקיים חלק מהמצווה, ובמקום אונס או חשש סכנה הרי זו הדרך הראויה". ובסוף הסימן כתב: "וכן לענין ניהום אבלים, עיקר המצווה לבוא לבית האבל, אך אם אי אפשר גם טלפון נחשב מצוה, כי סוף סוף מחזק לב האבלי".

לעומתם, הגאון רבי אליהו דושניצר זצ"ל (מובא בלקט ביאורי אגדות) חלק על גישה זו, וביאר שהראייה עצמה מעוררת רחמים בלב, וכך כתב: "נחוץ לאדם לצייר בלבו כמה צער יש לחברו עד שירגיש כאילו הוא בעצמו מצטער, ורגש זה מתעורר רק כאשר רואה את החולה בעיניו, אבל אם שומע עליו מרחוק רחוק מזה ההרגש ואינו מתפלל עליו באמת". לפי דבריו, אין הביקור הטלפוני ממלא את מהותה של המצווה, כי חסר בו היסוד הפנימי ההתרשמות הישירה שמעוררת לב לתפילה.

גם הגאון רבי יצחק הוטנר זצ"ל בספרו פחד יצחק (אגרות וכתבים סימן לג) חידש חידוש עמוק ונועז: "תרגומה של המילה 'ביקור' איננו 'ביקור' במשמעות ראייה, אלא מלשון 'ביקורת' תהיה בחינה ועיון במצבו של החולה. וכל עזרה שנעשית בתורת חולה נכללת במצות ביקור חולים. ואין שום הבדל יסודי בין שיחה טלפונית לבין עזרה אחרת, כי שתיהן חובת העיון והדאגה". לדבריו, עצם ההתעניינות והדאגה לצרכי החולה הם עיקר המצווה. על פי שיטתו, אפשר לקיים את המצווה בשלמות גם דרך הטלפון, כשהשיחה נעשית באכפתיות אמיתית ומתוך רצון להועיל.

ואולם, מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצ"ל כתב בבחירות רבה בשו"ת יחוה דעת (חלק ג סימן פג): "השואל בשלום חולה על ידי הטלפון אינו יוצא ידי חובת המצווה בשלמות, שהרי חלק ניכר מעניינה של המצווה הוא התפילה בפני החולה, שתפילתו קרובה להתקבל, והשכינה שורה למעלה מראשותיו של חולה. אך מכל מקום, כשאי אפשר לבקרו, מחמת סכנה או ריחוק מקום, הרי בשיחה טלפונית יש קיום חלקי, ויש בה נחת רוח גדולה לחולה, שהיא בכלל גמילות חסדים".

ובהמשך דבריו הזכיר את מנהגו האישי: "וכך ראינו אצל מרן הגר"ע יוסף עצמו, שכאשר חלתה רעייתו עליה השלום, היה בא לבקרה ולהתפלל עליה בכל יום, אך כשלא יכול היה להגיע – היה מתקשר לברכה ולחיזוק".

ובשו"ת ציץ אליעזר (חלק יג סימן פא) כתב הגאון רבי אליעזר יהודה ולדנברג: "מי שאינו יכול לבוא לבית החולה, יעודדו על ידי טלפון או מכתב. אף שאין זה קיום שלם, מכל מקום הרי זה בכלל 'ואהבת לרעך כמוך', והעיקר שהמניע הוא חסד ולא נימוס".

עוד מצינו בדברי מו"ר הגאון רבי שמואל הלוי וואזנר זצ"ל בשו"ת שבט הלוי (חלק י סימן רסז): "כיון שעיקר המצווה כוללת ג' עניינים: בגוף, בנפש ובתפילה הרי מי שמדבר עם החולה בטלפון מקיים לכל הפחות שניים מהם, דהיינו עידוד נפשי ותפילה. ומכל מקום אם אפשר, חובה על כל אדם לבוא בעצמו, כי אין דומה דיבור למראה עיניים, ואין דומה מילים חמות ליד מונחת על כתף".

ולצד דבריהם, הגאון רבי אהרן לייב שטיינמן (מובא בשיעורי לפרקי אבות) אמר: "גם מי שאינו יכול לבקר חולה מחמת אונס, אך חושב עליו, מתפלל עליו, או מתקשר לשאול לשלומו הרי הקב"ה מחשיב לו כאילו ביקרו, כי הקדוש ברוך הוא ליבא בעי". ונראה שדברי כל גדולי הדור האחרונים מתכנסים לכיוון אחד ברור: עיקרה של מצות ביקור חולים הוא הקרבה, הדאגה והתפילה, אך צורתה המלאה היא בהגעה אל החולה ממש. וכשאין אפשרות לכך יש חובה לעשות מה שביכולתו, אפילו בשיחה, במכתב או בדרישה. אין זו השלמה גמורה, אך היא קיום מצוה חלקי שיש בו שכר רב, שכן "רחמנא ליבא בעי".

והנה, לאחר שפרסנו את דברי הראשונים והאחרונים, וראינו את גדרי המצווה בגוף ובנפש, נראה כיצד הדברים נוגעים להלכה ולמעשה, הנפקא מינות היוצאות מהשאלה אם מצות ביקור חולים דורשת נוכחות ממשית או שמא גם התעניינות מרחוק נחשבת קיום מצוה. בשלב זה נעמוד על כמה השלכות הלכתיות יסודיות, שבהן מתברר כיצד מתחוללות השלכות מעשיות ממשיות מתוך בירור השאלה אם מצות ביקור חולים מן התורה היא בגוף או בלב, ובאילו אופנים מתקיימת כאשר נעשית באמצעות טלפון.

נפקא מינה ראשונה, אם יוצא ידי חובה בטלפון. לדעת מו"ר הגאון רבי משה פיינשטיין, הגר"י וייס והגר"ש וואזנר יש בכך קיום חלקי בלבד, אך אין זו מצוה שלימה. נמצא שלפי שיטה זו, מי שיכול לבקר בעצמו ואינו עושה כן אלא מתקשר לא יצא ידי חובה, ופספס עיקר גדרה של המצווה. אולם לשיטת הגר"י הוטנר, שמפרש את "ביקור" כלשון "ביקורת תהיה" הרי גם עיון ודאגה, ואפילו בשיחה טלפונית, מהווים קיום גמור, בתנאי שהשיחה נעשית מתוך כוונת חסד אמיתית ולא נימוס גרידא.

נפקא מינה שניה, לענין תפילה על החולה. כבר ביארו הרמב"ן והחתם סופר שעיקר המצווה הוא שהתפילה תהיה בפני החולה, מפני שהשכינה למעלה מראשותיו, ותפילה זו מתקבלת יותר, ואינה מעוררת דין. לכן מי שמתקשר ומתפלל עליו שלא בפניו קיים אמנם מצוה של תפילה, אך חסר בו עיקר מעלת הביקור. לעומת זאת, במקום שאין אפשרות להגיע, חלה עליו חובה להתפלל מרחוק ולכוון היטב בלבו, ובכך יקיים חלקה הרוחני של המצווה.

נפקא מינה שלישית, לגבי ברכת החולה ועידודו. בשו"ת יחוה דעת הוכרע שמצווה זו כוללת גם את חיזוק רוחו של החולה, "שיתעורר לבקש רחמים ויקבל עידוד וחיזוק נפשי". מי שמדבר עמו בטלפון, מחזקו, משמחו ומסיר ממנו תחושת בדידות קיים את חלקה הנפשי של המצווה, אף שחסרה בה השראת השכינה. נפקא מינה רביעית, אם יש לחלק בין חולה רגיל לבין חולה מסוכן או מדבק. במקרה של חולי מסוכן או מחלה מידבקת, כתבו הגר"ע יוסף והגר"ש וואזנר שאין להסתכן כדי לקיים את המצווה בגופה, שהרי "חמירא סכנתא מאיסורא". במצב כזה, שיחת טלפון נחשבת לא רק קיום חלקי אלא הדרך הראויה והמחויבת לקיים את המצווה, משום ש"אונס רחמנא פטריה", וכל שעושה מה שביכולתו נחשב לו כעושה הכל.

נפקא מינה חמישית, לענין שכר המצווה. לדעת החתם סופר והאור החיים, עצם הביקור בגוף נחשב כמעמד של השראת שכינה, והמבקר מקבל שכר מיוחד כמי שעמד במקום קדוש. אבל המבקר בטלפון, אף ששכרו גדול על החסד, אין לו אותו שכר רוחני של השראת השכינה, מפני שלא נכנס למקום שבו ה' שורה. נפקא מינה שישית, לגבי ביקור חולים בשבת. מאחר שהשולחן ערוך (אורח חיים סימן שז סעיף ה) התיר לבקר חולים בשבת משום ש"צרכי חולה מצוה ניהו", הרי שאם המצווה יכולה להתקיים גם בטלפון, אפשר לשאול האם מותר להתקשר בשבת דרך מכשיר טלפון אוטומטי או באמצעות גוי. ולפי דברי הפוסקים שהמצווה בעיקרה בגוף אין היתר להשתמש באמצעים אלו, שהרי אין כאן קיום אמיתי של המצווה.

נפקא מינה שביעית, לענין שליחות. לדעת רוב הפוסקים, אין שליח לדבר מצוה זו, שהרי עניינה בנוכחות ובתחושת הלב. אך אם נקבל את שיטת הגר"י הוטנר, שאף עיון ודאגה נחשבים ביקור, ייתכן שיש מקום לשקול שגם מי שמטלפן או שולח שליח לדבר טובים או מתנה מקיים חלק מהמצווה.

נפקא מינה שמינית, לענין סדר הקדימויות. אם לפנינו שני חולים, האחד רחוק מאוד ויכול רק להתקשר אליו, והשני קרוב ויכול לבקר בפועל לפי כל הדעות עליו לבחור בביקור הגופני, שכן מצוה שבגופה עדיפה על שיחה שבפיו.

נפקא מינה תשיעית, לענין חולה שאינו מודע או מחוסר הכרה. כתבו הפוסקים שמצווה גדולה לבוא ולהתפלל עליו גם אם אינו שומע, שהרי תפילה בפניו מתקבלת ביותר, כמבואר אצל משה

גם לנשמה מגיע אוכל

חקירות הגות
מחשבה חידודים
ואקטואליה
על פי סדר
פרשיות השבוע

מתעוררים, התלמידים לומדים, הילדים גדלים לתודעת נתינה. כך הולכת המצווה ובונה סביב החולה חברה שמרפאה לא רק גוף פרטי אלא רקמות של קהילה, ומתוך כך מתקיים מה שנאמר שעולם חסד ייבנה לא כדימוי פיזי אלא כתיאור מציאותי של סביבה שבה החסד נעשה סדר יום.

מן ההיבט המוסרי הדק, המצווה מחנכת

לענווה אמיתית. המבקר לומד לראות את שבריריותו שלו ואת תלותו במתנת החיים, ועל ידי כך נעשה לבו נקי משיפוטיות ומלא קבלת עול מלכות שמים. מי שעמד ליד מיטת כאב מתקשה אחר כך לבזבז מילים ולפזר ליצנות, הוא לומד לדבר מעט ולעשות הרבה, לבקש רחמים באמת ולהכיר טובה על כל נשימה.

כך מתברר שביקור חולים הוא בית מדרש של אמונה חיה: הוא מאחד הלכה ומידה, מחשבה ומעשה, צלם אלוהים והשראת שכינה. הוא הופך את האדם ליוצר מרחב של רפואה בסביבתו, ואת בית החולה למקדש מעט שבו נשמע קולו השקט של חסד ה'. כאשר מעמיקים לראות את עומקה של מצות ביקור חולים, מתברר שאין היא רק מצוה שבין אדם לחברו, אלא יסוד מחשבתי עמוק בגילוי נוכחות ה' בעולם ובברור צלם אלוהים שבאדם. אין כאן רק חסד אנושי טבעי אלא התגלמות של תכלית האדם בעולמו, להיות שותף במעשיו של הבורא, להיות כלי לאורו.

הרמב"ם ביסס בספרו מורה הנבוכים (חלק ג פרק נג) את ההבנה שכל מה שנאמר בתורה על הליכה בדרכי ה' הוא גילוי המטרה העליונה של עבודת האדם: להידמות אל מידותיו של הבורא. כשחז"ל למדו מן הפסוק "אחרי ה' אלוהיכם תלכו" שמצווה היא לבקר חולים, פירוש הדבר שאדם ההולך לבקר חולה נעשה דבק באל במעשהו, שהרי הוא עושה את מה שעשה הקב"ה עצמו כשנראה לאברהם. זו דבקות שאיננה במחשבה בלבד אלא במעשה ממש, כי הדבקות השכלית מגיעה לשיאה כאשר היא מתממשת במעשה של רחמים ואכפתיות.

המהר"ל בספרו נתיבות עולם (נתיב גמילות חסדים פרק ב) כתב כי גמילות חסדים איננה פעולה חיצונית אלא צורת חיים אלוהית. הוא ביאר שכל פעולה של חסד היא תיקון העולם, מפני שדרך החסד היא דרכו של הבורא אשר ברא עולם כדי להיטיב. ומי שמבקר חולה איננו רק מטיב לאדם מסוים אלא משיב את סדר הבריאה לתיקונו, כי הוא מחבר בין הברואים באהבה, וכשהאהבה שורה השכינה שורה.

הרב קוק בכתביו (עין אי"ה ברכות פרק ה אות כז) מלמד שכשאדם מבקר חולה הוא אינו פוגש רק גוף חולה אלא פוגש את סוד הסבל האנושי. דווקא שם, במקום שבו האדם מתמודד עם גבולו, מתגלה העומק האלוהי של החיים. המבקר שאינו בורח מן הכאב אלא מתייצב מולו, נוגע ברובד שבו הרחמים נובעים מן הגבול עצמו. מתוך כך נולדת אמונה עמוקה יותר, שהחיים כולם גם השבורים הם גילוי של חסד ה'.

וכבר כתב הרמח"ל בספרו מסילת ישרים (פרק יט) כי מדת החסידות האמתית היא "הדבקות בבוראו", ואין דרך לדבוק בו אלא על ידי מעשים של חסד ורחמים. ומוסיף שם: "החסיד יתכוון בכל מעשיו להיות להנאת הבריות, כי כן הוא רצון ה' להיטיב לבראיו, ומי שנעשה דומה לו במעשיו, הרי הוא דבוק בו". ביקור חולים הוא אפוא ביטוי מוחשי לתורת הדבקות, כי הוא הופך את האדם למקום שבו מתגלה רחמי ה'.

המהרש"א בחידושו למסכת סוטה (דף יד ע"א) כתב שבמעשה ביקור החולים מתגלה כבוד השכינה בעולם. שהרי הקב"ה מבקר חולים, וכשישראל עושים כמעשיו הרי הם מעידים על מציאותו בעולם. נמצא שהמבקר חולה נעשה עד חי לקיומו של הבורא, ובכל כניסה לחדר חולה הוא מכניס עמו עדות חדשה על השראת שכינה.

גם הגאון רבי אליהו דסלר כתב במכתב מאלהו (חלק ג עמוד קע) שהחסד איננו נתינה של עודף, אלא גילוי האמת שהנני אינני ישות

שהתפלל על מרים. אולם אם הדבר אינו אפשרי, כתב מרן הגר"ע יוסף שבטלפון יש בזה נחת רוח לחולה ולמשפחתו, ומעלה גדולה של גמילות חסדים.

נפקא מינה עשירית, בין אדם למקום ובין אדם לחברו. אם נאמר שעיקר המצווה היא גמילות חסד שבין אדם לחברו גם שיחת טלפון נחשבת מעשה חסד. אבל אם נאמר שעיקרה "והלכת בדרכיו" הליכה ממשית כמעשה ה' בביקורו של אברהם הרי רק מעשה הליכה וביקור בגוף הוא דימוי ממשי למידותיו של הבורא. נמצא אפוא שיסוד ההלכה נוטה לכיוון כפול: מצד אחד, שלמות המצווה בביקור גופני, פנים אל פנים, שבו נשלמים שלושת חלקיה גוף, נפש ורוח. מצד שני, כשנבצר מהאדם להגיע, על פי דעת גדולי הדור מתקיים חלק מן המצווה גם בטלפון, בדיבור, בתפילה ובהשתתפות. התורה איננה מבקשת מן האדם את שאינו יכול, אך היא דורשת ממנו לעשות כל שביכולתו כדי להשמיע בלבו של החולה את קול האכפתיות, שהוא עצמו רפואה.

אם מבקשים לעמוד על נשמת המצווה ולראות כיצד ההלכה יונקת מתוכי החיים, צריך להתבונן בביקור חולים כגילוי חי של צלם אלוהים באדם וכמעשה של השראת שכינה בתוך מציאות של שבר. אין כאן פעולה טכנית בלבד אלא ברית של קרבה ואחריות, שבה האדם נעשה מרכבה למידת הרחמים. כך נתבאר בכתבי בעלי המחשבה כי דבקות איננה רעיון נשגב בלבד אלא מעשה יומיומי של התדבקות במידות ה', וכשמיישמים דבקות זו במיטת החולה נוצר מקדש מעט שבו ניכרת האמירה העמוקה שחיי אדם יקרים לפני המקום גם בשעת כאב.

בעלי העבודה הפנימית ביארו כי המדד האמיתי לדבקות הוא היכולת לצאת מחוג עצמך ולהיכנס לעולמו של הזולת. בעל אורחות צדיקים מלמד בשער האהבה שהאהבה מחייבת נשיאת בעול הזולת והטיית כל הכוחות להטיב עמו, ומתוך כך נעשית האהבה דבקות. ביקור חולים הוא מימוש קונקרטי של אותה נשיאת עול, כי אין זו שאלה פורמלית לשלומו אלא כניסה ממשית אל צרכיו, אל פחדיו, ואל בדידותו, ומתוך כך מתבררת האמת שהחסד איננו מותרות אלא תנאי קיום לנשמה.

הכוזרי מלמד כי עבודת ה' השלמה מתגלית דווקא במעשים שהאדם מטיב בהם עם זולתו, ומתוך כך נבנית עדות חיה על שכינת ה' בישראל. כשאדם ניגש לחולה והוא מביא עמו לב שומע ודיבור מנחם ומעשה מועיל, הוא מעיד שהאל חי בקרבו, כי החסד נעשה לשון קדש שמדברת בשפת הגוף והנפש כאחד. אז מתברר שאין סתירה בין הלכה לרגש, אלא שההלכה עצמה מזקקת את הרגש והופכת אותו לכלי ראוי לשכינה.

דרך ה' מבאר שהשגחת ה' מתגלה בעולם על ידי צינורות שהאדם מזכך במעשיו. מבקר החולה נעשה צינור כזה: ידי המבקר הופכות להיות ידיים שמגלגל דרכן הבורא נחמה ורחמים, ודיבורו הופך מבע להשראת חיים. ממילא מתברר עומק הטעם שתפילה סמוך לחולה נשמעת ביותר, כי הכלי שהוכן בחסד נעשה ראוי לקבלת שפע.

נפש החיים מורה כי צלם אלוהים פירושו כוח האדם להשפיע בעולמות בכוח דיבורו ומעשיו. בביקור חולים מתגלית יכולת זו בפשטותה הגדולה ביותר: מילה טובה מסירה מעט מן היגון, נוכחות יציבה מחזירה תחושת ערך, סיוע קטן יוצר מרחב נשימה. זהו תיקון בעולם המעשה שמוליד תיקון בעולמות של מעלה, כי חסד אמתי, כשהוא נקי מאינטרס, מעלה את האדם למדרגת שותפות במעשה הטוב האלוהי.

אהבת חסד של בעל החפץ חיים הבהיר שעיקר העבודה הוא להפוך את החסד למידה קנויה עד שהוא נהיה טבע שני. ביקור חולים תדיר בונה את הטבע הזה, כי הוא מאלף את האדם להתגבר על יראה טבעית מהסבל, לפרוץ את חומת הנוחות, ולהתייצב היכן שהלב של חברו מבקש אחיזה. שם נטמעת בנפש מידת הרחמים כדבר עצמי שאינו תלוי מצב רוח, ושם נולדת אמונה פועמת שמכירה בחיי שעה כחלק מחיי עולם.

ובבחינה קהילתית, ביקור חולים יוצר מארג של ערבות הדדית שמגלה את עם ה' כאורגן חי אחד. כשחבר מבקר חבר, השכנים

נפרדת, אלא חלק ממערכת אחת שבה רצון ה' פועל ב. "החסד", כתב שם, "הוא גילוי של האחדות". ביקור חולים מגלה את אותה אחדות במישור המוחשי ביותר: כאשר אדם רואה בצערו של האחר חלק ממנו עצמו, הרי הוא מגלה בעולם את סוד אחדות הבריא.

על פי זה מתברר עומק דברי הזהר (חלק ג קיב ע"ב): "מאן דסליק למבקר לחולה, שכינתא קדמתיה". המבקר חולה איננו רק מבצע מצוה אלא פוגש את השכינה עצמה. כל ביקור נעשה מפגש עם האלוהות, כי השכינה שורה במקום שבו אדם אחד דואג לזולתו לא לשם גמול אלא לשם אהבה.

יש כאן גם יסוד מוסרי עמוק: מצוה זו מאמנת את האדם לראות. לראות את המצוקה ולא להתעלם. לראות את הצלם גם כשהוא נחלש. העולם נבנה על ידי ראייה כזו. שהרי ראשיתה של כל אמונה היא ראייה באדם "וירא אליו ה' באלוני ממרא". כשהאדם רואה את חברו, ה' נראה אליו.

וממילא יוצא שהביקור איננו רק כלפי החולה אלא גם כלפי המבקר עצמו. הוא מלמד אותו ענווה, אחריות, ותודעת שותפות. הוא מרפא לא רק את החולה אלא את החברה כולה מן הניכור. בביקור חולים נרפאים שני הצדדים זה שמקבל ויותר מזה זה שנותן, כי חסד מרפא את הנותן יותר משהוא מרפא את המקבל. בכך הופכת מצות ביקור חולים לסמל התיקון של האדם תיקון היחס לעולם, לזולת, ולעצמו. מי שמבקר חולה איננו רק עושה חסד, אלא מעלה את העולם מדרגה אחת קרובה יותר לגאולה, כי כל מעשה של רחמים פותח צוהר לאורו של משיח שנקרא כולו בשם "חסד".

עתה, לאחר שעמדנו על עומקה המחשבתית של מצות ביקור חולים ועל היסודות האמוניים הטמונים בה, נבקש להאיר את היסוד המוסרי שבה, שהיא אחת המצוות המחנכות את לב האדם לרגש של אחריות, לאמפתיה, וליכולת אמיתית לשאת בעולו של הזולת. מצוה זו היא אחד המבחנים הגדולים של אנושיות ושל לב אוהב, ובכך היא מציבה מראה מוסרית לאדם באשר הוא. המסילות ישרים (פרק יט) מלמד שמדרגת החסידות נמדדת לא בכמות המצוות שהאדם מקיים אלא בעדינות הלב שבה הוא נוגע באחרים. "החסיד האמיתי הוא המתנהג עם הבריות בנחת רוח ובאהבה גדולה." ביקור חולים הוא בית המדרש של אותה נחת רוח. כי לא המילים לבדן עושות רושם, אלא הכוונה, החום, המבט והנוכחות. כל אלו יוצרים מרחב שבו האדם הנמצא בכאב חש שאיננו לבד בעולם.

וכך כתב רבנו בחיי בספרו חובות הלבבות (שער אהבת ה'): "האהבה האמתית איננה נמדדת ברוח או בתמורה אלא במוכנות להשתתף בצערו של הזולת ולחוש בו כאילו הוא שלך." מי שמבקר חולה לומד להשתתף בצער. הוא לומד לראות בסבל לא ניכור אלא קריאה אל הלב. המצווה מחנכת אותו לחוש את כאב הזולת ולגלות בלב עצמו את המקור האלוהי של הרחמים. בספר פלא יועץ (ערך ביקור חולים) כתב: "אדם הנכנס לבית חולה ילמד לדעת כי אין אדם יודע מה ילד יום, וישתטח בתפילה לפני ה' יתברך שירחם עליו ועל כל חולי עמו ישראל. ובה יכניע לבבו ויבוא לידי תשובה שלימה." הרי שהמצווה איננה רק לטובת החולה אלא גם לטובת המבקר, כי מי שנכנס אל מקום שבו החיים מתנדנדים על חוט דק מבין מחדש מהי מתנת החיים, ומהי אחריותו על ימיו ובריאיו.

וכך ביאר בעל ספר החינוך (מצוה תקכט): "להרגיל לב האדם באהבת הבריות ובלחמול עליהם, כי מידת הרחמים נאה לאדם, והיא סיבת קיומו של עולם." ביקור חולים איננו רק מעשה חסד אלא פעולה שמחנכת את האדם להיות אדם. כל ביקור הוא שיעור בענווה, בהכרת הטוב, בהבנת הערך של הגוף והנשמה, ובהתבוננות עמוקה המרוץ של החיים.

במישור חברתי, מצוה זו בונה קהילה חיה. כאשר אדם חולה יודע שחבריו יבואו, יזכרו, יתפללו ויתמכו, הוא מרגיש חלק מקשר של

ערבות. הקשר הזה יוצר רשת חיים שבה כל אחד נושא את השני. כך נוצרה החברה הישראלית העתיקה, וכך נשמרת קדושתה של קהילה גם בזמן הזה.

ולא פחות מכך ביקור חולים מלמד את האדם מוסר של דיבור. החולה זקוק לאוזן שומעת יותר מלשון מדברת. פעמים שהשתיקה היא הנחמה. פעמים שמילה אחת חמה עדיפה מאלף דרשות. מי שמבקר לומד את מוסר השתיקה, את אומנות ההקשבה. הוא נעשה עדין יותר, חכם יותר, וקרוב יותר לבוראו. וכתב ה"אלשיך הקדוש" בפרושו על התורה (בראשית יח א): "וירא אליו ה' באלוני ממרא – ללמד לבני אדם דרך מוסר, כי גם כשהם עייפים וטרודים, לא יימנעו מלהיטיב." הקב"ה הופיע אל אברהם ביום השלישי למילתו, בשעה של חולשה וצער, כדי ללמדנו שאין מצב שבו האדם פטור מהיותו בן חסד. מוסר המצווה הוא אפוא קריאת קבע לאדם להישאר אדם, גם כשהוא עצמו טרוד, כי חסד הוא נשמתו של עם ישראל.

וכשנביט במציאות ימינו, בעולם שבו קל להתחבא מאחורי מסכים ומרחקים מצוה זו נעשית צו מוסרי נוקב: אל תדבר על אהבה, לך ובקר. אל תשלח סמיילי, שלח לב. אל תסתפק בשאלה כללית, התקרב, הקשב, הבט. זו המוסריות העמוקה ביותר לחיות באחריות רגשית לזולת.

ומכאן ניקח עמנו תובנות לחיי היום יום: הראשונה, ללמד שכל ביקור חולים איננו מעשה חסד שולי אלא מעשה בריאה מחודשת. כשאדם נכנס לבית חולה, הוא מכניס לשם נשימה של חיים. פעמים שאין הרופא מצליח לרפא אך מילה טובה, חיוך, מבט אמיתי, פועלים ישועה גדולה. האדם נברא כדי להיות שותף במעשה החייאת העולם, וכל פעם שהוא ניגש אל כאב של אחר הוא יוצר חיים.

השנייה, לדעת שכשם שהשכינה שורה למעלה מראשותיו של חולה, כך כל מי שנכנס לחדר הזה צריך להיכנס בריאה. המצווה מלמדת אותנו שגם בבתי חולים ובחדרי כאב שורה נוכחות ה'. אין מקום שאין בו שכינה. ואם האדם יודע זאת, הוא מדבר אחרת, נוהג בענווה, ומרגיש שהמפגש האנושי הוא מפגש קודש. השלישית, לזכור שהחולה האמיתי איננו תמיד זה ששוכב על מיטתו. יש סביבתו חולים בלב, בייאוש, בבדידות, בחוסר מטרה. מצות ביקור חולים קוראת לנו להרחיב את גבולות המושג "חולה" ולהיות רגישים לכל מי שמבקש מילה טובה, ביקור, תשומת לב. ביקור חולים איננו רק מצוה בבית חולים, אלא שליחות של חיים בכל מקום.

הרביעית, להבין כי לפעמים האדם עצמו זקוק שיבקר את עצמו. לשבת עם נפשו, לבחון מה מצבה, לבקש עליה רחמים. מי שלומד לבקר אחרים לומד גם לבקר את עצמו ברחמים ולא בשיפוט. בכך מתמלא העולם ברחמים הדדיים, רחמים בין אדם לחברו, ובין אדם לעצמו.

החמישית, כי בימינו, שבהם המרחקים קצרים והקשרים רבים, נדרשת מאתנו אחריות חדשה להשתמש בכלי התקשורת לא לברירה אלא לקרבה. אם הטלפון, המסך, או המכתב נעשים צינור של לב חם ושל אהבה אמיתית, הרי הם עצמם כלי קודש. אין המכשיר פוסל את המצווה, אלא הלב המשתמש בו הוא המכריע.

השישית, לזכור שתפילה על חולה איננה רק פעולה דתית טכנית אלא הבעת אחריות. כשאנו מתפללים, אנו מצטרפים לשותפות הקיום של העולם. כל שם שמוזכר במי שבידך הוא הזדמנות לאהוב את החיים.

השביעית, להיות שותפים בקהילה. מצות ביקור חולים מלמדת אותנו שלא נבראו לחיות לבד. אדם שיש לו מי שיבקר אותו איננו עני. לכן חובה על כל אחד לשמור על ערבות הדדית, לזיום, לשאול, לדאוג, ולהיות נוכח. זו התורה שבין אדם לחברו, שהיא גם התורה שבין אדם למקום.

השמינית, לדעת שכל מעשה חסד איננו רק מעשה אנושי אלא קיום רצון הבורא. כשאדם מחזק לב שבור, הוא מחזק את צלם

גם לנשמה מגיע אוכל

חקירות הגות
מחשבה חידודים
ואקטואליה
על פי סדר
פרשיות השבוע

חברו, מתפלל עליו בלחש, שותק עמו מתוך הבנה, או אפילו רק מברר באמת לשלומי, הוא נעשה מרכבה לרחמי של מקום. זהו חסד שבונה עולם, חסד שפותח שערי רפואה בעולם הגשמי וברוח האדם גם יחד.

ואם נביט פנימה, נראה שגם אנו כל אחד מאתנו חולים לעיתים: חולי של לב, של ייאוש, של עייפות. ומי שמבקר חולים לומד

כיצד לבקר גם את עצמו ברחמים, כיצד לרפא את נפשו באהבה, וכיצד להפוך את העולם כולו לבית רפואה אחד גדול שבו כולנו נרפאים זה על ידי זה.

כך הופך מעשה אחד של חסד למדרש חי על פרשת וירא: שהאדם יכול להיות היכל לשכינה. לא נדרש נס, די בלב ער. שהרי בכל דור ודור, כשהעולם לווה "כחם היום", והלבבות מתייבשים, בא מי שנכנס אל חברו לומר מילה טובה, ומתחדש הסיפור העתיק "וירא אליו ה'". מי שיועד לבקר חולים, יודע לראות את פני ה' בכל אדם. מי שיועד לבקר חולה נעשה בעצמו רופא של נשמות, תלמידו של הבורא המחיה כל חי ברחמים.

אלוקים שבו. כשאדם נוגע בנפש אחרת, הוא נוגע בנשמתו שלו. כך נעשה העולם מקום אלוקי יותר.

התשיעית, שהמצווה מלמדת על ענווה. המבקר חולה לומד כמה שברירי האדם, כמה הוא תלוי בחסד ה', וכמה עליו להיות נושא תודה תמידית על בריאותו. ביקור חולים הוא שיעור חי בענווה ובשמחת חיים.

והעשירית, כי סוף כל חסד אמת הוא חינוך לאמונה. מי שמבקר חולה ורואה כיצד תפילה, אמונה ואהבה נותנים לו כוח, לומד שגם בלבו שלו אפשר להדליק אור של תקווה גם בשעת חושך. ומי שחי כך נעשה בעצמו רופא נשמות.

עיקר העניין הוא: שמצות ביקור חולים איננה רק חיוב הלכתי, אלא קריאה אל לב האדם להיות שליחו של הקב"ה בעולם. כאשר ה' נגלה אל אברהם ביום השלישי למיתו, הוא לא בא ללמדנו סיפור אלא דרך חיים איך יורדים אל חולשה, איך נגישים אל כאב, איך אלוקות פוגשת אנושיות. כל מי שנכנס לבית חולה ונושא עמו עיניים טובות ולב חם, ממשיך את אותה הופעה אלוקית של "וירא אליו ה' באלוני ממרא". הקב"ה ברא עולם כדי שאדם ילמד לרפא. לא רק בידים, אלא במבט, במילה, בתפילה. ביקור חולים מלמד שהקב"ה איננו רק בשמים. הוא נמצא בכל מקום שבו אדם אחד דואג לאדם אחר. כשאדם עומד ליד מיטת

"ותן חלקנו בתורתך"

זה התחיל כמעט בצנעה. עלון אחד, מודפס בפשטות, מחולק לשולחנות שבת. כמה רעיונות קצרים, כמה שאלות קצרצרות, פסקה של מחשבה ותובנה. לאט לאט מצאו דברי העלון את דרכם אל לבבות האנשים, אנשים נוספים בכל רחבי העולם לקחו יוזמה אישית, הדפיסו את העלון והפכו להיות מפיצים באזור מגוריהם, מספר ישיבות בכל יום חמישי מדפיסים את דף השאלות לבחורים שצריכים לענות תשובות ולאחר שהם עונים תשובות, הבחורים מקבלים את כל החוברת השבועית מודפסת.

אנשים מספרים: העלון "גם לנשמה מגיע אוכל" שינה לנו את שולחן השבת, כל המשפחה מחכה לקרוא אותו.

אחרים מעידים: למדנו את פרשת השבוע במשך עשרות שנים, ופתאום גילינו אותה מחדש.

יש שאמרו: העלון שינה לנו את צורת החשיבה, הוא התחיל להפעיל לנו את גלגלי המוח. ובכל שבוע נוסף עוד ניצוץ קטן.

והנה שנים חלפו. העלון הלך וגדל. נוספו מדורים חדשים, נושאים מרתקים, הלכות מעשיות, דברי חזק, מחשבות לעומק. מאות עלונים נכתבו, אלפי עמודים הודפסו. הם נאספו בבית אב של תלמידי חכמים, בבתי כנסת, בבתים. דפי נייר פשוטים אך דיבוריים היו מלאים אור מחשבה ופולפל, ובעיקר דרך שונה מכל מה שהכרנו.

והנה, עתה, אחרי מסע של שנים עשרות אלפי שעות יגיעה ועבודה מאומצת כל האוצר הזה מתאגד לכדי יצירה אחת אדירה:

"גם לנשמה מגיע אוכל" בחמישה כרכים מפוארים ועבי כרס על פרשיות השבוע ושלושה כרכים על המועדים.

סדרת ספרים שיחזיקו בין דפיהם את עמל השנים, את ההשראה ואת הרגעים שבהם עלון קטן הפך למגדל של תורה.

אך יש עוד שלב במסע הזה והוא מזמין אותך: הספרים הללו לא נכתבים על נייר בלבד. הם נכתבים בזכות ובשפותפות.

הקדשה נצחית בכרך שלם, בפרשה מסוימת ביום היארצייט, או בפרק לעילוי נשמת יקירך היא הדרך שלך להיות חלק מן המסע.

שמך ושם יקירך יחרטו בדפי תורה חיים, ויזכו להיקרא בכל מקום שבו ייפתחו הספרים, בכל זמן שבו יילמדו.

יש מי שמנציח בניין. יש מי שמקים גשר. אך יש מי שמקים דברי תורה וזוהי הנצחה שאין לה קץ.

בכל בית, בכל שולחן, בכל שיעור יעמדו דבריך חיים, יוסיפו אור וזכות, וילוו את נשמות יקירך לעולם.

לפרטים נוספים סיוע להפצת העלון והקדשות: הרב יוסף ויצמן 052-8144488

היה שותף בזיכוי הרבים. קנה חלק נצחי בספרי התורה וקנה את עולמך. כל התרומות מוכרות במס לפי סעיף 46

3. האם יש מצוה לבקר חולה שהוא צמח? הוכח מפרשת השבוע!

עתה נפתח ונעיין בדברי המפרשים על התורה, להבין אם יש מצוה גם בביקור חולה שהוא כעץ השדה שוכב כצמח, מחוסר הכרה, אך לבו עוד פועם.

בפרושו של רש"י על התורה (בראשית יח א) כתב: "וירא אליו ה' באלוני ממרא שבא לבקר את החולה". ומכאן יסוד מצות ביקור חולים מן התורה, כדרך שהקב"ה עצמו ביקר את אברהם אבינו ביום השלישי למיתו. אך דקדוק לשון הפסוק מלמד שאין הכתוב מזכיר דיבור, אלא ראייה בלבד "וירא אליו", ללמדנו שעצם ההופעה, עצם הנוכחות ליד החולה, יש בה משום קיום המצווה, גם בלא דיבור ובלי פעולה נראית לעין.

רבנו בחיי בפירושו על התורה (שם) כתב: "וירא אליו ללמדך שאין הקב"ה מניח את הצדיק בעת חוליו, אלא מתגלה עליו לרפאותו ולעודדו". ומוסיף רבנו בחיי, כי אין הכוונה רק לרפואת הגוף אלא גם לנחמת הנפש, שאף אם אין החולה שומע, הנשמה

מול מיטתו של אדם שאיבד כל תגובה, שעיניו פקוחות אך תודעתו כבויה, ניצב שואל הדור: האם יש עדיין מצות ביקור חולים? האם התורה, שציוותה על חסד חי ונושם, התכוונה גם לביקור אצל גופו של אדם שנשמתו כאילו נרדמה לעולם? ומה ערך יש לביקור כאשר אין למבקר למי לומר מילה, ואין למבוקר יכולת לשמוע, להבין או להתעודד? האם ביקור כזה איננו רק טקס אנושי ריק, או שמא דווקא שם, במקום הדממה, נבחן עומקה האמיתי של מצות ביקור חולים שאיננה מדברת אל הגוף, אלא אל הנשמה.

כי הרי מצות ביקור חולים נלמדת מפרשת השבוע "וירא אליו ה' באלוני ממרא" (בראשית יח א). וכתב רש"י בפרושו על התורה: "שבא לבקר את החולה". ולא נאמר "וידבר אליו ה'", אלא "וירא אליו", ללמד שהביקור איננו רק שיחה אלא עצם הראייה, עצם הנוכחות.

שומעת, וניחומה הוא בעצם קרבת ה'. לפי דבריו, ביקור חולים איננו מותנה בתקשורת חיצונית, אלא בעצם הקשר הרוחני בין הנשמות, אף כשהגוף נדם.

הרמב"ן בפרושו על התורה (שם) כתב: "זה היה אחר המילה, ביום השלישי למילתו, ובא אליו ה' לרפאותו". ומכאן למד כי עצם ביקורו של הקב"ה הוא מעשה של רפואה, לא דיבור ולא בקשה, אלא נוכחות של חסד אלוהי המקרינה חיים. יוצא מכאן שגם ביקור אצל מי שאינו

מגיב, כמוהו כמעשה רפואה כי יש רפואה הבאה מדיבור, ויש רפואה הבאה מקרבת לבבות, אף אם הלב השני דומם.

הרא"ש בפירושו על התורה (שם) מעמיק עוד ואומר: "נראה דמכל מקום יש מצוה לבקר אף אדם שאינו שומע ואינו רואה, שנאמר וירא אליו, ולא נאמר וידבר עמו, ובא ללמד דרך ארץ שיש לבקר החולה אפילו לא ידבר עמו דבר, כגון שמצאו ישן, וניחא לו כאשר יגידו לו שבא פלוני לראותו, עושה לו נחת רוח". הרי שגילה הרא"ש יסוד נשגב, שהמצווה אינה מותנית בהכרה הדדית, אלא בהיות האדם נזכר, נאהב, נדרש. גם הידיעה בלבד שהיו שבאו לראותו, אף אם אינו שומע או רואה יש בה נחת רוח לשכינה השורה עליו.

הדרש משה בתחילת פרשת וירא (שם) חיזק קו זה באמרו: "מה שנאמר וירא אליו ה' ולא נאמר נראה אליו בנבואה, דרשו חז"ל שבא לבקר את החולה, ללמד שהחיוב בביקור חולים קיים גם כשאין שימוש ולא תפילה, שכן אף אצל הקב"ה לא שייכים טעמים אלו. ללמדך כי עצם הביקור מצוה לעצמה". נמצאנו למדים שהביקור עצמו מעשה ההליכה, ההגעה, הנוכחות הוא מצוה גם אם אין בה תוצאה מעשית.

ונראה לבאר עוד כדברי הכלי יקר (שם), שכתב כי עצם הראייה של החולה יש בה השפעה על המבקר, המעוררת רחמים בלבו, ועל כן ביקור החולה נצרך גם מצד המבקר עצמו, שיתלמד מידות חסד ויראה את שפלות בשר ודם. ואם כן, אף בחולה שהוא "צמח", החיוב קיים, שהרי המבקר מתעורר לרחמים ולתשובה, והדבר עצמו הוא תכלית הביקור.

וכן כתב בעל אור החיים הקדוש (שם): "וירא אליו ה' פירושו שנגלה עליו מבלי דבר, להשרות עליו שכינה, להראות כי לא נסתלקה השגחתו ממנו גם בשעת חוליו". וזהו יסוד עמוק לכל מבקר חולים: עצם בואו אל החולה הוא הכרזה שהשגחת ה' לא נסתלקה ממנו.

הרי לנו ממפרשי התורה כולם כי עצם הופעת המבקר, אף ללא דיבור, ואף כשאין תגובה, היא קיום המצווה בשלמותה, משום שבשורשה אין זו מצוה של מלים אלא של נוכחות, של ראייה, של חסד אלוהי המתלבש במעשה אנושי.

בגמרא במסכת סוטה (דף יד ע"א) נאמר: "אחרי ה' אלוהים תלכו", וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה? אלא להלך אחר מידותיו של הקב"ה. מה הוא מבקר חולים, שנאמר "וירא אליו ה' באלוני ממרא", אף אתה בקר חולים. הרי שבשורש מצות ביקור חולים טמון ציווי של הליכה בדרכי השם, ודבקות במידותיו.

ובגמרא במסכת נדרים (דף מ ע"א) הוסיפו חז"ל לגלות את סודה של המצווה: "כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה, וכל שאינו מבקר את החולה גורם לו שימות". ודרשו שם: "כל המבקר את החולה מבקש עליו רחמים שיחיה, וכל שאינו מבקר את החולה אין מבקש עליו רחמים, לא שיחיה ולא שימות". מבואר כי עצם הביקור מעורר את לב המבקר לבקש רחמים מלפני המקום, וזו פעולת חיים, שדרכה מתעוררת גם זכותו של החולה.

הרמב"ן בספרו תורת האדם (שער הסכנה) למד מכאן יסוד הלכתי עמוק, וכתב: "הלכך, כל המבקר את החולה ולא ביקש עליו רחמים, לא קיים המצווה". משמע שמרכז המצווה הוא בבקשת הרחמים, ולא רק בעצם המעשה. אולם לפי דרכנו, גם חולה שאינו שומע ולא מגיב, עדיין אפשר וראוי שיקבש עליו

רחמים, שהרי עצם התפילה היא עיקר המצווה, והיא אינה תלויה בידיעת החולה.

וכן הובא בדברי חז"ל במסכת נדרים (דף מ ע"ב): "כל המבקר את החולה נוטל אחד מששים מחוליו". ולמדו מזה הראשונים כי יש בביקור משום השפעה רוחנית ממשית, כי כל המבקר, אפילו מבלי דיבור או מגע, עצם כניסתו גורמת הקלה, וממעטת מן החולי. הרי שגם אם אין תגובה פיזית, נשאת פעולת הנפש בעינה, כי מצוה זו אינה פועלת רק בגשמיות אלא ברוחניות.

ובגמרא במסכת בבא מציעא (דף ל ע"ב) שנינו: "והודעת להם את הדרך ילכו בה זו גמילות חסדים. ילכו זו ביקור חולים". נמצא שמצות ביקור חולים היא מהיסודות שעליהם עומדת החברה הישראלית כולה, ודווקא שם, אצל מי שאינו מדבר ואינו רואה, נבחנת אמונת האדם במצות התורה גם כשהיא נטולת תועלת נראית לעין.

נמצא, שכל גדרי הביקור, תפילה, עידוד, נטילת חלק בצערו של החולה אינם מתבטלים גם אם החולה עצמו אינו מגיב, שהרי המבקר פועל את פעולתו כלפי שמיא, ולא כלפי תגובת הזולת בלבד.

בראשונים נתבאר דברי הגמרא בגדרי מצות ביקור חולים ובמעמקה הפנימי: הרמב"ם בהלכות אבל (פרק יד הלכה ד) כתב: "מצות עשה מדרבנן לבקר חולים... וגדולה היא מצות ביקור חולים מכלל גמילות חסדים שבגופו של אדם, ואין לה שיעור. כיצד, מבקרו ויושב לפניו ומבקש עליו רחמים כפי מה שצריך לו". ומבואר בדבריו שעיקר המצווה הוא עצם הביקור והשיבה לפניו, גם בלי מגע, כי עצם הנוכחות עצמה היא קיום המצווה, ובפרט כשהיא מעוררת רחמים. הרי שאין צורך בהכרה מצד החולה, די בכך שהמבקר עומד לפניו ומתפלל עליו.

דברי הרמב"ן בספר תורת האדם (שער הסכנה) מוסיפים נופך אחר: "הנכנס לבקר את החולה, צריך שיכוון דעתו לרחמים ויבקש עליו רחמים מלפני המקום. הלכך המבקר את החולה ולא ביקש עליו רחמים לא קיים המצווה". ומכאן שהעיקר במצווה איננו עצם השיחה, אלא עצם החיבור הרוחני והבקשה על החולה. ולפיכך גם אם החולה אינו בהכרה התפילה במקומו ובזכותו היא עיקר המצווה.

הרא"ש בפירושו על התורה (בראשית יח א) הביא יסוד מיוחד, שנראה ממנו הרחבה גדולה למצות הביקור, באמרו: "נראה דמכל מקום יש מצוה לבקר אף אדם שאינו שומע ואינו רואה, שנאמר וירא אליו, ולא נאמר וידבר עמו, ובא ללמד דרך ארץ שיש לבקר החולה אף שלא ידבר עמו כלל". הרא"ש מלמד שהביקור אינו תלוי בתועלתו הישירה לחולה, אלא במעשה עצמו, שהוא גילוי אהבה ונוכחות.

ומדבריו נמשך יסודו של הדרש משה (פרשת וירא), שכתב כי הקב"ה בביקורו את אברהם לא בא בשביל רפואה, שהרי ביכולתו לרפאות גם מרחוק, אלא כדי ללמד לאדם שמהות המצווה היא עצם הקרבה. מכאן שכל מקום שיש מציאות של חולי, אף אם אין בה תודעה או הכרה, יש מקום למצווה של ביקור חולים.

הריטב"א במסכת נדרים (דף מ ע"א) הביא שני צדדים במצות ביקור חולים מצד הטובה לחולה ומצד חיזוק המבקר. וכתב: "יש בה תועלת לחולה, שמתוך שבא חברו לבקרו נחה דעתו ונעשה לבו שמח, וגם המבקר מרחם ומתפלל עליו ונותן לבו לשוב בתשובה, שמא באה עליו מידה זו גם עליו". ואם כן, אף כשהחולה איננו מרגיש, יש בביקור תועלת למבקר עצמו, והוא חלק מהמצווה.

רבנו יונה בספרו שערי תשובה (שער שלישי אות כג) הרחיב את ענין זה וכתב: "כל המבקר את החולה יוסיף עליו חיים, לא רק במעשיו אלא בכוונתו, כי כל המבקש רחמים לחברו נענה תחילה". הרי שהמצווה חלה גם כשהמבקר הוא הפועל, ואין תלות במצבו של החולה.

מכל האמור עולה, שלדעת ראשוני הדורות, מצות ביקור חולים איננה פעולה דו צדדית אלא מצוה מהותית של דבקות בדרכי ה',

גם לנשמה מגיע אוכל

חקירות הגות
מחשבה חידודים
ואקטואליה
על פי סדר
פרשיות השבוע

ההלכה אינה מוותרת על הקשר הנפשי והרוחני, כי הנשמה שומעת גם כשאוזני הבשר סתומות.

מִרְן הַגִּרְשִׁיז' גם הוסיף באותו הקשר כי "המצווה איננה מותנית בתועלת הנראית, אלא בחובה האנושית והאמונית לדבוק בדרכי חסד. ואם בא הקדוש ברוך הוא בעצמו לבקר את אברהם אבינו, מי יאמר לנו היכן פוסקת חובת הביקור?"

ובשו"ת אז נדברו (חלק י סימן מג) כתב הגאון רבי יחזקאל רוט: "גם אם אין החולה מגיב כלל, עצם הביקור הוא קיום מצוה. שהרי מצינו בביקור השכינה אצל אברהם שלא נאמר לו דבר, ועם כל זה נקרא ביקור. ומכאן שכל נוכחות לשם מצוה ביקור שמה עליו".

וכן כתב הגאון רבי חיים קניבסקי זצ"ל, כפי שהובא בספר דעת נוטה (עמוד שנו): "הנכנס לבקר חולה אף שאינו מדבר ואינו רואה, יש בזה קיום גמור של מצוה, כי אינו תלוי בידעית החולה אלא במעשה המבקר. ואם מתפלל עליו שם, מעלת התפילה מרובה לפי שהשכינה שורה למעלה מראשותיו של החולה".

ומו"ר הגאון רבי מאיר מאוזו זיע"א כתב בתשובה שבספר מים חיים (חלק ג סימן רלח): "ביקור חולה הוא גילוי אהבה לנפש ישראל. ואם גם החולה אינו מדבר, הרי נשמתו קיימת וקשורה לשורשה, ומרגישה בשורשה את הביקור. וודאי שמצווה גמורה היא".

וכן דעת הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל בספרו אור לציון (חלק ג פרק לג), שהאריך לבאר כי אף חולה חסר הכרה יש בו צד של חיים, והמצווה נוהגת בו כשם שהיא נוהגת בכל חי. "וכל המבקר מבקש עליו רחמים, וכיון שהוא חי, הרי זו תפילה של חסד וחיים, ונחשב לו קיום גמור של המצווה".

ובשו"ת משנה הלכות (חלק ט סימן רכה) כתב הגאון רבי מנשה קליין זצ"ל: "דומה הדבר למי שמתפלל על חולה רחוק שאינו רואהו, ואף על פי כן הרי זה בכלל ביקור חולים, כי עיקר המצווה איננו בהנאה גופנית של החולה אלא בהשתתפות המבקר בצער".

עוד כתב הרב יעקב בלוי בספרו משמרת הקודש (עמוד תקיג): "אין מצות ביקור חולים מצטמצמת בגוף האדם בלבד, אלא בכבוד החיים שבו. ולפיכך גם אם אינו מדבר ואינו נושם בכוחות עצמו, המצווה חלה בו כל זמן שלא נסתלקה נשמתו".

נמצא לפי כל דבריהם, שאין גבול גופני למצות ביקור חולים. גם אדם שאיבד דעתו, תודעתו, ואפילו תגובתו הפיזית, עדיין בכלל המצווה הוא, משום שחיותו גם כשהיא חבויה נחשבת חיות, והנפש מרגישה.

לאחר שנתבררו דברי הראשונים והאחרונים, נבוא עתה אל בירור הנפקא מינות המעשיות היוצאות מכל דבריהם, שבהן מתברר כיצד ההכרעה בשאלה אם מצות ביקור חולים שייכת גם בחולה חסר הכרה, או שמא רק במי שמכיר ומרגיש, משפיעה על מעשה המצווה ועל גבולותיה למעשה.

הנה אם ננקוט כדעת הגאון רבי יצחק זילברשטיין שכתב בחשוקי חמד (בבא מציעא ל ע"ב) שעיקר המצווה הוא לעודד את החולה, לדאוג לצרכיו ולהתפלל עליו, לכאורה חולה שהוא צמח שאין לו כל הכרה ולא ניתן לעודדו או לדבר עמו, אין כאן קיום מלא של מצות ביקור חולים אלא מקצתה בלבד, מצד בקשת הרחמים בלבד. אולם גם לשיטה זו יש נפקותא גדולה כי אף שמצות ביקור חולים חסרה את שלמותה, מ"מ חלה בה חובה מדרכי חסד ותפילה. נמצא שאם אדם יכול לעמוד ליד מיטת החולה ולהתפלל עליו, הרי הוא מקיים עיקרה של המצווה, ואף יותר מזה לפי המבואר בגמרא בנדרים (מ ע"א) ששכינה שורה למעלה מראשותיו של החולה, נמצא שמתפלל במקום השראת שכינה, ודבר זה עצמו מצוה רמה ונשגבה.

ולפי דברי הרא"ש בפרושו על התורה (בראשית יח א) שכתב שנלמד מ"וירא אליו" ולא "וידבר עמו" ללמד שיש מצוה לבקר

ולכן גם במי שהוא "צמח", שחסר בו תגובה גופנית או הכרתית, יש קיום גמור של מצוה זו.

בין אחרוני הפוסקים מצאנו עיסוק מיוחד בשאלה זו, שהרי היא משלבת בין יסודות ההלכה ובין רגישות אנושית עמוקה. בשו"ת חשוקי חמד (מסכת בבא מציעא דף ל ע"ב) כתב מרן הגאון רבי יצחק זילברשטיין: "נשאלתי אם מצוה לבקר חולה שהוא 'צמח', שוכב על מיטתו כאבן, אינו רואה ואינו שומע, והרופאים אומרים שלא ישוב להכרה לעולם, והאם חייבים בניו לבקרו. ונראה כי עיקר מצות ביקור חולים היא לדאוג לצרכי החולה, לעודדו ולהתפלל עליו. לפי זה אין טעם לבקר אצל 'צמח', שצרכיו נעשים ואין מה להוסיף עליהם, וגם לא ידוע אם יש טעם להתפלל עליו, שהרי ריפוי תלוי בנס גדול". אך מיד הוסיף וכתב: "אף על פי כן, ראוי שיבקרוהו, משום שנמצאים בחדרו הרופאים והאחיות, וכשרואים שיש לו מבקרים ודואגים, מתייחסים אליו ביותר כבוד ומשתדלים יותר בטיפולו". דבריו מלמדים על מבט מציאותי המשולב עם מבט אמוני שאין לפטור את הביקור, מפני שגם בביקור כזה מתגשמת מצות חסד, אם לא בגוף החולה עצמו, הרי בסביבתו וביחס כלפיו.

והנה ברא"ש על התורה (בראשית יח א) כבר נרמז יסוד זה, שכתב: "נראה דמכל מקום יש מצוה לבקר אף אדם שאינו שומע ואינו רואה, שנאמר וירא אליו, ולא נאמר וידבר עמו, ובא ללמד דרך ארץ שיש לבקר החולה אף שלא ידבר עמו כלל". מדברי הרא"ש הוכיחו גדולי האחרונים, כי אף כשהחולה חסר כל תקשורת עם סביבתו, מ"מ מצוה לבקר, מפני שעצם הביקור יש בו נחת רוח לנפש, וכבוד לחיים שבקרבו.

מרן החיד"א בספרו ברכי יוסף (יו"ד סימן רמד) דן בשאלה אחרת אך יש בה ללמד לענייננו האם חייב אדם לעמוד מפני חכם סומא. וכתב בשם הגמרא בקידושין (לא ע"ב) שרב יוסף, שהיה סומא, היה עומד כששמע את אמו נכנסת ואומר "איקום מקמי שכינתא דאיתא". הרי אף שלא ראתה האם שבנה קם בפניה, מכל מקום עשה זאת לכבוד השכינה, ומכאן ראיה שפעולה הנעשית לשם מצוה ולקדושה יש לה ערך אף כשאין מקבל אנושי חש בכך. ועל כן למד החיד"א שגם מי שמבקר חולה שאינו חש בו, מצוה בידו, מפני שכבוד החיים עצמו הוא המצווה.

וכן העלה מו"ר הגאון רבי משה שטרנבוך בספרו שו"ת תשובות והנהגות (חלק ב סימן תעח): "מכל מקום ראוי לבקר גם חולה שאין בו דעת, כי מצות ביקור חולים איננה רק כלפי החולה, אלא גם כלפי המבקר, שמתעורר לרחמים ומתפלל, וגם סביבתו של החולה נזכרת לטובה ומתעודדת. ועוד, כי כל מצוה של חסד אינה נמדדת רק בפועל ההנאה של המקבל, אלא בכוונת הלב של העושה לשם שמים".

ומרן הראשון לציון הגאון רבי יצחק יוסף חזק יסוד זה בתשובתו בעניין ביקור חולים לחולה מורדם ומונשם, וכתב (ילקוט יוסף, ביקור חולים): "חשוב מאד לבוא ולבקר גם אדם המורדם או חסר הכרה, מלבד שמתעורר לב המבקר לבקש עליו רחמים, עוד יש בזה סיוע ממש, כי הרופאים רואים שיש דורש ומבקש ומתייחסים אל החולה בכבוד ובהירות יתרה". דבריו מלמדים שכאשר ניכר שיש קרובים ודואגים, זה עצמו מחולל תוצאה של חסד מעשי, והרי זה גוף המצווה.

נמצאנו למדים כי לדעת אחרוני הדורות, גם חולה שהוא "צמח" בכלל מצות ביקור חולים הוא, הן מצד שהמבקר עצמו מקיים מצוה של חסד ותפילה, הן מצד כבוד החיים והשגחת ה', והן מצד השפעת הביקור על סביבת החולה והטיפול בו.

הגאון רבי שלמה זלמן אורבאך זצ"ל, כפי שמובא בספר נשמת אברהם (יו"ד סימן של"ה ס"ק א), נשאל האם יש תוקף למצוות ביקור חולים כשאין לחולה הכרה כלל, והשיב: "ודאי שאין חס ושלום לבטל מצוה זו, שהרי אין אנו בקיאים מה מרגיש החולה, ויתכן שעמוק בתוך נשמתו הוא חש בנוכחות המבקרים. ועוד, כי עצם העמידה לפניו והתפילה עליו היא גוף המצווה". דבריו מגלים רובד עמוק: גם כשהמדע מכריז על "חסר הכרה",

חולה אף שלא מדברים עמו, הרי שנפקא מינה ברורה שאף חולה חסר הכרה, או שמצוי בתרדמת עמוקה, בכלל מצות ביקור חולים הוא, שהרי גם אברהם אבינו לא נזקק לדיבור, והקב"ה בכל זאת נקרא "מבקר חולים". וכן לדעת הגאון רבי שלמה זלמן אוירבאך זצ"ל (נשמת אברהם יו"ד שלי"ה) שהעיקר במצווה הוא עצם הנוכחות של המבקר, שהרי אין אנו יודעים מה מרגישה נשמת החולה, נפקא מינה הלכתית היא שגם במוסדות רפואיים שבהם החולה מנותק ממודעות יש מצוה להיכנס לחדרו, לעמוד ליד מיטתו, ולומר עליו תפילה, אף שאין תגובה חיצונית כלל. ובאופן זה יש גם השלכה על זמני הביקור שאין צורך לשהות זמן מרובה, אלא עצם העמידה והפנייה לבורא העולם נחשבת קיום שלם של המצווה.

עוד נפקא מינה נוגעת לשאלה האם יש להקפיד לבקר תדיר, או שמא די בביקור אחד. לשיטות הסוברות שעיקר המצווה היא השתתפות בצער החולה ועידודו, הרי שאין תדירות מועילה כאשר אין הכרה. אבל לשיטות הסוברות שעצם ההימצאות לידו היא קיום מצוה, כמו הרא"ש והחיד"א, הרי שיש מקום להחמיר ולהרבות בביקורים, שהרי כל כניסה היא קיום בפני עצמו. נפקא מינה נוספת נוגעת לדין טומאה לכוהנים. אם חולה שהוא צמח מצוי במצב שאין רואים בו תועלת של ממש מן הביקור, לדעת החולקים אין להתיר בזה טומאה אפילו מדרבנן, שהרי אין כאן צורך גדול. אולם לדעת האחרונים הסוברים שכל ביקור הוא מצוה עצמאית וקדושה, הרי שגם כהן שאינו עובר על איסור תורה יכול להקל בביקור כזה אם אין בו חשש טומאה גמורה, שהרי מדובר בחסד של אמת.

עוד יש נפקא מינה לעניין שליח מצוה. אם החולה רחוק, האם יש טעם לשלוח שליח שיבקר. לשיטת הרמב"ן והרא"ש שעיקר המצווה היא תפילה ובקשה, הרי שגם אם המבקר אינו קרובו אלא שליח שמגיע במקומו ומתפלל, נחשב לו קיום שלם, ואילו לדעת מי שסובר שעיקר המצווה הוא בנוכחות המבקר עצמו לשם השתתפות בצער, אין מועיל שליח.

וכן יש נפקא מינה למעשה לגבי שבת ויום טוב, אם מותר לבקר חולה במצב כזה כאשר יש טורח גדול או חשש חילול שבת. לפי הסוברים שהמצווה נוהגת גם כשאין הכרה, הרי שכל עוד אינו עובר על איסור, יש מצוה ללכת גם ביום שבת, שהרי זו גמילות חסדים של מצוה.

נפקא מינה נוספת ועצומה נוגעת לחולה שיש ספק אם הוא מרגיש או לא. לפי דברי הגאון רבי שלמה זלמן אוירבאך שהביא ראיה מנשמת האדם שהיא חשה גם כאשר הגוף אינו מגיב, הרי שספק זה מצטרף לחובת חסד דאורייתא, וחייב לבקר מדין "ספק דאורייתא לחומרא".

נמצא לפי כל זה, שאין לפטור עצמו מלבקר אף חולה שאין בו הכרה, לא מצד החובה ולא מצד הסגולה. יש בכך קיום של תפילה, של חסד, ושל כבוד החיים.

לאחר שהתבאר דברי ההלכה, נפנה עתה לעומקה הרעיוני של מצות ביקור חולים, ונראה כיצד מצוה זו איננה רק גמילות חסד שבין אדם לחברו, אלא שער של דבקות בה' ממש, שדרכו נגלית בנוכחותו של השם בעולם החולי והכאב.

הרי כבר נאמר בגמרא במסכת סוטה (דף יד ע"א): "מה הקב"ה ביקר חולים, אף אתה בקר חולים". ומדקדקים בעלי הסוד כי לשון "וירא אליו ה' באלוני ממרא" (בראשית יח א) – רומזת על גילוי שכינה ממש בתוך כאבו של אדם. שהרי הקב"ה לא בא לדבר, אלא "וירא אליו" בלבד. ללמוד שברגעים שבהם האדם מושפל בגופו ומוטל על ערש דווי, שם מתגלה ביותר נוכחות השם יתברך. וכשם שהקב"ה נכנס אל אוהלו של אברהם, כך נדרש כל אדם להיכנס אל סבלו של הזולת, לא לברוח ממנו.

הרמב"ן בתורת האדם (שער המיחוש) כתב שביקור חולים נועד להעמיד את האדם מול שבריריות החיים, ומתוך כך להתמלא

בענווה וברחמים. זהו מעמד של התבוננות, לא רק מעשה חסד. לכן אמרו חז"ל "כל המבקר את החולה נוטל אחד מששים מחוליו" (נדרים מ ע"א), מפני שהמבקר שותף בנשיאת צערו של חברו, ומתוך כך נשאו שניהם יחדיו לפני כסא הרחמים. וכך ביאר הרבי מפאסצנה זצ"ל בספרו אש קודש (דרוש לחנוכה תש"א): "כשאדם נוגע במציאות של כאב, ונכנס לאוהל החולה, הוא פוגש את השכינה עצמה. כי השכינה בגלות עם האדם הסובל, והמבקר נעשה חלק מן הגאולה, כי הוא מעלה את הסבל למקום של אור". נמצא שביקור חולים אינו רק חסד, אלא עבודת קודש ממש.

וכשם שכתב הרמח"ל בספרו דרך ה' (חלק ד פרק ח): "השם יתברך ברא את העולם על מנת שיתדמה האדם לו במעשיו, ויהיה הוא גומל חסד כמו בוראו". וכשהוא מבקר את החולה, הרי הוא כעומד באוהלו של אברהם, וממלא את העולם באותה מידת רחמים אלוקית.

ולפי זה מובן גם עומקה של מצוה זו בחולה שהוא "צמח" שאין בה תגובה חיצונית כלל. כי הרי דווקא שם נבחנת אמונת האדם אם הוא פועל למען השם או למען עצמו. כשיש מענה, החסד קל. אבל כשאין מענה, כשאין חיוך, ואין תודה, ואין הכרה אז נבחן עומק כוונת הלב. אם עושה לשם שמים, הרי זה חסד אמיתי שאין לו גבול.

ובזה מבואר דברי מרן הגרש"ז אוירבאך זצ"ל (נשמת אברהם שם), שאמר כי "גם כשאין החולה מגיב, הנשמה שומעת, והלב יודע". כי בעולם הרוח אין שתיקה גמורה, וכל דיבור של תפילה או אהבה נשמע במעמקי הנשמה.

ומכאן אנו למדים כי מצות ביקור חולים מגלה לאדם את סוד הקיום: שאין החסד נמדד בתוצאה אלא בכוונה, ואין החיים תלויים רק בהכרה אלא בנשמה. ומכאן יסוד אמונה אדיר שגם בחולי, גם בשתיקה, גם באדם שאין בו דעת, עדיין שורה בו צלם אלוקים, והקרבה אליו היא קרבה אל השם יתברך.

כאשר התורה מגלה לנו את ביקורו של הקב"ה אצל אברהם, אין זה רק סיפור של חסד, אלא פרק בהבנת מהות החיים והאדם. "וירא אליו ה' באלוני ממרא" השכינה מתגלה דווקא במקום החולשה, לא בהר סיני ולא בקולות וברקים, אלא באוהל של אדם כואב, ביום שלישי למיתו. ובזה מלמדת התורה כי גדלות האדם אינה נמדדת ביכולתו לפעול, אלא ביכולתו להרגיש, להיות נוכח, לשאת את כאבו של הזולת.

החולי הוא שבר שבו מתגלה סוד הנשמה. כשהגוף דומם והדיבור נדם, הנשמה עוד מדברת. זהו יסוד האמונה שהאדם אינו רק גוף מתפקד אלא ניצוץ אלוקי. והמבקר את החולה, אפילו שאין לו למי לדבר, כאילו עומד מול אותו ניצוץ ומכריז: אתה עדיין חי, אתה עדיין בן אלוקים.

אמר רבנו בחיי בפרשו על התורה (בראשית יח א): "הקב"ה רצה להראות לעולם שאין חולי ולא מכה שאין עמה השגחתו, כי כאשר אדם מצטער בגופו, השכינה עמו בצרתו". והנה עומק דבריו כשאדם נכנס לבקר חולה, הוא נכנס גם אל תחום ההשגחה, אל המקום שבו השכינה שרויה בצער, ונעשה שותף לנחמתה.

ומכאן נבין את עומק לשון חז"ל "כל המבקר את החולה נוטל אחד מששים מחוליו" (נדרים מ ע"א). אין הכוונה לחלוקה פיזית של חולי, אלא לשיתוף רוחני. המבקר נוטל מעט מן הכאב, כדי להקל על חברו, וממילא נושא עמו חלק מן האלוקות שנמצאות בצער. זהו סודו של חסד המבקר – הוא מקטין את הפער בין אדם לאדם, ומקרב את העולם לגאולתו.

המהר"ל מפראג בנתיבות עולם (נתיב גמילות חסדים פרק ב) ביאר שהביקור הוא ביטוי למידת האחדות שבבריא. "כי מי שנכנס לבקר חולה מראה בזה שאינו נפרד ממנו, אלא מרגיש עמו כאילו הוא עצמו חולה, ובזה נעשה כל ישראל גוף אחד". ולפי זה, מי שנכנס לבקר חולה שהוא צמח, גם אם אין תקשורת בינו לבין, הרי הוא מאחד את נשמתו עם נשמת חברו, ומגלה בזה את האחדות האלוקית שבכל נפש מישראל.

כל ביקור בבית חולים הוא כניסה למקדש קטן, שבו שורה שכינה למעלה מראשותיו של החולה. יש אנשים שמתרחקים מחדרי חולים, כי הם אינם יודעים מה לומר. אך המצווה מלמדת שאינך נדרש לדבר די בכך שתהיה שם. לפעמים מילה מיותרת, אך מבט של חמלה הוא רפואה. וכשם שהקב"ה "נראה" אל אברהם ולא דיבר עמו, כך גם האדם נדרש לפעמים רק להיראות, לנכוח, להביע נוכחות שקטה של לב.

נלמד גם כי מצות ביקור חולים איננה מוגבלת לבתי חולים. היא נוהגת בכל אדם שנפשו נחלשה, שנשבר, שנמצא בצער. כל ביקור בבית אלמן, כל שיחת טלפון לנפש עייפה, כל חינך לאדם מדוכדך הכל בכלל ביקור חולים. כי "חולה" איננו רק הגוף, אלא גם הלב. ועל כן, כאשר אדם מבקר חולה שאיננו מגיב, או שוכב דומם, הוא למעשה מלמד את עצמו להקשיב. ללמד את ליבו לחוש גם כשאין מילים. להאמין שגם דומם יש בו נשמה. וזו מהות התורה לראות חיים בכל ניצוץ של חיים.

ובדור של טכנולוגיה וקרירות, יש להחיות מחדש את האמנות של ביקור חולים: לא לשלוח הודעה, אלא לגשת, לשבת, להניח יד. כי המגע האנושי הוא השליח הנאמן של השכינה. ומי שמניח יד על כתפו של חולה כאילו הניח את ידו על כתפה של השכינה עצמה, שהרי "עמו אנכי בצרה".

עיקר העניין: נמצאנו למדים, כי מצות ביקור חולים איננה נמדדת בהכרתו של החולה, אלא בעצם קיומו כחי, כמי שנושאת בו נשמה אלוהית. כל עוד ניצוץ חיים בו חובת הביקור במקומה עומדת. אפילו חולה שאין בו דעת, ואפילו "צמח" גמור, הרי הוא בכלל חי, והמבקר מקיים מצוה גדולה. יש בכך תפילה, יש בכך חסד, יש בכך קידוש השם. המבקר אינו רק מסייע לחולה, אלא מצטרף למעשה הבריאה לגילוי הרחמים בעולם.

ביסודו של דבר, "וירא אליו ה' באלוני ממרא" איננו רק סיפור על ביקורו של הקב"ה, אלא תבנית נצחית של יחסו אל האדם. כשאברהם היה כואב, הקב"ה לא שלח שליח, לא שלח רפואה בלבד, אלא בא בעצמו, בלשון ראייה, לא בלשון דיבור. ללמדך, כי עצם הנוכחות היא רפואה. מי שנמצא ליד הסובל, מי שמניח יד, מי שמקשיב בשתיקה הרי הוא מהלך בדרכיו של מקום.

ומכאן נפתח פתח של אמונה ומוסר: גם כשאין תקשורת, גם כשהחולה דומם כעץ, הרי לא נדם צלם האלוהות שבו. הנשמה חשה, והרוח שומעת. וכל מבקר חולה כזה, מבקר בעצם את חלקו של האלוהי שבמצאות.

כי הקב"ה לא ציווה עלינו להיות רופאים בלבד, אלא להיות שליחי חסד. כשאדם הולך אל מיטת החולי ואומר "א-ל נא רפא נא לוי", הוא איננו רק מתפלל על הזולת הוא מתקן את העולם. הוא מגלה כי גם במקום שאין חיים נראים לעין, יש חיים נצחיים של רוח.

ובזה נסגר המעגל שפתח בו אברהם אבינו: באותו יום שלשי למילתו, שעה שהיה דואב ונכאב, הופיע עליו השם יתברך באהבה, ללמדנו כי דווקא שם, במקום הכאב, נולדת הקדושה. וכך נותרה המצווה בידינו לבקר את החולה, כל חולה, בכל מצב, ולומר לו בלב: אינך לבד.

וכל הנכנס אל בית החולה, אפילו בשתיקה, אפילו לדקה, נוגע בשולי גלימתה של השכינה. שם, באוהל החום והחולשה, מתגלה חסדו של עולם. ומי שמבין זאת הרי הוא מבקר לא רק את גופו של אדם, אלא את נשמתו, ומחיה אותה באור.

כי ביקור חולים איננו רק מעשה הוא הכרזה: החיים הם קדושים. וכל עוד נשמה באף שם המקום הקדוש ביותר בעולם.

4. חולה שמתייסר הרבה האם מותר לבקש עליו רחמים שימות?

מנוחה, והרופאים כופלים את כפיהם ואומרים שאין תרופה. המשפחה מותשת, התלמידים עומדים ומתפללים, ובתוך הלב עולה שאלה שעל גבול הדמעה והיראה. האם מותר לפתוח פה

וכך ביאר הרמח"ל בספרו דעת תבונות (קכד): "האדם נברא להיות ממשיך רחמים לעולם, וכאשר הוא מרחם הוא מעורר את מידת הרחמים העליונה". נמצא כי המבקר את החולה איננו רק מקיים מצוה, אלא פועל בעולמות העליונים מעורר רחמים, משנה גזרות, וממשיך אור רפואה לכל העולם.

ומכאן נבין עומק ענינה של מצוה זו גם בזמן שאין תגובה, כי דווקא אז החסד הוא טהור מכל נגיעה. מי שנכנס לחדר שבו שוכב אדם דומם, ומתפלל עליו בלחש, מגלה חסד שאיננו תלוי בגמול, ומאיר בעולם נקודה של אור שאיננה נכבית לעולם.

הנה מצות ביקור חולים היא אחת המצוות הנדירות שבהן מתבררת לא רק מידת החסד שבאדם אלא גם עוצמת נאמנותו לברית האנושית. האדם נשלח אל מיטת החולי לא רק כדי לסייע לחברו אלא כדי לגלות מי הוא באמת. האם הוא אוהב רק כשהכול מחייך אליו, או שמא הוא מסוגל לאהוב גם כשהשני דומם, פגוע, חסר הכרה, ואינו מסוגל להשיב לו דבר.

אמרו חכמים (אבות פרק ו משנה ו): "גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה", וביאר רש"י שם שצדקה נעשית רק לעניים, וגמילות חסדים בין לעניים בין לעשירים, בין בחיים בין במתים. ובעניין זה, המבקר את החולה שאינו מגיב, כאילו מבקר את הנשמה כשהיא מנותקת מן הגוף. הוא גומל חסד עם האדם עצמו, לא עם תועלתו.

החפץ חיים בספרו אהבת חסד (חלק ג פרק ג) כתב: "הנכנס לבקר חולה, אל ישער בלבו מה תועלת בדבר, כי לא נמדדת מצות חסד בפירותיה אלא בכוונת הלב, ובמסירות הנפש של המבקר". לפיכך אדם הנכנס לחדרו של צמח או חסר הכרה, ומתפלל עליו או מניח יד על כתפו ברוך אף שאין החולה מרגיש, הרי עשה חסד אמתי, חסד שאין עמו גמול, והוא החסד היקר ביותר לפני הבורא.

בעל ספר החינוך (מצוה תצט) כתב יסוד גדול: "מצות ביקור חולים היא כדי לעורר רחמים בלב האדם, כי רחמיו של הקב"ה מתעוררים לפי מידת הרחמים שבבניו". נמצא שמי שמבקר חולה שאין לו הכרה, לא רק שגומל חסד, אלא שהוא מלמד את עצמו לרחם גם כשאין מענה, ומצרף את עצמו למידת הרחמים העליונה.

וזהו עומק דברי המדרש (ויקרא רבה פרשה לד): "אשרי משכיל אל דל זה המבקר את החולה". שהרי דלותו של החולה אינה רק בגופו אלא גם במצבו הנפשי, וכשהוא נעשה "דל" ממש חסר כוח, חסר דיבור, חסר תודעה שם מתגלה "המשכיל אל דל", מי שזוכה להשכיל מהו חסד שאין לו גבול.

ואכן כתב רבי אליהו דושניצר זצ"ל (לקט ביאורי אגדות): "הביקור איננו רק נחמה לחולה אלא תיקון למבקר, שמרגיש את צער חברו עד שנעשה כאילו הצער שלו, ומתוך כך מתקנים רחמיו של אדם". ומי שמבקר חולה צמח, הרי הוא מתקן את רגשיו במידה שאין למעלה ממנה לרחם בלי לשמוע, לאהוב בלי לדעת, לתת בלי לקבל.

וממילא יש כאן יסוד מוסרי עמוק: אדם שנכנס לבקר חולה שאיננו מגיב, מלמד את עצמו שהחיים אינם נמדדים ביכולת לתקשר, אלא בעצם היות האדם בן אלוהים. הוא לומד לכבד את עצם החיים, את הנפש הטמונה בגוף השותק, ובזה הוא נעשה שליח של הקב"ה לגלות שכבוד האדם אינו תלוי במודעותו אלא בעצם צלם אלוהים שבו.

ומכאן ניקח עמנו תבונות לחיי היום יום: כשאדם הולך לבקר חולה, הוא נבחן אם הוא בא "לבקר" או "לברוח". האם בא לשאת עמו מעט מן הכאב, או רק כדי לצאת ידי חובה? התורה מלמדתנו שהחולה איננו נטל על החברה אלא הזדמנות לקדושה.

לפני מלך מלכי המלכים ולבקש רחמים שימות, לא מתוך ייאוש חלילה, אלא מתוך אהבה עמוקה ונדיה המבקשת לסיים את סבלו. האם תפילה כזו היא חסד של אמת או חלילה פגיעה בקדושת החיים. האם זהו ויתור או דבקות. מה אמרו חז"ל, מה הורו גדולי הראשונים והאחרונים, היכן עובר הקו בין בקשת חיים לבין בקשת מנוחה. והיכן עומדים קרובי משפחה, בנים ותלמידים, בשעה שדמעוניהם מבקשות לומר דבר שאין המלים סובלות.

"וירא אליו ה' באלוני ממרא" (בראשית יח א), וכתב רש"י בפרשו על התורה שבא לבקר את החולה, ללמדך דרך ארץ שהמבקר את החולה מקיים מצוה גדולה ומדבק במידותיו של מקום. ובפרוש הרמב"ן על התורה כתב שמפני שמצינו שהקב"ה בא לבקר את החולה הרי זו ראייה שמצות ביקור חולים היא בכלל מצות ההליכה בדרכיו, שנאמר "והלכת בדרכיו", שכשם שהקב"ה מבקר חולים כך גם אנו נצטוו לעשות כן. אולם הרמב"ן בספרו תורת האדם (שער המיחוש דף טז ע"א) הרחיב ואמר שעיקר טעם מצוה זו איננו רק הליכה בדרכי ה' אלא גם כדי שביקש המבקר רחמים על החולה, ובלשונו "הלכך כל המבקר את החולה ולא ביקש עליו רחמים לא קיים מצוה זו". ומכאן עולה שמצות ביקור חולים איננה שלמה אלא אם כן נלווית אליה תפילה מעומק הלב על רחמי שמים.

רבנו בחיי בפרשו על התורה כתב שהפסוק "וירא אליו ה'" רומז להשראת השכינה על ראשו של החולה, שהרי נאמר "ה' יסעדנו על ערש דוויו" (תהלים מא ד), ומכאן שבשעת חולי גדולה ביותר יורדת שכינה לסעוד את האדם ולהשרות עליו רחמים. ומבואר שמי שנכנס לחדר חולה נכנס למקום קדוש, מקום שבו ניכרת השכינה עצמה. לכן מצות ביקור חולים היא כעין כניסה למקדש מעט, מקום שבו הרחמים מתעוררים.

הרא"ש בפרשו על התורה מבאר טעם נוסף על פי דקדוק לשון הפסוק, מדוע נאמר "וירא אליו" ולא נאמר "וידבר עמו". ללמדך כי עצם הראייה והנוכחות לצד החולה היא גופה מצוה, גם כשאין דיבור, גם כשאין שיח, גם כשאין תקווה, שהרי אברהם אבינו ביום שלישי למילתו היה חלוש מאוד, ואף על פי כן נתגלה אליו הקב"ה, אף שלא דיבר עמו דבר, אלא בא בעצם בראייה, ללמדנו שגם ביקור שאין בו דיבור אלא נוכחות בלבד, הרי הוא חסד של אמת.

והמהר"ל מפרג בספרו גור אריה על התורה מבאר שביום הראשון למילתו של אברהם לא בא הקב"ה לבקר לפי שעדיין לא היה נחשב כחולה אלא כחבול באבר אחד, ורק ביום השלישי שהוא חלוש בכל גופו נחשב כחולה של ממש, וממילא בא לבקר, ללמדך שמצות ביקור חולים שייכת במקום שיש בו חולשה של גוף ונפש ולא רק פגיעה קלה, אולם עצם הביקור, גם אם אין ביכולת המבקר להועיל במעשה או בתפילה, הרי יש בו חיזוק מוסרי ונפשי שהוא עצמו מרפא.

עוד מצינו במזרחי על התורה שתירץ מדוע נאמר "ביום השלישי", מפני שביום זה גוברת חולשת הגוף ומתגבר הצער, ולפיכך דווקא אז בא הקב"ה לבקר, ומוסיף המזרחי שאף על פי שבמים הראשונים יש סכנה גדולה יותר, מכל מקום אין השכינה באה לבקר אלא בשעה שהחולה עצמו מרגיש את חוליו, דהיינו ביום השלישי, כי הביקור בא לעורר את לב האדם ולא את גופו בלבד.

ובשפתי חכמים שם הביא בשם מרן השולחן ערוך (יו"ד סימן של"ה ס"א) שאין מבקרין את החולה ביום הראשון וביום השני של חוליו, משום שעדיין אין דעתו נוחה בכך, אלא ביום השלישי בלבד, וממילא מבואר שטעם הדבר הוא שביום זה מתעוררים הרחמים ביותר. ועל פי זה ביאר הב"ח (יו"ד סימן של"ה) שהטעם שאין מבקרין את החולה מיד הוא כדי שלא להרע מזלו ולקרוא עליו שם חולה בלא צורך, אך אצל הקב"ה אין חשש כזה, ולכן אין זה מונע את הביקור האלוקי ביום הראשון, אלא ללמדנו

שהביקור נועד לעורר רחמים בלב האדם, וכיוון שביום השלישי הלב נשבר ביותר, שם מקומו של הביקור.

נמצא מכל דברי המפרשים כי יסוד מצות ביקור חולים הוא שילוב של נוכחות, תפילה, וחיזוק הלב, אך עיקר המצווה הוא מעשה החסד והנוכחות של המבקר לצד החולה, בין אם יכול להתפלל עליו ובין אם אינו יכול. ומכאן נפתח הפתח לשאלה הרגישה שלפנינו: כאשר חולה מתייסר מאוד, האם גם אז יש לבקש עליו רחמים שיחיה, או שמא יש מקום לבקש רחמים שימות וינוח מייסוריו, האם הביקור נועד רק לעורר לב לתפילה לרפואה, או גם לעורר לב לרחמים גמורים על נפשו של האדם שיצא ממכאובו.

בגמרא במסכת נדרים (דף מ ע"א) נאמר: "מעשה בתלמיד אחד מתלמידי רבי עקיבא שחלה, ולא נכנסו חכמים לבקרו, ונכנס רבי עקיבא לבקרו, ובשביל שכיבדו ורצו לפניו חיה, אמר לו רבי, החייתני. יצא רבי עקיבא ודרש כל מי שאין מבקר חולים כאילו שופך דמים. כי אתא רב דימי אמר כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה וכל שאינו מבקר את החולה גורם לו שימות".

הר"ן (על הרי"ף שם) כתב: "נראה בעיני פעמים שצריך לבקש רחמים על החולה שימות, כגון שמצטער החולה הרבה בחוליו ואי אפשר לו שיחיה". כלומר, עצם בקשת הרחמים איננה מוגבלת דווקא לחיים, אלא נמדדת לפי טובתו של החולה. יש שעה שהחיים עצמם הם צער מתמשך שאין בו נשימה, ושם מתגלה החסד האמיתי הבקשה על מנוחת הנפש. תפילה כזו איננה סתירה למצווה אלא היא שיאה, שהרי עיקרה של מצות ביקור חולים הוא לעורר רחמים אמתיים על האדם ולאהוב את נפשו בכל מצב.

בשאלות דרב אחאי גאון (שאלתא קנ"ד, אחרי קדושים) נאמר: "כל שאינו מבקר את החולה כאילו נוטל את נשמתו, דכד אזיל ומשאל וחזייה צעריה בעי עליה רחמי דלימות דכבר מתפח ומכסיפנא הלכך לא בעי רחמי". הרי שגם בדברי הגאון הראשון מבואר שאין חסד גדול מזה כשהתפילה נעשית לשם שמים, לא מתוך ייאוש אלא מתוך חמלה, באשר לפעמים המוות עצמו הוא רפואה.

בגמרא במסכת כתובות (דף קד ע"א) מסופר: "בשעת פטירתו של רבי אמרו חכמים כל האומר נח נפשיה דרבי יידקר בחרב. שפחתו של רבי עלתה לגג ואמרה עליונים מבקשים את רבי ותחתונים מבקשים את רבי, יהי רצון שיכופו עליונים את התחתונים. כיון שראתה כמה פעמים שנכנס ויצא לבית הכסא ואינו יכול לסבול, נטלה כד וזרקתו לארץ, שתקו החכמים ויצאה נשמתו של רבי". מכאן הוכיחו חז"ל שהבקשה על מיתה יכולה להיות בקשת רחמים גמורה. שהרי לא מתוך כפירה או חולשה באה תפילה זו אלא מתוך השתתפות בצער הצדיק, לראות את ייסוריו ולבקש עליו חסד אמיתי שלא יוסיף לסבול.

הרא"ש (בפירושו למסכת נדרים שם) מבאר: "דשפחתו של רבי הייתה חכמה בדיני התורה, ופעמים היו למדין ממנה". הרי שגם חכמתה נבעה מתום לב, שהכירה כי שעה יש לבקש חיים ושעה יש לבקש מנוחה. מתוך כך נתקבלה תפילה לפני ה'.

בתלמוד ירושלמי במסכת שבת (פרק י"ט הלכה ב') נאמר: "רב אדא בר אבהה נולד לו בן ונעשה פצוע דכא, והתענה עליו ומת". הרי שצדיק גדול ביקש רחמים שימות בנו מפני שידע כי טוב לו מותו מחייו, ולא מתוך שנאה אלא מתוך דאגה לטובתו הרוחנית שימות זכאי ואל ימות חייב.

בגמרא במסכת בבא מציעא (דף פד ע"א) נאמר: "נטרפה דעתו של רבי יוחנן, בעו רבנן רחמי עליה ונח נפשיה". ופירש רש"י ש"התפללו עליו שימות". ואם כן למדנו שבמקום שאין דעתו של אדם עמו, ותורתו משתכחת ממנו והוא מתייסר בהיותו חסר דעה, הרי תפילה על מיתתו עצמה היא בקשת רחמים.

במדרש ויקרא רבה (פרשה ל"ד סימן א') נאמר: "אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה', זה המבקר את החולה שכל המבקר את החולה פוחת לו אחד מששים מחוליו". וביאר המתנות כהונה שם שמצוות ביקור חולים כוללת גם הפחתת צערו הרוחני של

גם לנשמה מגיע אוכל

חקירות הגות
מחשבה חידודים
ואקטואליה
על פי סדר
פרשיות השבוע

אמתי הרי היא מצוה, כי רחמים אמיתיים הם המיישרים את הלב עם רצון הבורא. נמצא שגם לפי דרכו, תפילה על מיתת החולה במצב כזה היא תיקון המידות והליכה בדרכי ה', שאינן רק להחיות אלא להקל.

המהרש"א (כתובות קד ע"א) ביאר על מעשה שפחתו של רבי ש"תפילתה נתקבלה משום שבקשתה נבעה מלב טהור שראה את ייסורי

הצדיק ולא יכול היה לשאתם, ותפילתה נחשבה תפילת חסד, כי לא ביקשה על עצמה דבר אלא על מנוחתו של רב ישראל". ומתוך דבריו למדנו יסוד גדול, שכל תפילה שאין בה תועלת אישית אלא דאגה אמיתית לזולת אפילו על מיתה היא בגדר תפילת צדיקים גמורה.

בעל העקדה, רבי יצחק עראמה, בספרו עקדת יצחק (שער ע"ח) כתב כי "רחמים של אמת אינם תלויים בתוצאה אלא בכוונה", ולכן כשמבקש אדם על חולה שימות מתוך חמלה ולא מתוך קלות דעת הרי הוא מחקה את מידת הרחמים האלוקית עצמה, שאין בה רגש של אכזריות אלא של חמלה טהורה.

ונמצא מהדברים כולם יסוד מוצק וברור, שתפילה על מיתת חולה איננה נחשבת הפסקת חיים אלא שלמותו של החסד, כאשר המבקר מתבונן בצערו ורואה שאין לו עוד יכולת לעמוד בייסוריו, ומבקש עליו שינוח מן המכות, שיפטר בכבוד ובנחת ובשלום, שיזכה לשוב לנשמתו בלא צער, וזו עצמה מדרגת ביקור חולים האמתית.

בשו"ת חוות יאיר (סימן ר"ז) כתב להדיא כי אין להתפלל על מיתת החולה אלא אם כן ברור לרופאים ולקרובים שאין עוד שום סיכוי לרפואה, והחולה מצטער מאד עד שנוח לו מיתה מחיים. וז"ל שם: "אין להתפלל על אדם אלא שיתרפא, אך אם ברור כשמש שאין רפואה למכתו, והוא מתייסר הרבה, אזי הרחמים עליו שיהיה לו מנוחה, כי אין לך צער גדול מזה". מתוך דבריו למדנו כי לא רק שאין איסור גמור בתפילה כזו, אלא שהיא נובעת מחמלה אמיתית, אלא שצריך זהירות גדולה וידיעה ברורה שאין מדובר בתקוה של שווא.

הגאון רבי שלמה קלוגר בספרו טוב טעם ודעת (חלק א' סימן רנ"ג) חידד את הדברים וכתב: "דאין הכוונה שיקבש עליו שימות ממש, אלא שיקבש רחמים עליו שינוח מצערו ויעשה לו הקב"ה מה שיראה לטובה", ובה לא נחשב שמתפלל על המוות אלא מוסר את הדין לשמים. בדרך זו יוצאים ידי חובת התפילה מבלי לקבוע בדעת האדם דבר, אלא מוסרים הכל לרחמי שמים.

מִן הַגָּאוֹן רַבִּי עֹבַדְיָה יוֹסֵף זצ"ל בספרו חזון עובדיה (אבלות ח"א עמוד ל"ט) דן בשאלה זו באריכות וכתב: "דאף דהר"ן כתב שמותר להתפלל על החולה שימות, אין ללמוד מזה היתר גמור, אלא במי שייסוריו קשים מנשוא, ושואין שום תקוה שיתרפא, אבל סתם חולה, אפילו קשה, אסור לבקש עליו מיתה, כי אולי יזכה לנס או לרפואה". עוד הדגיש מִן הַגָּאוֹן כי תפילה כזו אינה נאה לבני המשפחה, כי יש בה נגיעה אישית בצער ובטרח, וראוי שתיעשה על ידי אחרים שנעדרים מנגיעה זו.

בשו"ת שבת הלוי (חלק ח' סימן רנ"ג) נשאל מו"ר מִן הַגָּאוֹן רַבִּי שְׁמוּאֵל הַלֵּוִי וואזנר זצ"ל האם יש מקום להתיר תפילה על מיתה לאדם גדול שסובל ייסורים נוראים, והשיב: "אין ראוי שקרוביו יתפללו על כך, מפני שנראים הדברים כמי שאינם רוצים בו, אך אם אחרים רחוקים יתפללו לשם שמים שינוח מייסוריו יש מקום להקל, ובלבד שתהיה כוונתם טהורה ולא מתוך רפיון לב". ועוד הוסיף שם: "כי יש נשמות יקרות אשר הייסורים נצרכים להן לתיקון, ועל כן מי יאמר כי טוב המוות מחיים".

הגאון רבי חיים פלאג'י זצ"ל בספרו חקקי לב (חלק י"ד סימן נ') כתב: "החולה שמתייסר הרבה, יוצאי יריכו לא יתפללו עליו לא לחיים ולא למיתה, אלא ימסרו הכל לבורא יתברך, ואחרים רשאים לבקש עליו רחמים שימות, אם ברור שהוא נצרך לכך". דבריו מתוקים ממרירותם, שכן ראה ברוח קדשו את הסכנה

החולה, ואפילו בדרך של תפילה על סילוק נשמתו, כשזהו החסד האמיתי בשעה שאין תרופה.

החיד"א בספרו ברכי יוסף (יו"ד סימן רמ"ד) מביא בשם האחרונים ש"יש שעה שאפילו לבן או לתלמיד אסור לבקש כן, כי אין כבוד לומר כן על אביו או על רבו, אך אחרים רשאים אם רואים שצערו גדול". ומבואר מדבריו שהשאלה איננה עצם ההיתר אלא מיהו הראוי להתפלל כך.

ובגמרא במסכת תענית (דף כג ע"א) מצינו בחוני המעגל שכאשר נשאר בודד אמר "או חברותא או מיתותא", ונענה ונפטר. הרי שהתורה מכירה בכך שגם המוות עשוי להיות חלק ממעשה החיים, מקום שבו האדם משלים את שליחותו ומתפלל על סיום ראוי.

נמצא שכל דברי חז"ל מתכנסים ליסוד אחד: מצות ביקור חולים ותפילת המבקר נועדה לעורר רחמים אמיתיים על מצבו של האדם, לא בהכרח להאריך את ימיו אלא להשיב לו מנוחה שלמה לפי רצון ה'. הרחמים אינם בהכרח בחיים, לפעמים הם במנוחה, ובשניהם מתגלה חסדו של הקב"ה הנותן חיים ומניח נשמות באוצר של שלום.

הרמב"ן בספרו תורת האדם (שער המיחוש דף טז ע"א) כתב בלשונו הקדושה: "הלכך כל המבקר את החולה ולא ביקש עליו רחמים לא קיים מצוה זו", ומבואר מדבריו כי עיקר קיום המצווה הוא בבקשת הרחמים על החולה, אולם לא פירש הרמב"ן האם רחמים אלו הם דוקא לרפואה או שמה תלוי הדבר במצבו של החולה, ולפי עניינו מבקשים עליו רחמים שיחיה או רחמים שימות. והרי לשון "רחמים" כוללת את שני הפירושים, שכן רחמים אמיתיים הם להיטיב עם החולה בכל דרך שהקב"ה יראה לטובה.

הר"ן (על הרי"ף נדרים מ ע"א) הביא בפירוש את הדברים וכתב: "פעמים שצריך לבקש רחמים על החולה שימות, כגון שמצטער החולה הרבה ואי אפשר לו שיחיה". ולשונו המדויקת מלמדת שהיתר זה איננו דבר שבקלות, אלא רק "פעמים" דהיינו במקרים נדירים שבהם ברור לכל שצערו של החולה רב עד שאין בו תקווה לחיים, ואז התפילה שימות היא חלק ממצות ביקור חולים גופה, כי תכלית המצווה היא החמלה ולא הארכת ייסורים.

בספר שאילתות דרב אחאי גאון (שאילתא קנ"ד פרשת אחרי קדושים) נאמר: "כל שאינו מבקר את החולה כאילו נוטל את נשמתו, דכד אזיל ומשאיל וחזייה צעריה בעי עליה רחמי דלימות דכבר מתפח ומכסיפנא". הרי שגאון הקדמונים קבע להלכה שהתפילה על מיתה כשהיא נובעת מרחמים אינה עבירה אלא מצוה, מפני שהמבקר נדרש להתבונן בצערו של החולה ולהרגישו, ומתוך הרגש הזה לבקש עליו את הטוב גם אם הטוב הוא מנוחה. הרמב"ם בספרו מורה הנבוכים (חלק ג' פרק נ') הביא יסוד מוסרי גדול בעניין זה, שתחום הטוב והרע איננו מוחלט אלא תלוי במצבו של האדם, ולפעמים הטוב האמיתי הוא שיפסקו ייסוריו, שכן אין רע בעולם אלא יחסיות הצער. ואף על פי שאין הרמב"ם מדבר שם ישירות על תפילה, הרי מתוך שיטתו משתמע שכשאין מקום לתקווה, טובת החולה במנוחתו.

רבנו בחיי בפרושו על התורה (בראשית יח א) כתב: "כי בהיות החולה בצער גדול אין לו תועלת בחיים, ולכן כל המתפלל עליו שינוח מייסוריו הוא בכלל חסד של אמת". וביאר כי מה שנאמר "ויורא אליו ה'" בא ללמד שגם כשאין רפואה לגוף, יש רפואה לנפש, ובה מתבטאת מצות ביקור חולים גם לחולה גוסס, שכן עצם הביקור הוא קירוב שכינה ונחמה רוחנית.

הריטב"א (נדרים מ ע"א) דייק בלשון הגמרא "אין מבקש עליו רחמים לא שיחיה ולא שימות", ואמר כי חז"ל לא אמרו "לא מתפלל עליו שימות" אלא "לא מבקש עליו רחמים", לרמז שאין מדובר בתפילה גרידא אלא במידת הרחמים עצמה. ולפיכך אם ניכרים בחולה ייסורים שאין להם סוף הרי הרחמים עליו שימות. רבנו יונה בספרו שערי תשובה (שער ג') כתב שהרחמנות הפסולה היא הרחמנות על הרשעים או על החטא, אך במקום שיש צער

שבעירוב רגשות אישיים בתפילה זו, ועל כן ציווה לשמור על טהרת המניע.

ומנגד, מרן רבנו יוסף חיים הבן איש חי בספרו לשון חכמים (חלק ב' סימן מ"ה) הביא מעשה על אשה זקנה שהייתה גוססת ומצטערת ימים רבים, והורה להתפלל עליה שתפטר בשלום, וז"ל: "כי רחמיו של אדם חייבים להתעורר על מי שמתייסרת ימים רבים בלי תוחלת, ורחמים אלו גופם נחשבים חסד של אמת". הרי שגם הוא פסק להלכה שיש מקום לתפילה כזו בשעה של

צער מתמשך שאין בו תקווה.

הגאון רבי משה פיינשטיין בספרו אגרות משה (חלק חו"מ ב' סימן ע"ג) התייחס לנידון זה וכתב בזהירות יתירה: "המתפלל שימות החולה צריך זהירות רבה, כי כל עוד יש סיכוי כלשהו שיתחזק הרי הוא מבקש רעה ולא טוב. אבל אם ברור לכל שאין לו תקוה, והייסורים נוראים, יש מקום לומר שתפילתו רחמים גמורים". ובסיים דבריו ציין כי גם אז יאמר בתפילתו "ריבונו של עולם עשה עמו הטוב בעיניך" ולא יפרט שימות, אלא ישאיר הדבר לרצון הבורא.

הגאון רבי משה שטרנבוך בספרו תשובות והנהגות (חלק ב' סימן תע"ח) כתב בלשון נוקבת: "אין רשות לאדם לקבוע מהו טוב ומהו רע, ולפיכך אף במצבים קשים מאד, מן הראוי להתפלל 'שעשה הקב"ה מה שטוב בעיניו', ואך ורק צדיקים גדולים שראייתם טהורה ויודעים בטובתו של אדם רשאים לבקש עליו מיתה ברחמים".

בספר חלקת יעקב (או"ח סימן ק"ח) כתב הגאון רבי יעקב ברייש זצ"ל, כי עצם תפילת "שימות" נחשבת סכנה רוחנית למתפלל, שמא יש בכך חוסר אמונה בכוחו של הקב"ה לשנות הטבע. לפיכך הורה שתמיד טוב לומר בלשון כוללת: "יהי רצון מלפניך שתקל עליו מצער, ותעשה עמו כטוב בעיניך".

נמצא מהדברים שהלכה זו דקה מן הדק, ואינה נמסרת אלא לידי יראים ושלמים. רק כאשר ברור כשמש שאין שום פתח לתקווה, ושהחולה שרוי בייסורים קשים שאין בכוח אדם לשאתם, אז רשאי אדם להתפלל עליו שימות, ובלבד שכוונתו לשם שמים גמור, ללא נגיעה אישית וללא קצה של נוחות.

והנה, לאחר שביררנו את דברי הראשונים והאחרונים לעומקם, נראה כיצד הדברים יורדים למעשה, ומהן הנפקא מינות ההלכתיות הנוולדות משורש בירור זה.

ראשית נפקא מינה למעשה נוגעת לעצם לשון התפילה. כל הפוסקים מודים כי אין להתפלל במפורש שימות החולה, אלא בלשון נקייה וכוללת: "ריבונו של עולם, עשה עמו חסד כפי טוב בעיניך, ותן לו מנוחה שלמה אם זו רצונך". כך פסקו הגאון רבי משה פיינשטיין באגרות משה (חו"מ סימן ע"ג), והגאון רבי שלמה קלוגר בטוב טעם ודעת (חו"א סימן רנ"ג), ומרן הגאון רבי עובדיה יוסף בחזון עובדיה (אבלות ח"א עמוד ל"ט). כל אחד מהם הדגיש, שבלשון זו נשמרת כבוד המצווה והמבוקש גם יחד אין כאן בקשת מיתה אלא מסירת הדין לשמים, שברחמיו ייטיב עם החולה כרצונו.

נפקא מינה שנייה מתייחסת למי רשאי להתפלל תפילה שכזו. לדעת הגאון רבי חיים פלאג'י בחקקי לב (יו"ד סימן נ'), בני המשפחה והיוצאים מחלציו של החולה אינם רשאים להתפלל על מותו, שמא יש כאן נגיעה אישית, וייראה הדבר כקוצר רוח או כהקלה מעול הטיפול. אך אחרים, שאין להם נגיעה אלא רחמים לשם שמים בלבד, רשאים להתפלל כן. לעומת זאת, מרן רבנו יוסף חיים הבן איש חי בלשון חכמים (חו"ב סימן מ"ה), וכן מרן הגאון רבי עובדיה יוסף בחזון עובדיה (שם), סוברים שאף בני המשפחה רשאים להתפלל, ובלבד שתפילתם באה מאהבה ורחמים ולא ממניע זר. הרי לפנינו נפקא מינה ממשית – מתי, למי, ובאיזה אופן ניתן להתפלל על סיום חייו של חולה.

נפקא מינה שלישית, האם מותר להתפלל תפילה כזו בציבור או רק ביחיד. לדעת רוב האחרונים, כיוון שמדובר בבקשה חריגה

ודקה מאד, אין אומרים אותה בציבור, אלא ביחיד בלבד, מתוך צניעות לב ובתוך חדרי לבו של המתפלל. כך עולה מדברי הגאון רבי משה שטרנבוך בתשובות והנהגות (חו"ב סימן תע"ח), וכן מהגאון רבי יעקב ברייש בחלקת יעקב (או"ח סימן ק"ח), שאף רמז קל למות החולה ברבים עלול להביא לתוצאות חמורות מבחינה רוחנית וחברתית.

נפקא מינה רביעית נוגעת להבדל שבין חולה גוסס, אשר נשימתו האחרונה עומדת על קצה השעה, לבין חולה הסובל ייסורים ארוכים אך רחוק עדיין מן המוות. לדעת הגאון רבי שלמה קלוגר והגאון רבי משה פיינשטיין, אין להתפלל על מיתה אלא כשהחולה נמצא במצב של ייסורים ללא תקווה ממשית לרפואה, בעוד שהגוסס שאין מתערבים במיתתו כלל הרי הוא כמונח ביד השכינה ואין לומר עליו דבר מלבד "רחם עליו כרחמך הרבים". בכך נבדלים שני מצבים: התפילה להקלת ייסורים לעומת תפילה לסיום החיים עצמם.

נפקא מינה חמישית, והיא עדינה ועמוקה, נוגעת לשאלה האם אדם רשאי להתפלל על עצמו שימות. מדברי הראשונים, כגון הר"ן, וכן מדברי המהר"ל והחיד"א, משמע כי כאשר אדם מרגיש שצער גדול מדי ואין עוד תוחלת, יכול הוא לבקש על עצמו מנוחה, כשם שעשה אליהו הנביא שאמר "קח נא את נפשי כי לא טוב אנכי מאבותי" (מלכים א' י"ט ד'). אולם גם בזה הזהירו האחרונים, ובראשם הגאון רבי משה שטרנבוך והגאון רבי עובדיה יוסף, שזוהי מדרגה עליונה של צדיקים היודעים בנפשם שאין להם תקווה, וכל שכן שאין ללמוד מכאן היתר לרגיל.

נפקא מינה שישית, להלכה ולמעשה, נוגעת למעמד הרופא והצוות המטפל. לדעת הגאון רבי יצחק יוסף, כאשר חולה נמצא במצב של גסיסה ממושכת וייסוריו קשים, אסור לרופא לפעול פעולה אקטיבית להפסיק את חייו, אך מותר לו להימנע ממעש שיאריך את סבלו באופן מלאכותי. תפילה של המבקרים ש"יעשה הקב"ה הטוב בעיניו" תואמת אפוא גם את שיקול הדעת ההלכתי הזה.

נפקא מינה אחרונה ועמוקה מכל, עניינה במישור האמוני. לפי דברי כל גדולי הפוסקים שהבאנו, ניכר שהמתפלל איננו מבקש למנוע חיים אלא מבקש לקדש חיים להבין שגם המוות הוא חלק מהשלמות האלוקית. לכן מי שבוחר במידת הרחמים הזו מתוך אמונה עמוקה, הרי תפילתו היא תפילת חסד ולא של ויתור.

נמצא אם כן שלהלכה ולמעשה אין איסור מוחלט להתפלל על החולה שימות, אך הדבר מותר רק כשברור לכל שאין כל סיכוי לרפואה, והחולה מתייסר ייסורים נוראים שאין להם תכלית אלא צער, ובלבד שתהא התפילה לשם שמים גמור, ובלשון כבוד וצניעות: "ריבונו של עולם עשה עמו חסד של אמת והקל עליו ככל אשר תמצא ידך לטובה".

יש רגעים שבהם ההלכה מתעטפת במסתורין של נשמה. תפילה על חולה שימות נראית במבט ראשון כהיפוכה של אמונה, אך באמת אין זו אלא דרגתה הגבוהה ביותר. שהרי אמונה איננה דבקות בחיים הגשמיים, אלא דבקות ברצון הבורא, בין אם הוא מחיה ובין אם הוא מנחם. אמרו חז"ל במסכת ברכות (דף ס ע"ב) "כשם שמברך על הטובה כך מברך על הרעה", וביאר הרמב"ם (הלכות ברכות פרק י' הלכה ג') שאין הכוונה לברך על הצער כעל הטובה, אלא לקבל באהבה את הדין ולהבין שגם מה שנראה רע הוא חלק מן השלמות האלוקית.

כשהמבקר עומד ליד מיטת החולה, ורואה את גופו נשבר ואת נשימתו נעתקת, עליו לזכור שהנשמה איננה נכנעת לחולי. היא רק עוברת שער. והעומד שם ומתפלל – איננו מבקש למות, אלא מבקש שהאדם שלפניו ישוב הביתה בשלום. זו איננה בקשה של ייאוש אלא של אמונה, לא של חולשה אלא של חמלה, לא של ריחוק אלא של קירבה לשכינה עצמה.

וכבר אמר רבנו בחיי בספרו חובות הלבבות (שער הביטחון פרק ד'), כי מי שבוסס בה' באמת אינו קובע לפניו את דרך הישועה, אלא מוסר לידו את התוצאה. זו תפילה של מסירה, לא של כפייה, תפילה של אהבה, לא של חשבון. ולכן דווקא כשאדם

גם לנשמה מגיע אוכל

חקירות הגות
מחשבה חידודים
ואקטואליה
על פי סדר
פרשיות השבוע

השנייה, נלמד שהימצאות ליד הסובל היא מצוה בפני עצמה. גם אם איננו יכולים להועיל במעשה, עצם הנוכחות, המבט, התפילה, הופכים אותנו לשותפים במעשה חסד שאין למעלה ממנו. אדם העומד ליד מיטת חולה לומד שהחיים אינם נמדדים בכמותם אלא באיכותם, במהותם, באהבה שבלב.

השלישית, עלינו להתרגל להסתכל על כל סבל

בעולם כקריאה פנימית של השמים להתעורר לתשובה ולחסד.

כשאדם רואה חולה מתייסר ואומר בלבו "רחם עליו ריבונו של עולם", עליו לדעת שבאותה שעה השכינה עומדת מעל ראשו של החולה (שבת י"ב ע"ב), ומבקשת שגם הוא עצמו יוסיף רחמים בעולם בלשון טובה, במעשה חסד, בתפילה זכה.

הרביעית, מתוך הייסורים של הזולת נולדת רגישות מוסרית.

כשאדם רואה כאב ואינו פונה הצדה, הוא הופך את לבו למקדש קטן. כך נבנית אמונת ישראל לא במנוסה מן הכאב, אלא ביכולת לשאת אותו באמונה.

והחמישית, נלמד לא לפחד מהמילה "מוות". בתורה אין מוות,

יש מעבר. החכם רואה בכל פרידה תחנה במסע הנצח של הנשמה.

לכן, גם כשאנו מתפללים על מיתה, אין זו בקשה לסיום, אלא לבקשת השלמה. מבקשים אנו שהנשמה תשוב בשלום אל שורשה, ותהא מנוחתה כבוד.

ומי שידע לראות כך את החיים, ידע גם איך לחיות. לא מתוך פחד, אלא מתוך אחריות, לא מתוך בריחה מהכאב אלא מתוך כניסה אליו באמונה, באהבה, בהכנעה של לב יודע כי גם הייסורים מתנה הם מהשמיים לתיקון הנשמה.

עיקר העניין: נמצאנו למדים כי מצות ביקור חולים איננה

מצטמצמת למעשה טכני של כניסה ויציאה, ואף לא לתפילה

גרידא על החולה, אלא היא גילוי עומקם של רחמי ישראל.

הרחמים הללו נמדדים לא ברגש בלבד, אלא בהבנה פנימית של

רצון הבורא, מה טוב באמת לנפש העומדת על סף עולמות. פעמים

שרצונו יתברך להוסיף לה חיים, ופעמים שרחמיו מתגלים דווקא

בכך שמניח לה לשוב אליו בשלום. האדם המבקר, עומד באותו

רגע במרכז הצומת שבין החיים והמוות, ומתבקש להיות שליח

רחמיו של מקום, נאמן למידת הרחמים כמו שהיא, לא כמו

שהוא מבין אותה.

וכך מתברר שכל ביקור חולים הוא שיעור באמונה. האדם ניצב

מול הסבל, ומתוך הצער נפתח בו מקום חדש של אמונה. הוא

לומד שהחיים אינם שלו, שהנשמה איננה רכוש, ושכל נשימה

שאוּלה היא ביד הבורא. דווקא כשעיניו רואות את כאב הזולת,

נפתחות עיניו לראות שגם חייו שלו תלויים בחוט אחד של חסד

עליון.

והרי כל דור ודור יש לו את "חוליו" לאו דווקא מחלות הגוף,

אלא גם מחלות הנפש והחברה, ייאוש, אטימות, אובדן משמעות.

כל אחד מאתנו מצווה להיות "מבקר חולים" בעולם הזה,

להיכנס אל לבם של אנשים שהחיים כיבו בהם את האור, ולבקש

עליהם רחמים לא שימוות, אלא שיחיו באמת, שיתעורר בתוכם

הניצוץ של אמונה.

ובסופו של דבר, כך נחתם המוסר היהודי: לא הרחמים

שמבקשים להפסיק כאב, אלא הרחמים המבקשים להחזיר

משמעות. לא תפילה למוות, אלא תפילה לחיים הנכונים. כי יש

מוות שהוא חיים, ויש חיים שהם מוות, והמבקר את החולה

נדרש לדעת להבחין ביניהם, בלב רך ובאמונה עמוקה.

וכל המבקר את החולה, אומרת הגמרא, גורם לו שיחיה לא רק

החולה, אלא גם המבקר עצמו. שהרי מי שנכנס לבית החולי בלב

פתוח, יוצא ממנו אדם אחר. ומתוך כל ביקור שכזה נבנית אומה

של רחמנים בני רחמנים, עם שמבקש חיים לא חיים של נוחות,

אלא חיים של קדושה.

וכשם שבא ה' לבקר את אברהם ביום חולשתו, כך כל מי שבא

לבקר את החולה נעשה שליחו של מקום. הוא נוגע בחיים,

מתפלל ואומר "עשה עמו הטוב בעיניך", הרי הוא מגלה אמונה עמוקה שאין כמוה, שהוא מאמין שהטוב האלוקי איננו תמיד חפית כאב אלא תיקון הנשמה.

בעל ספר העיקרים (מאמר רביעי פרק מג) חידד את הדברים ואמר: "כשנראה לעיני בשר כי מיתה היא רעה, לעיני השכל היא טובה". כי המוות איננו סיום אלא מעבר, והרחמים האמתיים אינם אלא ליווי הנשמה בדרכה, שלא תצא מן העולם בצער אלא בנחת, כפי שאמרו חז"ל במסכת שבת (דף ל ע"ב) "מיתת נשיקה כמשיכת שיערה מחלב".

יש כאן אפוא עומק רוחני נשגב: התורה מלמדת אותנו שגבולות הרחמים אינם נמדדים רק בהצלת חיים אלא גם בהצלת לב. לפעמים החסד הגדול הוא לשחרר, ולפעמים התפילה על הסוף היא עצמה תפילה על החיים על חיים של נשמה, על מנוחה נכונה, על השלמת השליחות.

המתפלל כך איננו עומד מול השכינה אלא בתוכה. הוא נעשה שותף לרחמיה, כי כשם שהקב"ה "ממית ומחיה מוריד שאול ויעל" (שמואל א' ב ו'), כך גם האדם נדרש ללמוד את סוד החמלה האלוקית לא לכפות חיים, אלא לקדשם בכל מצב.

כשאדם עומד מול מיטת חולה הסובל ייסורים קשים, נדמה לו

כי הוא ניצב מול גבול הרחמים. הלב בוער, אך הידיים כבולות,

והפה נעתק מלהתפלל. רגע כזה הוא מבחן המוסר העמוק ביותר

של האדם. התורה אינה דורשת מאתנו להיות מלאכים, אלא בני

אדם שמסוגלים להפוך את הכאב לתפילה ואת החמלה למעשה.

חז"ל אמרו במסכת סנהדרין (דף מו ע"ב) "והלכת בדרכיו" מה

הוא רחום אף אתה רחום. רחמים אינם רגש חולף, אלא תביעה

מוסרית להידמות לבורא, לראות את צערו של הזולת ולהתבונן

בו באמת. אך יש שני סוגי רחמים, רחמים של חולשה ורחמים

של חוזק. הרחמים של חולשה מבקשים רק לשכך את הכאב,

להעלים את המצוקה כדי שהלב יירגע. הרחמים של חוזק, לעומת

זאת, מבקשים להבין מה רצון ה' בתוך הסבל, איך אפשר לעמוד

ליד הצער מבלי לברוח ממנו, איך אפשר ללוות נשמה עד שעריה

האחרונים באמונה ולא ברחמים של כפירה.

וכבר כתב רבנו יונה בשערי תשובה (שער שלישי) כי הרחמים

האמתיים הם אלו הנובעים מן הידיעה שהחיים בעולם הזה הם

פרוודור, ושהטוב האמיתי הוא קרבת אלוקים. נמצא, כי גם

תפילה על מיתה כשהיא נובעת מן החמלה הזו איננה ביטול

החיים אלא אישור קדושתם.

אך חובה על האדם לבדוק את עצמו: האם באמת לבו נקי? האם

תפילתו נובעת מן הרצון להיטיב עם החולה, או שמא מתוך

העייפות והצער של עצמו? המוסר דורש מהאדם שלא לברוח

ממאבק זה, אלא לעמוד בתוכו בענווה ולומר: אינני יודע, אך אני

מוסר הכל לרצונך, ריבונו של עולם.

וכך מתברר שהחמלה הגדולה ביותר היא איננה הדמעה, אלא

האחריות. האחריות להיות ליד החולה, לא להפקירו לבד בתוך

כאבו, לשאת עמו את סבלו, וללוותו באמונה. זהו חסד של אמת,

שאיננו מבקש לעצמו נוחות אלא מבקש לקיים את רצון הבורא

להיות עדין, רחום, ולרחם באמת, לא כפי שמרגיש, אלא כפי

שראוי.

ומכאן ניקח עמנו תובנות לחיי היום יום: יש רגעים שבהם כל

הלימוד, כל הסוגיות וכל ההבנות מתכנסות לשאלה אחת

פשוטה: איך נראים רחמיו של האדם? אדם הלומד תורה נדרש

לא רק לדעת מה הדין, אלא גם איך לחיות עם הלב שמאחורי

הדין. כי התורה איננה רק ספר של חוקים, אלא נשמת חיים של

חסד, של אחריות, של עמידה מול כאבו של הזולת באמונה.

הראשונה, נלמד לדעת שהרחמים האמתיים אינם תמיד הארכת

חיים, אלא רצון שיהיה טוב באמת לחולה. לעיתים החמלה

מחייבת להניח, לשחרר, למסור את הנפש בידי הבורא, ולומר

בענווה: אינני מבין, אך אתה יודע. זו תפילה של אדם המכיר כי

החיים והמוות שניהם שלו יתברך, וכל בקשה שאיננה נובעת

משורש זה – איננה רחמים אלא חולשה.

ומחייה את העולם כולו. כי כל ביקור הוא גילוי שכינה קטן. וכל רחמים הם השתקפות פניו של הבורא בלב אדם.

5. מדוע צריך לברך ברוך דיין האמת על אשתו של לוט הרי אין מברכים ברוך דיין האמת רק כשמצטער?

בגמרא במסכת ברכות (דף נ"ד ע"ב) נאמר: "הרואה אשתו של לוט אומר ברוך דיין האמת, ועל לוט אומר ברוך זוכר את הצדיקים". ובהמשך הסוגיה נזכרו ברכות נוספות על מקומות שבהם התגלתה יד ה', כדוגמת מקום שנעשו בו ניסים לישראל או שנפרע בו מן הרשעים. שורש הדברים הוא העיקרון של ראיית מעשה ה' בעולם אם של רחמים, ברכת "שעשה ניסים", ואם של דין, ברכת "דיין האמת".

הגמרא מלמדת שהרואה מקום שבו ניכר כוחו של הקב"ה, אף אם אין לו קשר אישי אליו, מחויב לברך. אלא שבשונה ממקום שנעשה בו נס לישראל, אשת לוט איננה דמות מצערת, ואף אינה מבני ברית. ולמרות זאת חכמים תיקנו ברכה של "דיין האמת" עליה, מה שמעורר קושי מיוחד כיצד נברך דיין האמת כשאין כאן צער אישי, ואף לא אובדן של צדיק או אדם מישראל?

וביאר רש"י שם על אתר: "דיין האמת על שנדונה ונעשית נציב מלח, ועל לוט זוכר הצדיקים, שניצל בזכות אברהם". נמצא שברכה זו מבטאת לא רק את הדין שנעשה באשת לוט, אלא את עצם הופעת מידת הדין בעולם, בהקשר של הנהגת ה' הכוללת גם את החסד.

ובגמרא במסכת בבא קמא (דף נ' ע"א) אמרו: "גדול יום הדין, שנאמר וירא לוט וייקם וילך ויאמר אל נא תספה את העיר". שם מבואר שלוט עצמו ראה במידת הדין ביטוי לצדק אלוקי מוחלט. על כן, ייתכן שברכת דיין האמת על אשת לוט איננה על אובדן, אלא על גילוי האמת האלוהית שגם כאשר נדמה שהעונש קשה, הצדק האלוהי שלם.

ובתלמוד ירושלמי במסכת ברכות (פרק ט הלכה ב) נאמר כלל דומה: "על דין רע מברך דיין האמת, על דין טוב מברך הטוב והמטיב". משמע, שאין הברכה נובעת מן ההרגשה האישית בלבד, אלא מן ההכרה שדין זה טוב לעולם, אף אם קשה בעיני האדם. לפי זה, אפשר להבין מדוע הרואה את נציב המלח מברך דיין האמת לא מפני שהוא מתאבל על האיש, אלא מפני שהוא רואה בעיניו עדות נצחית לכך שדין השם אמת הוא.

רש"י בפירושו על התורה (בראשית יט כו) קשר את הפסוק לדברי הגמרא ואמר כי עניינה של הברכה איננו על הצער אלא על הדין, והוסיף ש"על לוט מברכים זוכר הצדיקים, לפי שניצל בזכותו של אברהם". נמצא שלפי רש"י, שתי הברכות אינן על שני מאורעות נפרדים אלא על שני צדדים של אותה הנהגה: דין לאחד וחסד לשני.

הרמב"ם בספרו משנה תורה (הלכות ברכות פרק י סימן י) מנה את כל הברכות שנאמרות על ראיית מקומות וניסים, אך השמיט את עניין אשת לוט. העיר על כך הרד"ל בפרקי דרבי אליעזר (פרק כה סק"פ): "ולמה לא הביאה הרמב"ם, והלא מפורשת היא בגמרא? ויש לומר שבימיו נתכסה נציב המלח במים". דבריו חושפים עד כמה קיבל הרמב"ם את העיקרון ההלכתי רק כאשר יש בו מציאות נראית, שכן לדעתו אין מקום לברכה על דבר שאין רואים ממנו.

הראב"ד בהשגותיו שם כתב שכל מקום שניכר בו דין השם מברכים עליו, ואין צורך שיהא האדם מצטער, שכן עצם ההכרה בדין היא עיקר הברכה. ולפי זה – נציב המלח הוא דוגמה מובהקת לגילוי דין בעולם, ולכן ראוי לברך.

הרדב"ז בחידושי שם הביא בשם רבותיו כי אין זו ברכת אבלות, אלא ברכת הודאה על שהאמת האלוהית ניכרת בעולם, והוסיף כי "יש שמחת הלב בדין הצדק כשנראה". נמצא שאין הכרח בצער אישי כדי לברך דיין האמת, אלא די בהכרה שהדין האלוהי הופיע.

בעל הטורים (או"ח סימן ר"ח) העתיק את דברי הגמרא כפשוטם: "הרואה אשתו של לוט מברך שמים", אך מרן בשולחן ערוך (שם) הוסיף "עליה אומר דיין האמת ועל לוט זוכר הצדיקים", ומדקדק לשונו נראה שדי בראיית נציב המלח כדי לברך את שתי הברכות גם יחד, ללמד כי הדין והחסד כרוכים זה בזה.

ובביאור הלכה (שם) העיר המשנה ברורה שברכה זו איננה על צער אלא על צירוף שני כוחות הנהגה, ולפיכך מברכים גם דיין האמת וגם זוכר הצדיקים. זהו שורש המתח שבין דמעות השמים לזיכרון הצדיקים בין הדין הנוקב לרחמים הנצחיים.

הט"ז (או"ח סימן ר"ח ס"ק ב') כתב כי הסיבה שמברכים שמים היא משום שהרואה את נציב המלח נזכר מיד בלוט שניצל, וכך מתקיימות שתי הנהגות בראייה אחת דין באשתו, וזכירה בלוט.

הרי זה פלא שבין גופרית למלח עומדת אישה אחת, קפואה בזמן, מבטה אחורנית, וליבה איננו ידוע אם חטאה בו או נכוונה ממנו. היא לא דיברה, לא נאבקה, רק הביטה. ופתאום נהפכה לנציב מלח. אך לא רק היא קפאה, העולם כולו עצר לרגע. כל דור שמביט אל מרחבי סדום ועמורה רואה שם את שיירי הדין הקדמון, ושואל את אותה שאלה נצחית: מה רואה אדם כשהוא מביט לאחור? ומה מרגיש יהודי כשהוא פוגש במראה של עונש קדמון, שבחלוף דורות עודו מזכיר את חרון אפו של מקום?

בגמרא אמרו שמי שרואה את נציב המלח של אשת לוט מברך ברוך דיין האמת. והלב נרתע: על מה מברכים דיין האמת, אם אין כאן צער אישי? והרי ברכה זו נאמרת כשנשבר לב האדם, כשהוא ניצב מול דין קשה שפגע בו. וכי מי שמביט בגוש מלח עתיק מצטער? או שמא יש כאן צער אחר, עמוק יותר צער על עיוות העולם, על אובדן הטוב, על חטא שהפך אדם לזכר?

ולא זו בלבד, אלא שמרן כתב שמברכים גם ברוך זוכר את הצדיקים, כאילו באותו מראה אחד מתאחדים דין וחסד, קלוקל והצלה, זיכרון ועונש. פלא פלאים, כיצד יתכן שראיית אותה דמות אחת מעוררת שתי ברכות הפוכות זו לזו, דיין האמת וזוכר הצדיקים? האם הברכה היא על הדין, או על הנס? על האובדן, או על הזיכרון?

ומעל כל זאת מרחפת שאלה עדינה כמלח על הלשון: למה בכלל לברך דיין האמת על מי שאיננו מתאבל עליה? וכי אין כלל בתורה שאין מברכים ברוך דיין האמת אלא כשיש צער ממש? האם ייתכן שצער רוחני, על דין השם בעולם, אף הוא צער הנוגע ללב עד שמברכים עליו? וכך ניצב האדם מול נציב המלח של הדורות, ותוהה מהי ברכת האמת על דין שאין בו כאב אישי, ומהו זיכרון הצדיקים כשהוא נולד מצלו של עונש.

"ותבט אשתו מאחוריו ותהי נציב מלח" (בראשית יט כו). פסוק קצר, אך טעון עולם שלם. חז"ל עמדו עליו רבות, והמפרשים הפליגו בביאורו.

רש"י בפרושו על התורה כתב: "ותבט אשתו מאחוריו להביט במעשה, שנאמר אל תביט אחרך, ועל ידי שהביטה נעשתה נציב מלח". כלומר, לא הייתה זו סתם סקרנות אנושית, אלא מבט של הזדהות, חיבור לעולם שסדום סימלה. ומאחר שהביטה, לא רק עברה על אזהרת המלאך אלא גילתה בליבה געגוע למקום שראוי היה שיתעב.

הרמב"ן בפרושו על התורה הוסיף כי היותה לנציב מלח מלמדת על טיב העונש: "נענשה מידה כנגד מידה, כי היא חטאה במלח שביקשה מלח לאורחים, ונענשה במלח". לפי מדרש בראשית רבה (נ, ד), אשת לוט הלכה לשכנותיה ואמרה: "תנו לי מלח, יש לי אורחים", ובכך גילתה את הדבר. לכן נענשה במלח, שחטאה בו.

אבן עזרא כתב כי טבעי הדבר שגופה נהפך לחומר מן המקום, כי גופרית ומלח ירדו שם, ואלו חומרי הפורענות עצמם. לא נס, אלא תהליך גשמי שבו נכללה בגורל העיר.

רבנו בחיי בפרושו על התורה ראה בכך משל עמוק למבט האדם על עברו: "ותבט אשתו מאחוריו רמז לאדם המבט אחורנית אל עולם החומר, ועל ידי כך נציב מלח נהיה ממנו, יבש בלא חיות". כי מבט לאחור, אל החומר, מקפיא את הנשמה.

החזקוני כתב: "שהייתה אחריה ולא רצתה למהר להינצל, והביטה לעיר מתוך חמלה על רכושיה, ולכן נענשה". לפי דבריו, אין זה רק עונש על מבט, אלא על עיכוב, על ההיסוס להיפרד מן החומר והנכסים.

בעל ספר הזוהר (חלק א ק"ח ע"א) רמז שעניינה של אשת לוט הוא סוד גבורות הדינים: "מאן דמסתכל אחורא אתדבק בגבורין דדינין", כלומר, מי שמחזיר עינו לאחור אל מקום הדין, נדבק בו.

ובספר אור החיים הקדוש כתב שהמבט "מאחוריו" בא לומר שמבטה היה לא רק פיזי אלא רוחני היא הביטה מאחרי השגחת ה', כביכול לראות מה יהיה אחר הדין, וזהו שורש עוונה.

כך מתאחדים בפסוק אחד דימוי של טבע, מוסר ונס: מלח הארץ שהופך לאות נצחי, עין שהביטה לאחור והפכה לסמל לנפש שהתקשתה לעזוב את עברה.

גם לנשמה מגיע אוכל

חקירות הגות
מחשבה חידודים
ואקטואליה
על פי סדר
פרשיות השבוע

בעולם כגון שומע על פורענות כללית, או על חורבן עיר עתיקה וכיוצא בזה אף שאין הוא מתאבל אישית, מכל מקום מחויב בליבו לברך דיין האמת על הנהגת הצדק האלוהי. עוד נפקא מינה: במקרים שבהם נפלה מכה על אנשים רחוקים, יש מקום לברך דיין האמת רק אם יש באותו מעשה גילוי של יד ה' וברור שאין זו תאונה גרידא. אולם אם אין ודאות שמדובר בגילוי דין שמימי, אין מברכים, אלא מתעוררים בלבד.

נפקא מינה אחרונה, שיסודה בדברי האחרונים, היא ביחס לשאלה אם ניתן לברך דיין האמת על גוי שנענש. לדעת רוב הפוסקים אין בכך מקום, אולם אם ניכר שהעונש מגלה את צדק הדין של הבורא לעין כל, אפשר לומר ברכה זו מדין הודאה על הופעת הדין, וכך עולה מדברי השער הציון שהביא צער רוחני על אי הצלתה של אשת לוט.

לאחר שביררנו את המהלך ההלכתי, נעמיק עתה במבט הרעיוני העולה ממנו, שכן אין פסוק בתורה שאין בו גם שיעור לנפש האדם.

הנה אשת לוט הביטה לאחור. מעשה קטן, כמעט אינסטינקט אנושי להסתכל עוד רגע אחד, לראות מה הותרה מאחור. אך התורה ממלמדת שברגע שאדם מבט לאחור במקום שהקבי"ה ציווה עליו להביט קדימה, הוא קופא. הוא מאבד את כוח ההתקדמות, את הדינמיקה של החיים, את יכולת התשובה. נציב מלח הוא דימוי לאדם שהפך את המבט לעבר לאבן בליבו.

ברכת דיין האמת איננה רק אמירה טקסית על מוות או פורענות. היא תזכורת עמוקה לכך שהעולם מתנהל על פי דין אמת, שגם אם איננו מבינים את סיבתו, הוא נובע ממקום של צדק מוחלט. כשאנו פוגשים בעוול, בכאב או באובדן, נדרש מאתנו לומר בלב "דיין האמת" לא כהשלמה פסיבית אלא כהודאה פעילה על נוכחות הצדק האלוהי בתוך המציאות.

במבט על לוט ואשתו מתגלה גם הדואליות של החיים: דין וחסד, חורבן והצלה, עונש וזכות. על כן תיקנו חכמים שתי ברכות, דיין האמת על הדין, וזוכר הצדיקים על הזכות. זהו שיעור עמוק לאדם: אל תראה רק צד אחד של העולם. בכל דין טמון חסד, ובכל חסד גנוז דין.

המבט של אשת לוט הוא מבט של כפירה באמונה הפנימית. היא לא האמינה שניתן להיבנות מן ההליכה קדימה, רצתה לראות מה היה, ובכך איבדה את מה שיכול היה להיות. וכשניציבים מול נציב המלח, מברכים דיין האמת על הדין שהופיע, אך גם נזכרים בצדיקים שניצלו בזכות מי שמאמין ובוחר ללכת קדימה עם ה', גם כשאחוריו בוערים.

עתה נפנה לעומק המחשבות של הדברים, שבו נגלים יסודות אמונה נשגבים המלמדים את האדם כיצד להתבונן בעולם שבו דין ורחמים כרוכים זה בזה.

ברכת דיין האמת היא ביטוי של אמונה מוחלטת באלוקות השלטת בכל. האדם עומד מול מה שנראה כשבר, כהפסד, כחורבן ובכל זאת מברך. הוא מודה שהכל אמת, גם כאשר ליבו מתקומם. זהו אחד הביטויים העליונים של ביטחון ואמונה. "ברוך דיין האמת" הוא לא רק וידוי על הדין אלא הצהרת אמונה שמה שנגזר הוא אמת מוחלטת, גם אם איננו מבינים.

במבט עמוק יותר, דין ואמת אינם נפרדים, אלא שתי פנים של אותה הנהגה. האמת האלוהית אינה רק "צדק", אלא סדר שלם שבו הכל עומד במקומו המדויק. הדין הוא צורת הופעת האמת בעולם. וכך לימד הרמח"ל בספרו דרך ה' (חלק ב' פרק ג'): "כי הדין אינו נקמה אלא גילוי של האמת". כשאדם רואה את הדין, הוא רואה שהעולם איננו הפקר, שהרוע איננו נעלם, ושיש מידה ושיעור לכל דבר.

ומאידך, "ברוך זוכר הצדיקים" הוא המשלים של אותה אמת. הקב"ה לא רק דן את הרשעים אלא זוכר את הצדיקים, לא רק משחית אלא מציל. זו אותה אמת המתגלמת ברחמים. לכן תיקנו חכמים לומר שתייהן יחד כדי להטמיע בלב האדם ששני הצדדים של ההנהגה האלוהית הם אחד.

מנקודת מבט מחשבית זו, נציב המלח איננו רק פסל עתיק אלא סמל קיומי: האדם המאמין נדרש תמיד לבחור אם להביט קדימה באמונה או לאחור בחרטה. מי שמביט קדימה חי, מי שמביט לאחור קופא. המלח איננו עונש גרידא אלא תוצאה רוחנית של מבט שגוי על המציאות, מבט שאין בו אמונה.

והרי זה עומק דברי חז"ל (בראשית רבה נ, ד): "על ידי המלח שחטאה – נענשה במלח". כי המלח שימש בהכנסת אורחים

אולם ביאר כי עצם הדין על אשת לוט אינו אלא מידה של הנהגה אלוהית נראית, ולא עונש אישי, ולכן אין צורך בצער כדי לברך דיין האמת.

במגן אברהם (שם ס"ק א') נכתב כי כוונת הגמרא אינה לצער אישי אלא להתפעלות מלראות את מעשה ה' המתבטא בדין, וזהו טעם הברכה. הוא מוסיף שהרואה נציב המלח צריך להרהר בליבו על תוקף הדין ועל אחריות האדם שלא להסתכל אחורנית ברגעי גזירה.

במשנה ברורה (שם ס"ק ד') הדגיש כי דין אשת לוט אינו נוגע רק לה אלא לכל דור, ללמד כי גם מי שהיה בקרבת הצדיקים אם לא נפרד מרע, נדבק בו. נמצא שהברכה איננה על אשת לוט בלבד אלא על גילוי מדת הדין החקוקה בבריאה.

בשו"ת הלכות קטנות (חלק ב' סימן קצ"ב) שאל: לפי הדעה שבברכת דיין האמת אין מברכים אלא כשיש צער, מדוע כאן כן? ותיירץ: משום שאין מדובר בעובדת עבודה זרה אלא באדם שגילתה חוסר אמונה, ולכן מברכים על הופעת הדין הכללי.

ובשער הציון (סימן ר"ח ס"ק כ"ב) הקשה מדוע בכלל מברכים דיין האמת על גויה, ותיירץ שאנו מצטערים על כך שזכותו של אברהם לא הועילה לה, ומצטערים על אובדן כוחה של הזכות להציל. נמצא שהצער הוא רוחני, על מהות הדין, לא על הנפטר עצמו.

ובספר פסקי תשובות (סימן ר"ח הערה 31) כתב שאין לברך כלל בזמננו על אותו "נציב מלח" שבאזור סדום, מאחר שאין ראייה שהוא אכן אשת לוט, ואף לא ברכה בלא שם ומלכות, כי אין מקדשין את הדין אלא במקום ברור ומוסמך.

הגאון רבי יוסף קאפח העיר כי הרמב"ם לא הזכיר ברכה זו משום שאינו כולל מקרים המבוססים רק על דרשת חז"ל בלא פסוק מפורש, ועוד שבימינו כבר לא היה ניתן לזהות את המקום בבירור.

ומעתה נביא את דברי גדולי האחרונים שבימינו: מרן הראשון לצ"ח רבנו עובדיה יוסף בספרו חזון עובדיה (ברכות חלק ב' עמוד רנ"א) כתב שכל מקום שאין ודאות גמורה על המקום אין לברך, אך עם זאת יש לעיין ולהתבונן במעשה ה' שם, כי עצם ההתבוננות היא תיקון הברכה, שנאמר "מה רבו מעשיך ה'".

הגאון רבי שמואל הלוי וואזנר בשו"ת שבת הלוי (חלק י' סימן י"ז) העיר שברכה זו באה ללמדנו כיצד להתייחס לדין שמימי: לא כברכה של כאב אלא כהכרה במידת הצדק. ומוסיף כי גם בימינו, כאשר רואה אדם דין בעולם כגון מפלה, חורבן או מחלה אף אם אין מברך בפה, חייב בליבו לומר דיין האמת ולראות את אור הצדק האלוהי.

הגאון רבי משה שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות (חלק ד' סימן ע"ד) כתב כי יש כאן לימוד מוסרי גדול, כי המבט של אשת לוט היה חטא של עין, עין שאינה מאמינה בהווה אלא נמשכת לעבר, והברכה על ראיית נציבה היא הודאה על דין השם בעיניים שאיבדו את אמונתן.

וכפי שחש את זה הגאון רבי חיים בן הגרי"ז הלוי מבריסק, שהוזכר לעיל, שאשת לוט לא נענשה אלא הצטרפה למהפכת סדום ועמורה, ולכן ברכת דיין האמת באה על עצם הצירוף הזה על גילוי חוק הבריה שבו הדבקות ברע מביאה על האדם את גורלו.

לאחר שראינו את דברי המפרשים, נתרגם עתה את עומק הדברים לנפקא מינות למעשה כיצד נקבעת ברכת דיין האמת במצבים דומים, ומה נלמד מהנהגה זו לחיי המעשה של האדם ההולך בדרכי אברהם אבינו.

ראשית, לעניין עצם הברכה, לדעת רוב הפוסקים ובראשם מרן בשולחן ערוך (או"ח סימן ר"ח), אם ידע אדם בבירור מקום שהיה בו דין ה' נגלה לעין כל, כגון מקום שנהפך וחרב בנס, ראוי לברך דיין האמת על עצם הופעת הדין, אף אם אינו מצטער עליו. מכל מקום, כל שאינו ודאי, או שנסמך על מסורת עמומה, אין מברכים בו כלל, לא בשם ומלכות ואף לא בלחש, וכך פסקו הפוסקים כולם.

לגבי "אשת לוט" שבימינו, כיוון שאין הוכחה גמורה שמקום זה הוא נציב המלח המקורי, פסקו הפוסקים (פסקי תשובות שם, חזון עובדיה ברכות חלק ב' עמוד רנ"א) שאין לברך מאומה, אלא רק להתבונן ולהתעורר. ואף על פי כן, יש נוהגים לומר בלב "ברוך דיין האמת" בלא שם ומלכות, כסימן להכרה שהדין האלוהי נצחי.

נפקא מינה נוספת נוגעת לעצם מהות הצער: מתברר כי ברכת דיין האמת איננה תלויה דווקא בצער אישי, אלא בהכרה במידת הדין שבבריאה. ולכן בכל מקרה שבו האדם עד לגילוי דין ה'

לדעת שכל מה שנראה קשה הוא חלק מתוכנית של תיקון. זהו סוד גדול של חיי אמונה לא להבין את הדין אלא להאמין בו. עלינו גם ללמוד מברכת "זוכר הצדיקים" שלא להסתפק בראיית החורבן, אלא לחפש את ההצלה שבתוך הדין. כמו שלוט ניצל בזכות אברהם, כך כל אדם ניצל בזכות הטוב שבו ובזכות הצדיקים שסביבו. כל מבט קדימה הוא זכות אברהם המחיה אותנו גם אחרי שנחרבה סדום של חיינו. ועוד נלמד שלא כל דין בא להכאיב. יש דינים שבאים לעורר, להחזיר את המבט פנימה. כשאדם עוצר רגע, נושא עינו למעלה ואומר בלב "ברוך דין האמת", הוא אינו נכנע לדין הוא מתקן את מבטו.

ומי שמצליח להודות גם על מה שאיננו מבין, מגלה שהמלח שבו לא נועד לייבש אלא לשמור, לא לקפוא אלא לחדד את טעם החיים.

עיקר העניין: נמצאנו למדים כי ברכת דין האמת על אשת לוט איננה ביטוי של אבלות פרטית אלא של הכרה אלוקית כוללת. היא מלמדת כי גם כאשר הדין מתגלה בעולם, הוא חלק ממארג הצדק והרחמים גם יחד. חז"ל לא תיקנו ברכה זו כדי שיבכה האדם על אישה נידחת שנענשה, אלא כדי שילמד לראות בעין פקוחה את נוכחות האמת האלוקית גם במקום שבו נדמה שאין חיים.

הפסוק "ותבט אשתו מאחריו ותהי נציב מלח" איננו רק סיפור של עבר אלא קריאת זהירות נצחית לאדם בכל דור. התורה מציבה אותו מול נציב המלח כדי לומר לו: הזהר מהתאבנות הנפש, מהכמיהה אל מה שהיה. העולם מתקדם, האדם צועד, ואמונה פירושה לא להביט לאחור גם כשקשה. כל מבט אחורני המערער את הלב מקפיא אותו. כל מי שמחפש את הצדק של אתמול מאבד את האור של מחר.

והרי זה פלא המלח שהורס הוא גם המלח שמשמר. כך גם הדין: אם תקבל אותו באמונה, הוא ישמר את נשמתך, אם תביט עליו בייאוש, הוא יקפיא אותך. זהו סוד החיים: להפוך את מלח הדין למלח הקיום.

ואז, כשהאדם עומד מול דממת סדום שבתוכו, עליו לומר "ברוך דין האמת" לא בלחש של פחד, אלא בקול של אמונה. כי כל דין בעולם הוא קריאה לתשובה, כל פורענות היא סדק שדרכו חודר אור.

נציב המלח שבין הרי סדום איננו רק פסל של עבר, הוא מראה לנפש האדם. בכל אחד יש נקודה שיכולה להקפיא אותו, ויש קול שאומר לו "לך קדימה". אשת לוט נותרה שם, אך האדם נדרש להמשיך. לא להישאר נציב, אלא להפוך למלח המחיה את העולם. כי זה סוד האמונה לדעת לברך על הדין, לראות בו את רחמי האמת, ולהמשיך ללכת הלאה, אל היום שבו הדין והחסד יתאחדו לאור אחד.

כסמל לחיבור, לאהבה ולברית. אך כשנעשה בו חטא, נהפך לסמל של ניתוק. ולכן נציב המלח עומד לעד להזכיר שהאדם נידון לפי מה שהפך – את המלח שבו, את בריתו עם אלוקיו – לברכה או לדין.

ועתה נפנה אל ההרחבה המוסרית, שבה מתבררת לא רק שאלת הדין אלא גם שאלת האדם. כי לא לשווא התורה משאירה לנו את דמותה של אשת לוט עומדת לנצח בין הרי המלח. היא נציב נצחי של מוסר, מראה לאדם מה קורה לנפש שמביטה לאחור במקום ללכת קדימה.

היא חיה בעולם שבו ההרגל היה חזק מן האמונה. הסדום שבתוכה לא רק נחרבה, היא נשארה בה. היא לא יכלה להינתק מאורח חייה, מרכושה, מחברתה, ממבטה אל מה שהיה. והיא מביטה והופכת למלח. התורה מלמדת כאן מוסר נורא: מי שאינו מצליח להיפרד מן העבר, מי שנמשך אל סדום הפנימית שבו, מאבד את תנועת החיים.

ובכך גנוז עומק ברכת דין האמת ללמד שהעולם נשען על דין, אך תפקידו של האדם הוא לא לקפוא תחתיו אלא להכיר בו ולצמוח ממנו. דין נועד לתקן, לא לשבור. לכן גם כאשר האדם נענש או רואה עונש, עליו להודות על האמת כי האמת הזאת היא הנותנת תקווה, שהיא עצמה הדרך לגאולה.

המלח שעליו נהפכה אשת לוט הוא גם סמל לחיים עצמם. הרי מלח משמר ומתקן, אך גם מייבש ומקפיא. ביד האדם להחליט אם יהפוך את המלח שבחיינו למשמרת קדושה או לגוש קפוא. מי שמסיף מלח במידת הדין שלו, מלח של אמונה, של ענווה, של קבלת הדין, הופך את מרירות הדין לתבלין של אמת.

ולכן אמרו חכמים (מדרש תנחומא, בראשית י"ב): "אם אין מלח אין חיים". גם הדין, כשהוא מובן באור האמת, הוא המלח של העולם. כל פורענות, כל דין, כל רגע של כאב באו ללמד את האדם לשוב אל שורש האמונה.

ומכאן יוצא מוסר גדול: לעולם אל תביט לאחור בשעה שהקב"ה קורא לך קדימה. העולם נהרס כשאדם נצמד אל עברו, והעולם נבנה כשאדם הולך הלאה עם אמונה.

ומכאן ניקח עמנו תובנות לחיי היום יום: האדם פוגש בכל יום מראות של דין אכזבה, כאב, מפלה, החמצה. פעמים נדמה לו שאיבד את הדרך. אך התורה מלמדת: אל תעמוד במקום שבו קפאה אשת לוט. גם כאשר העולם שורף סביבך, אל תביט לאחור. האמונה דורשת מבט קדימה, מבט של בניין. מי שממשיך ללכת עם ה', גם על האפר, מגלה שהמלח יכול להפוך לתבלין של חיים.

עלינו ללמוד לברך דין האמת לא רק בשעת מוות, אלא בכל רגע שבו מתגלה דין בעולם. להודות על האמת גם כשהיא צורבת,

6. המבקר את החולה ולא התפלל עליו שיתרפא האם קיים מצות ביקור חולים? הוכח מפרשת השבוע!
7. האם אדם החולה באחד מאבריו יש לקיים בו מצות ביקור חולים? הוכח מפרשת השבוע!
8. תפילה והכנסת אורחים מי נדחה מפני מי? הוכח מפרשת השבוע!
9. סודו של חסד נעלם מדוע אברהם אבינו הכין בעצמו את הכול לכבוד האורחים בעצמו ורק מים ביקש משליח שיביא?
10. קמח או סולת זריזות או שלמות? מהו שורש המחלוקת העתיקה בין אברהם ושרה.
11. כיצד אברהם אבינו בישל בשר בחלב למלאכים הרי הוא קיים את כל התורה?
12. האם מצוות חינוך היא חובה מן התורה או תקנת חכמים ומה סודו של מקור החינוך כבר באברהם אבינו?
13. האם ישנו חיוב בקביעת מקום לתפילה? ומה המשמעות של קביעת ציבור קבוע?
14. אורח שהתיישב במקומו הקבוע בבית הכנסת מה יעשה?

"גם לנשמה מגיע אוכל" השאלה היא – מי ישים את זה על השולחן?

סדרת הספרים שתפתח לבכם ותשביע את נשמתכם – יוצאת לאור!

בקרוב בעז"ה תושלם סדרת הספרים הייחודית

"גם לנשמה מגיע אוכל"

חמישה כרכים מעוררי עומק על התורה, ושלושה כרכים מלאי טעם על המועדים, העוסקים בשאלות, רעיונות, פנינים וחקירות המוגשים בשפה חיה, עם עומק ודיוק הלכתי. כעת – זו ההזדמנות שלך להיות שותף בהוצאת הסדרה ולהיות שותף בזיכוי הרבים! ניתן להקדיש: מהדורה שלמה כרך בודד פרשת שבוע לפי תאריך היארכייט להנצחת קרוביכם, או להצלחה שלום בית, זש"ק...

לפרטים הרב יוסף ויצמן: 052-8144488

גם לנשמה מגיע אוכל

חקירות הגות
מחשבה חידודים
ואקטואליה
על פי סדר
פרשיות השבוע